

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

BALANYI GYÖRGY

FAZEKAS LAJOS

GÁL FERENC

HORVÁTH RICHÁRD

IJJAS ANTAL

KECSKÉS PÁL

MAKÓ IMRE

OTTÓ FERENC

TÁLAS GÉZA

TÓTFALUSY ISTVÁN

írásai

1963 MÁRCIUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Horváth Richárd</i> : Szellemi tágasság	129
<i>Fazekas Lajos</i> : A kereszt előtt (Vers)	136
<i>Kecskés Pál</i> : Teilhard de Chardin világszemlélete	137
<i>Tótfalusy István</i> : Mélység, magasság, Polyrythmia, De profundis, Uram, magad tégy, Magistro sou salutem (Versek)	146
<i>Balanyi György</i> : Szent Ferenc műveltsége	149
<i>Fazekas Lajos</i> : A szépség elmúlik, anyám... Öregség (Versek)	153
<i>Ijjas Antal</i> : Catherina Sforza éjszakája (Elbeszélés)	154
<i>Makó Imre</i> : Sugara nyílt..., Süllyed és emelkedik. (Versek)	162
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A zsinat sikerének biztosítékai)	163
A kis út (Im memoria m Eglis István)	168

NAPLO:

A hitben való kételkedés problémájáról (*Gál Ferenc*) 169; „Örökre együtt”: jegyzetek a hűség erkölcsstanához (*Tótfalusy István*) 170; Kodály és a magyar egyházi zene (*Ottó Ferenc*) 174; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 175; Színházi krónika (*Doromby Károly*) 180; Képzőművészet (*Dévényi Iván*) 183; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 186; Egy csepp méz (*Bittei Lajos*) 188; Újabb adatok Gasparich Kilitről (*Tálás Géza*) 190; Jegyzetlapok (r. gy.) 192 .....

Felelős szerkesztő:

Sík Sándor

Szerkeszti: *Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polkár*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint.

SZELLEMI TÁGASSÁG

Amiben benne élünk, legyen az család, intézmény, vallás, társaság, akármilyen rendszerint inkább csak a jótulajdonságait, előnyeit, érdekeit látjuk és ezeket vetítjük magunkba és magunkból. Viszont a kívülálló inkább a fogyatkozásokat, a hátrányokat, az egyoldalúságokat, a hibákat látja; ezek zavarják őt és ezeket támadja, tartja szem előtt. Mindkét magatartás egyoldalú és nem külön-külön, hanem inkább együtt van, bizonyos értelemben, igazuk.

Jó ismerni az ellenfelek véleményét, kritikáját, mert tanulhatunk belőle és javíthatunk. Tudnunk kell azonban azt is, hogy ahol ember és emberi van, és hol ne lenne, ott fogyatékoság is mindig van és egyoldalúság is. Nagyon jól kell ismernünk azt, annak a lényegét, amiről kritikát mondunk, amit kifogásolunk, mert különben könnyen zsákutcába futunk a bírálatunkkal, egész felfogásunkkal róla. Hiába puffogatjuk el puska-porunkat, mert amikor azt hisszük, hogy a lényegét fogtuk meg a dolognak, csak egy-egy kinövés ellen hadakozunk. Ami ellen bizonyára hadakoznak a józanok és helyesen-látók, belülről is.

Akinek a mondanivalója, vagy az, amit képvisel, a nagy nyilvánosságnak szól, annak el kell tudnia viselni a nyilvánosság bírálatait is. Higgadtan és nyugodtan. Arra is el lehetünk készülvé, hogy ahány ember, annyi vélemény. Mint az egyszeri mesében, amely a szegény emberről, fiáról és a számról szól. Amikor kímélték a számarat, ez volt a kifogás. Amikor mindketten felültek rá, ez volt a kifogás. Amikor csak a fiát ültette fel, ez volt: hogyan tűrheti a fiatal, hogy az öreg gyalog megy mellette. Végül már ők ketten vették a nyakukba és vitték a számarat: akkor meg ezért nevték ki őket.

De még az is tény, hogy aki a miénktől eltérő egészen más világnézeti alapon áll, az sokban és sokszor egészen más alapprincípiumok szerint ítél. És minél erősebb valakinek a meggyőződése, annál kevésbé tud beleilleszkedni a másikkak gondolat- és érzésvilágába. S annál több erő is kell neki a türelemhez, mert annál inkább azon szeretne lenni, hogy mindenki arra az igazságra jusson el, amit ő hisz, lát és vall. Sokoldalú mindez. És mégsem szabad e sokoldalúságban energiánkat és határozottságunkat elveszítünk, mondván, hogy hiszen alapjábanvéve minden mindegy. Mert nem mindegy.

Az isteni igazságok is nagyon sokoldalúak és gazdagok. Az evangéliumi igazságok is ilyenek. Emberekre vannak azonban bízva. S az ember nagyon hajlamos azt az arcukat látni, ami neki hasznos. Hajlamos el is torzítani őket, önzésből, egyoldalúságból, a maga hasznára. Nyilván voltak olyanok, egyháziak között is jócskán, és minden időben, akik csak érdekből voltak „vallásosak”, akik azért hirdették, hogy a föld siralomvölgye, hogy mások ne törekedjenek földi javakra, elégedjenek meg azzal, ami éppen jut nekik, hogy a többi nekik, a „beati prossidentes”-nek, a boldog birtokban-lévőknek jusson és az övék maradhasson. Nyilván nem kis számmal voltak ilyenek, akik azért hivatkoztak a „túlvilági boldogságra”, hogy az evilági boldogságból, boldogulásból minél több jusson nekik, éppen nekik és ne másoknak. És nyilván olyanok is voltak és nem is kevesen, akik az ilyesmit meg-nem-értésből, túlzásból, egyoldalúságból hirdették és tették. És nyilván olyanok sem kevesen voltak, akik ezt ostobaságból cselekedték.

Torz-tükrörbe nézzen azonban az, aki csak ebbe a tükrörbe nézne. S az emberek nem szeretnek torz-tükrörbe sokáig nézni. Észreveszik. Nem a kilengések, egyoldalúságok és fogyatkozások tartanak fenn egy eszmérendszer, egy hitrendszer sem, hanem az értékei. Nyilván nem a stiliták, az oszlopokon álló remeték, vagy a barlangokba befalazott vezeklők jelentik a kereszténységet, ha hajtasok is voltak évezredek törzsen. Lehet, hogy szentek voltak, vagy azok lettek. De bizonyára voltak közöttük olyanok is, akik csak feltűnni akartak, vagy ingyenélők voltak. De még az igazi szentek is inkább „admirandi, sed non imitandi”: csodálatra méltók inkább, de nem követésre: a mindennapi ember számára. Akinek adatik, az érti meg. Például a testi tisztaság fogalma is más volt évszázadokkal ezelőtt. Nemcsak az ilyenek nem tisztádkodtak, de nem tisztálkodtak a királyok sem. El sem akarja az ember hinni a leltárakat, a feljegyzéseket a fehérművek csekély-számáról, a tetűvakarókat és egyebeket. De még én is ismertem olyan öregembert, aki a fürdést egészségtelennek tartotta.

Minden érték a miénk is

Tiszta, edzett, kulturált, ép testben ép lelket hordozó ember, aki ki nyúl a csillagok után, a mindenség után: lehet hívő ember is és nem hívő ember is, de mindenesetre: ez az igazi ember. Az életigenlő, a cselekvő, az alkotó, a gondolkodó, a jelent és jövőt teremtő, a reményt és bizalmat hordozó, az egymást megbecsülő és segítő, az egymással békességben, testvériségben, szeretetben és barátságban élő ember az igazi ember, a jövő embere. Lehet hívő is és lehet nem hívő is, de ember legyen a talpán. Hitünk között és eközött az emberideál között semmiféle ellentét nincsen. Ezt az ideált nyilván nem mindenki fogja elérni, sem itt, sem ott, de mégis: ez az ideál. Szép, nemes, magas, magas ideál. De az ideálnak ilyennek kell lennie, hogy húzza felfelé, magával és magához, az embert.

Minden, ami a természet rendjében érték, a miénk is. Az egészséges és igazi hit, a teljes hit tudja, hogy a természet és annak minden értéke, az élet és a világ, a föld és a mindenség benne van a teremtő Isten akaratában. „Növekedjétek és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtasátok azt uralmatok alá” (Gen. 1, 28). „Ti olyan tökéletesek legyetek tehát, mint mennyei Atyátok” (Mt. 5, 48). „Hiszen Isten maga műveli bennetek jóakarata szerint a szándékot meg a végrehajtást is” (Fil. 2, 13).

Ennek a „tökéletesség”-nek a fogalma is másként és másként néz ki a századok folyamán. Ugyanaz az igazság is másként tükröződik különböző korok embereinek lelkében és életében. Anélkül, hogy a lényege megváltozott volna, vagy megváltoznék. Csak a látószöge, a ruhája, az összhangja más. Ahogyan más az ember is a századokban. Anélkül, hogy lényege, embersége, az, ami emberré teszi, megváltozott volna. Sokmindentől függ ez. Sokminden befolyásolja ezt. Befolyásolja a korszellem, a gazdasági, társadalmi, politikai berendezkedések, a kultúra, a civilizáció, a technika, a műveltség tartalma, az életet vezető eszmék, a család, az iskola, a televízió, az újságok, a rádió, a mozik, a sport stb. stb. Ugyanaz a hit másként tükröződik egy egyszerű, primitív emberben és másként egy hívő nagy tudósban. Mégis: mindkettő hit. Sőt, lényegében ugyanaz a hit. Sőt, még tovább is mehetünk, intenzitása sincs ilyen vagy olyan emberhez kötve.

Korunk dinamikus kor. A technika forradalmának kora. A társadalmi forradalom kora. Tudományos kor. A tudomány tekintélyének és életszolgálatának kora. Olyan kor, mely nemcsak megismerni akarja a

földet és a világot, hanem azt alakítani is akarja. Folyton tökéletesíteni és jobbítani, mindig alkalmasabbá tenni az ember és az ember élete számára. S nekünk egyik vonásától sem kell félnünk. Mindenik vonása a miénk, hívő embereké is lehet. Legfeljebb mi részben, vagy sokszor nagyrészt, másként motiválunk. Más egységbe és rendbe foglaljuk lelkileg az eredményeket. De ezeket az életben, az élet szolgálatára, szépítésére mi is éppennyi felhasználjuk és élünk velük. Boldogan és felszabadult lélekkel.

Minden meggyőződés, világnézet, világkép nagyon sok elemből, színből, erőből tevődik össze. Nem lezárt egészen sohasem. Ha biztos és szilárd, akkor megvannak benne, mint vastraverzek, a tartó, az alap gondolatok, az iránygondolatok és eszmék. Minden világnézethez hit is kell. Hinnünk kell benne. A hit teszi a gondolatot, az eszmét eszménnyé. Olyan erővé is egyúttal, mely megmozgat, munkára, küzdelemre, áldozatra, nélkülözésre, kitartásra; és minden körülmények között állandó, hajlíthatatlan, és mégis: taktikában, a lehetséges elvi határig, rugalmas következetességre inspirál. Az eszmény nemcsak az értelem dolga, hanem az érzelemé és akaraté is. Lelkesednem és lelkesítenem kell tudni érte. És akarnom és másokkal is akartatni kell tudnom: valósításának érdekében.

Világképet ad a meggyőződés is, a hit is, a tudomány is. A tudomány feladata: megismerni a tényeket, a bennük megnyilatkozó törvényszerűségeket. Nem öncélként, hanem azért, hogy azokat az ember szolgálatába tudjuk állítani. Tudni jó. Tudni hasznos. Tudni gazdagság. A tudás hatalom. A tudás és a vallásos hit között sincs ellentét, a mi meggyőződésünk átértett és minden mélységében megélt sokoldalúsága szerint. Az értelem és az értelemnek minden dolgai is a teremtő Isten akaratából vannak. Isten nem azért adja a képességeket, hogy azok berozsdásodjanak. Felelősség alatt állunk, hogy képességeinket, így az értelmünket is, maximálisan foglalkoztassuk és kihasználjuk. Mindig többet és többet megismerni a természetből, a világból, az életből: És mindig jobban és mindig gazdagabban. A tudás fényénél elmenni mindaddig, ameddig csak tudunk. És ma már messzire tudunk. Ahol a tudás véget ér — és ki tudja, hogy hol ér véget, hiszen határai folyton tágulnak — ott vezet tovább a vallásos hit világossága minket. Akiknek megadatott a kegyelmé ennek. Akik akarják, kérik, vágyják ezt.

Az Isten nem valahol létező és elhatárolt valaki, a térnek és az időnek egy-egy pontján. „Benne élünk, mozgunk és vagyunk” (Ap. csel. 17, 28). Naiv dolog Őt is, vagy az Ő országát úgy elképzelni, hogy az valamelyik csillagon van, vagy valahol a csillagok között és egyszerűen csak beleütközünk. Illetőleg, ha nem ütközünk bele, akkor nincs is. Mi hiszünk a személyes, teremtő Isten létezésében. És hiszünk a halhatatlan lélekben, amit az ember hordoz s amit az Isten teremtett és hazavár. Az Isten azonban nem csócsál bele mindent az ember szájába készen. Azért adta az értelmet az embernek, hogy rájöjjön a dolgok titkára. Arra is, hogy hogyan lett az ő teste. Minél mélyebben hatol be az emberi értelem a dolgokba, az anyagba, annál csodálatosabb annak a gazdagsága, hullámzása, elszellemiesedése.

Hogy az anyag öröktől fogva való-e, hogy a mozgás örök-e, hogy az anyag végtelen-e, hogy az anyagnak legintelligensebb mozgáshulláma-e az ember maga, az ember élete: ki tudna erre ma, tisztán a tudomány fényénél, mindenben, végleges és precíz választ adni? Vegyük csak elő a világegyetem sok-sok problémáját.

Szédületes méretek

A világegyetem égitestei nem egyenletesen helyezkednek el a térben. Különálló szigetekben tömörülnek. A csillagoknak egy-egy ilyen rendszere a galaktika. A mi naprendszerünk a Tejútrendszer egyik tagja. Ez a Tejút-galaktika derült észreken halovány, szabálytalan sávként vonul át számos ismert csillagképen. Kerek számban vagy 100.000 millió csillag van benne és a fénynek 100.000 évre van szüksége, hogy egyik végétől a másikig hatoljon. Földi viszonylatban ez borzalmasan nagy távolság, mert hiszen a fény másodpercenként légüres térben megközelítően 300.000 kilométernyire terjed, vagyis ennyi a sebessége. Pontosan 299.774 kilométer, másodpercenként, legfeljebb 10 kilométernyi hibával. A csillagász nem sokra menne, ha az égitestek egymástól való távolságát kilométerekkel mérné. A hozzánk legközelebb eső csillag, a Proxima Centauri például 40.000.000.000 kilométernyire van, viszont a legközelebbi galaktika, azaz a Tejút-rendszerből különálló rendszer távolsága 8.000.000.000.000.000 kilométer. Van olyan galaktika is, amelynek távolsága a 3-as számjeggyel és utána 21 zérussal fejezhető ki. Mi ehhez viszonyítva a Föld távolsága a Napunktól, amely középértékben csupán 149.504.200 kilométer és a fénye 8.32 perc alatt ér a Földünkre? A csillagászatban másfajta mértékkel kell mérni. Az egyik módja ennek a távolságmeghatározásnak a trigonometriai mérés: az a szög, amely alatt a csillagról a Föld — Nap távolság látszik, a parallaxis. Ennek egy szögmásodperce 30.830.000.000.000 kilométeres, távolságnak, illetve 3.26 fényévnek felel meg. A másik módszer a fényévekben való mérés. Egy fényév 9.45 billió kilométer. A Hold középértékben 384.400 kilométernyire van tőlünk; 405.000 kilométernyire, amidőn a legtávolabb, és 363.000 kilométernyire, amikor a legközelebb van a Földhöz. A naprendszer legfényesebbnek látszó bolygója, a Vénusz, a Naptól középértékben 108.1 millió kilométernyire van. Akárcsak a Holdon, ezen a bolygón is alakváltozások, fázisok láthatók a távcsőben. Keringése során időnkint a legközelebb kerül a bolygók közül a földhöz. Ilyenkor körülbelül 40 millió kilométernyire van tőlünk.

Mindezek a távolságok törpék azokhoz viszonyítva, melyeket legújabbán sikerült megállapítani. 1948-ban az amerikai Mount Palomar obszervatóriumában elkészült a 200 inches tükrös teleszkóp, azaz optikai távcső (1 inch = 2.54 cm). Ezzel a műszerrel a galaktikák halmazait tudják megfigyelni. A legtávolabbi galaktika olyan messzire van a Földtől, hogy a fénye 2.000 millió esztendő alatt jutott el hozzánk. Két milliárd esztendő! Képzeldőtehetségünk ezt a távolságot már nem tudja kellőképpen érzékelni. A Föld történetében nincs támpontunk, amelyhez viszonyíthatnók.

A kozmosz titkait fürkésző tudományos világot 1960 nyarán nagy meglepetés érte. Ebben jelentős szerepe van a csillagászat új ágának, a rádió-csillagászatnak. Körülbelül húsz esztendővel ezelőtt *Jansky* amerikai mérnök olyan rádiósugárzást észlelt, amely nem földi forrásból, hanem a világegyetemből származott. Ennek kapcsán született meg a rádió-teleszkóp. Legegyszerűbb alakja a parabolás alakú szerkezet, megfelelő antennával. Ez az antenna felfogja a rádió-zörejeket és automatikus szerkezet megrögzíti a felfogott elektromagnetikus hullámokat. Az analógia az optikai s a rádiórendszer között kézenfekvő. Mindkettő a parabolikus reflektor felületet használja a hullámok vételére. Csakhogy az egyik az elektromagnetikus hullámok tartományának látható hullámhosszaival dolgozik és ezek kisebbek a milliméter ezredrészénél, a másik viszont a több-

méteres hullámhosszakkal. A sokat emlegetett Jodrell Bank angol rádió-teleszkópos állomásának forgatható s pontosan beállítható műszere 250 láb magas (1 láb = 30.48 cm).

1960 nyarán a Palomar-obszervatórium egy erős rádió-hullámokat sugárzó forrás után kutatott a világegyetemben, 200 inches optikai teleszkópjával. Ez akként történik, hogy a teleszkópot beállítják a világegyetem valamely pontjára s lefényképezik azt. Így sikerült a Bootes csillagképben két egymásba hatolt spirális ködöt felfedezni s az erős sugárzás forrását megállapítani. Cambridge egyetemének rádióteleszkópja segítségével már tíz évvel ezelőtt megállapították, hogy a világegyetem ama helyén gyenge rádió-hullámokat sugárzó forrás van. A történelmi nevezetességű 1960. évi felfedezés a strasbongi születésű Rudolf *Minkowski* dicsősége. Miért történelmi nevezetességű ez a felfedezés? Azért, mert az alapos spektrográfiai tanulmányozás alapján megállapították, hogy ez a csillagászati objektum — a két spirális köd — 5 vagy 6, de valószínűen inkább hat milliárd fényévnyi távolságra van a Földtől!

A spirális ködök, vagy másként ködfoltok, távolodnak egymástól és ugyanakkor növekedik a távolodás sebessége is. Ez az ún. *Hubble*-jelenség. A szaktudósok egyrésze ezt úgy fogja fel, hogy a világegyetem állandóan tágul. Akár úgyis mondhatnók, hogy nagyobbodik. Az elmúlt évtizedek egyik nagy asztrofizikusa, Sir Arthur *Eddington*, *The Expanding Univers* (A táguló világegyetem) címmel könyvet írt e kérdésről. A két szobanforgó ködfolt másodpercenként 145.000 kilométeres sebességgel távolodik egymástól.

A világegyetem állítólagos tágulásának, másszóval a mi Tejútunkon kívül levő csillagrendszerek (vagy másként: extragalaktikák, spirálködök) egymástól való rendszeres távolodásának elméleti lehetőségét *W. de Sitter* fedezte fel 1917-ben. A spirálködök sebességének megállapítására 1922-ben *V. M. Slipher*, a Lowell-obszervatóriumban, 1928-ban pedig *M. L. Humason* végzett alapvető vizsgálatokat, az ún. vörös-eltolódás alapján. A *Doppler*-effektus értelmében ugyanis annál jobban tolódnak el valamely spirálköd (extragalaktika, csillagrendszer) színképvonalai a spektrum vörös vége felé, minél inkább távolodik a megfigyelőtől. 1929-ben *E. H. Hubble* megalkotta a róla elnevezett törvényt: a spirálköd sebességének és távolságának aránya lineáris összefüggésben van.

Még 1922-ben történt, hogy *A. Friedmann* szovjet csillagász német nyelvű értekezésében (*Zeitschrift für Physik*, 10/1922/377) azt bizonyította, hogy az *Einstein*-féle világegyetem-modell időbelileg állandó rádiusa nem fogadható el: a világegyetem rádiusa időbelileg változik, vagyis a világegyetem tágul. *Friedmann* értekezését nem igen vették figyelembe. Viszont a belga csillagász, *Lemaitre* abbé, 1927-ben *Friedmann* eredményei alapján új elméletet adott közre. Felfogása szerint a világegyetem kezdetben az egyensúly állapotában volt és ez megfelelt az *Einstein*-modellnek. Csakhogy ez az egyensúly nem maradt stabil, ahogyan ez a *Friedmann*-féle egyenletekből levezethető, és így expanzió következett be, amely az extragalaktikák egymástól való távolodásában nyilvánkozik meg. Ez röviden annyit jelent, hogy a *Friedmann*—*Lemaitre*-univerzum nem szférikus-zárt világegyetem, hanem átmérője a *Hubble*-törvény szerint növekedik.

1945-ben még az a felfogás járta a csillagászatban, hogy a „világ-rádiusz”, azaz a világegyetem átmérője két milliárd fényévnyi távolság. Feltesszük, hogy a világegyetem más tájain is vannak 5—6 milliárd fényévnnyi távolságban spirális ködfoltok. Éppen ezért a világegyetem átmérője

legalább is 10—12 milliárd fényév távolságú. Ha Hubble törvénye minden esetben érvényes, akkor ez a rádius alkalmasint 16—18 milliárd fényév távolságú. Ez a törvény azt mondja, hogy a spirális ködfoltok egymástól való távolodása másodpercenként kb. 25 kilométer, egy millió fényévi távolság esetében. Ha megszorozzuk az 5 vagy 6 milliárdot huszonöttel, akkor megértjük, hogy miért szerepel nagyobb fényév számával a rádius mérete.

A csillagászok egyik része elfogadja, a másik pedig tagadja, hogy a Hubble-törvény vagy effektus, a spektrumban az ún. vörös-eltolódás, általános kozmikus jelenség. Lovell professzor például mellette kardoskodik (*Science Today*, New York, Criterion Books, 1961, p. 175—186). A nagynevű *Ambarcumjan* szovjet csillagász viszont tagadja a más magyarázatát keresi (*Die Sternassoziationen und die Entstehung der Sterne*, Berlin 1951, és: *Einführender Vortrag zum Symposium über die Entwicklung der Sterne*, Sowjetwissenschaft 1953. H. 2.).

N. P. Szuorov, ismert szovjet csillagász nemrég feltűnést keltő közleményt adott ki, a göttingeni tudományos akadémiában megjelent *Naturwissenschaften* 1962. évi 17-ik füzetében. Ő a Hubble-törvénnyel kapcsolatban azt vizsgálta meg, hogy mi a hatása a nehézségi térnek a fénykvantumokra. Ha valamely testet a Földre ejtünk vagy hajtunk, akkor az bizonyos gyorsulással mozog lefelé. Ezt a testre ható lefelé irányító erőt nehézségi erőnek, gravitációs erőnek nevezzük, másként a test súlyának. Azt a Földünket körülvevő térséget, ahol még érvényesül a nehézségi erő, nehézségi térnek, gravitációs térnek hívjuk. A fény pedig a Planck-féle kvantumelmélet szerint nem folytonosan sugározódik, hanem elemi kis részecskéiben, kvantumokban, vagyis fotonokban.

Az ún. Mössbauer-effektus segítségével meg lehet manapság már mérni a rendkívül kicsiny energia-különbségeket, tehát fénykülönbségeket is, valamint az igen-igen kicsiny időbeli különbségeket. Pound és Robka ennek az effektusnak a segítségével megmérték a fénykvantumok sebességét a Föld nehézségi terében és azt állapították meg, hogy az elvileg összhangban van az Einstein-féle általános relativitási elmélet következményeivel.

Szuorov a galaktikák nehézségi terének az általuk kibocsátott fénykvantumokra gyakorolt hatását számította ki. E számítások szerint a vörös-eltolódást csakis a gravitáció hatására lehet visszavezetni. Az ő megállapítása értelmében a világegyetem nem tágul. Ha helyt áll a felfogása, akkor kiküszöbölődik sok ellenmondás, amely a világegyetem korának kérdésében jelenleg fennforog.

Hitünk erőssége

Iszonyú számok, iszonyú rend, iszonyú méretek, iszonyú távolságok! Megsejtésük is roppant dicséret az emberi értelem és képzelet és tudás számára. De „így”, vagy „úgy” felelni rájuk és eligazodni közöttük és rajtuk szédületes nagyságukban és keringésükben: ehhez is hit kell és szerénység. Mert az értelmünk fényébe egészükben és mindenestül még bele nem férnek. Egyikünk „így” látja őket, a másikunk „amúgy”. Egyikünk így válaszol, a másikunk amúgy. E válaszokhoz is hit kell. Lehet, hogy ez másfajta hit, de mégis hit. Aki ezzel telik be és ezzel érzi magát boldognak, lezártnak; véglegesnek: ő is a mi testvérünk, emberségben és szeretetben. Nekünk talán könnyebb, mert mi hisszük, hogy van folytatás.

„Tagadhatatlan, hogy mindeddig nem áll rendelkezésünkre Isten létezésére vagy nem-létezésére olyan bizonyíték, amely ki tudná állni a

legszigorúbb tudományos kritikát is. Sőt, még azzal is számolnunk kell, hogy erre vonatkozó szigorúan tudományos bizonyítékot sosem fognak szolgáltatni... Minthogy pedig sem Isten létét, sem pedig nem-létét nem tudjuk tudományosan bizonyítani, nem tehetünk mást, mint, hogy levonjuk meglévő tudásunk logikus következményeit” — írja George David, az ismertnevű fizikus *The Evidence of God in an Expanding Universe*, (Isten létének bizonyítéka a táguló világmindenségben) című tanulmánygyűjteményben, amely negyven amerikai matematikus, fizikus, vegyész, csillagász, technikus, biológus és szervezetkutató tanulmányait tartalmazza. Ez a könyv minden egyébnek mondható inkább, mint valamilyen teológiai gondolatvezetésnek. Egymástól eltérő vallási meggyőződésű tudósok kutatásainak a gyűjteménye, akik a világegyetem mechanikáját és anyagi szerkezetét kísérlik meg Isten létének bizonyítására felhasználni. Claude Hathaway, az „elektromos agy atyja” a következő eredményre jut. „A bennünket körülvevő világ nem egyéb, mint célszerű, vagyis rendezett, egymástól független, egymással azonban kölcsönös vonatkozásban álló adottságok hatalmas együttese... A célszerűség és a rend pedig két okra mehet vissza: véletlenre vagy szándékosságra. Minél összetettebb a rend, annál valószínűtlenebb, hogy véletlen folytán álljon elő. A modern fizika arra tanít engem, hogy a természet képtelen önmagát rendezni... Minthogy a világmindenségben mérhetetlen „tömegű” rend nyilvánul meg, megítélésem szerint szükségszerűen létezik egy nagy Első Ok, amely nincs alávetve az energiaátalakulás II. törvényének, amely éppen ezért természetfeletti.”

Frank Allen kanadai élettan-fizikus fejtegeti, hogy az életnek a Földön való megmaradása túlsok feltételtől függ ahhoz, hogy egyedül a véletlen megmagyarázhatná. „A Föld mozgási pályája és sark tengelyének a keringési síkhoz képest való elhajlása (23 fok) adja az évszakok szabályos váltakozását, megkettőzi a földfelület lakható részét és változatosabb növényzetet tesz lehetővé, mint amilyen egy stacionárius (függőleges tengelyű) földgömbön létesülhetne. Az életfenntartó gázok légköre (kb. 800 km) elég magas és sűrű ahhoz, hogy a Földet megvédje a 20 millió meteor halálos bombazáporától, amely naponta a légtakarójába lép. Ez tartja egyúttal a hőmérsékletet is az életbiztosító határok közt és viszi az életfontosságú vízpárát az óceánok felől messze be a szárazföldekre, ahol aztán öntözi a talajt, amely nélkül az lakatlan pusztaság lenne. Ha a Föld olyan kicsi lenne, mint a Hold, akkor nem rendelkeznek olyan nagy vonzóerővel, hogy meg tudná tartani a légkört és víztakarót, ugyanakkor a szélsőséges hőmérsékletváltozás minden életet lehetetlenné tenné. Ha azonban Földünk átmérője kétszer akkora lenne, akkor a légkör kiterjedése csökkenne veszélyesen és a felerősödött nyomás komolyan fenyegetné az életet... Ha a Föld megegyezően olyan távolságra volna a Naptól, akkor a jelenlegi sugárzási hőnek csak egynegyedét kapná és minden életnek meg kellene fagyania. Ha pedig a Naptól való távolsága csak feleannyi volna, akkor bolygónk négyeszeres hőmennyiségben részesülne és minden élet elszáradna.” Egy állattantudós az állatfajta millióinak és a mintegy 200.000 növényfajta sokaságában „bizonyos félreismerhetetlen emberbarátsági rendet” ismer fel. *Einstein* egy alkalommal arról a „határtalanul kiváló Ertelemről” beszélt, amely a felfoghatatlan világegyetemben kinyilatkoztatja magát.

Persze, a mi korunkban sem látja ezt minden vallásos ember sem így. Vannak primitív hangok is, bőségesen. Például óriási dolog, az emberi szellem csodálatos bravúrja és eredménye, az úrkutatás. És vannak, akik

azt mondják: miért költik erre azt a mérhetetlenül sok pénzt? Miért nem lakásokra stb. költik? De hiszen azokra is költik. És a mi meggyőződésünk szerint nem itt kell spórolni. Hanem mindent meg lehetne és meg kellene spórolni a hadikiadások terén. És itt spórolhatnánk csak igazán az emberiség javára. Az emberi szellem örül a röptének. A hasznossági motívumot nem tekinthetjük egyedülvalónak. De meg ez is bőségesen megvan. Mert amit a hír-közlés, az időjárás-jelzés, az egészség, a tudományok fejlesztésében és fejlődésében, technikában így elérünk, annak a mindennapi élet gazdagítására is számos és mindig több lecsapódásai vannak. Amikről az átlagember elméletileg nem is tud, csak egyszerűen éli és élvezzi azokat.

*

A szűkösségnek nincs igaza és az elzárkózás, az egyoldalúság sehol sem célravezető. Nem olyan, amibe az emberi szellem meg tudna nyugodni, amibe bele tudna zárkózni.

Neki tágasság kell. Nagy horizontok. Gazdagság. A szellem világossága. Akár tisztán csak az értelem és a tudás fényénél visszük ennek a fáklyáját, akár úgy, ahogyan mi cselekszünk: az igazi értelem és tudás fényét mindenben igenelve, ahhoz még a hit világosságát is hozzáadjuk magunkban, a magunk számára legalább. Együtt kell mennünk, testvérek vagyunk, emberek. És meg kell fognunk egymás kezét. Igaz, hogy az, akinek a hite vagy meggyőződése szilárdabb, az erősebb is, mindkét részről. De éppen ezért tudják még erősebben fogni egymás kezét, mert mindketten az öntudat fényénél önmagukat megtalált emberek. Erős emberek. Minden igazi emberi érték igenlői. Sokoldalú emberek, akik tudják, hogy egymásért is vannak. És éppen ezért még gazdagabbak, mert egymásért is vannak, egy elmélyültebb és fejlettebb emberség beteljesülése felé haladó törvény szerint is, meg a hitünkkel hordozott krisztusi szeretet isteni törvénye szerint is. „Szeresd Uradat, Istenedet, teljes szívvedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legfőbb: az első parancsolat” — hisszük mi az Úr Jézus szavait. De ugyanígy hisszük a szavak folytatását is: „A második hasonló ehhez: Szeresd felebarátodat, mint önmagadat. E két parancson függ az egész törvény és a próféták” (Mt. 22, 37—40). És azt is hisszük, amit magáról mondott: „Én azért jöttem, hogy életük legyen és bőségben legyen” (Ján. 10, 10).

A KERESZT ELŐTT

*Nyugalom, csönd vár — fényes templomod,
fenséges Uram, hol imádlak én.
A kereszt megtört tested tartja ott,
a szentély falán; átölel a fény
meg pár szál virág; s mindez oly kevés
az áldozathoz, hitem bár lobog —
Verték testedet, kín és szenvedés
volt a részed: a szöges osztorok. —*

*Gyötrelem fája, hitem oszlopa,
úgy tartasz engem, mint bezárt eget
— templomok boltját szentélyek felett
a nyugodt, márvány oszlopok sora;
s harang a szívem, neked szól, Neked
harangoz piros, halk dicséretet...*

Fazekas Lajos

TEILHARD DE CHARDIN VILÁGSZEMLÉLETE

Mihelics Vid több közleményben tájékoztatta már a *Vigilia* olvasóit a hét év előtt elhunyt tudós jezsuita, Pierre Teilhard de Chardin nézetei körül kialakult vitáról. Az elismerő és elmarasztaló kritikák közben, Teilhard művei egyre szélesebb körben terjednek. A százezres példányszámot meghaladó eredeti francia kiadason kívül műveit több idegen nyelvre fordítják s eszméire különböző világnézeti irányok figyeltek fel. Az élénk érdeklődés közepette nem csekély feltűnést keltett, hogy a Szent Officium a szemináriumok könyvtárára vonatkozó korábbi rendelkezése után, 1962. júniusában újabb figyelmeztetést adott Teilhard műveinek olvasására vonatkozóan. Ugy gondoljuk, olvasóink tájékozódását szolgáljuk, ha a nézetek ismertetése után, a legalapvetőbb s a legtöbb kritikát kiváltó művei alapján Teilhard gondolatainak lehető hű és közérthető összefoglalását adjuk, s rámutatunk az azokkal szemben felmerülő főbb nehézségekre is. Elsősorban a fejlődés elméletét tartalmazó *Le phénomène humain* gondolkodásának vallásos-misztikus alapjait előtáró *Le milieu divin* című könyveit vesszük figyelembe. (Többi közreadott könyvei rövidebb tanulmányait tartalmazzák.)

Fejlődéselméletét 1938-ban írta Teilhard, s tíz év múlva a természettudomány újabb eredményeinek figyelembevételével átdolgozta. De könyvét csak halála után adta ki, egyházi jóváhagyás mellőzésével, a műveit sajtó alá rendező baráti kör. Könyvének olvasására és értékelésére nézve Teilhard bevezetőleg ezt a figyelmeztetést adja: „Itt nyújtott könyvem helyes megértése azt kívánja, hogy azt ne úgy olvassák, mintha metafizikai mű lenne, még kevésbé mint valami teológiai értekezést, hanem egyedül és kizárólagosan mint tudományos írást. A tárgyválasztást már a cím megjelöli. Nincs szó semmi másról, mint a jelenségről. De a jelenségről egészében.” Könyve a tények leírásán alapuló ún. „fenomenológiai” módszert követve igyekezik az ember helyét és rendeltetését a világegyetemben megállapítani. Ha ez a célkitűzés túllépi a részletre korlátozó természettudományosi szakkutatás körét, *Poincaré*, *Einstein*, *Jeans* világképére hivatkozva Teilhard úgy véli, még mindig a természettudomány határai közt mozgó „hyperfizika” területén marad. A metafizika vagy a teológia részére pedig nyitva marad a lehetőség, hogy egyes megállapításait a maga nézőpontjából bírálja és értékelje.

Öslényntani kutatásai s egyéb természettudományos megállapítások alapján Teilhard igazoltnak látja az évmilliók során fokozatosan történő világfejlődés tényét. Ennek értelmezésére az *irányított fejlődés*, az „orthogenesis” elvét vallja. Azt tartja, hogy a fejlődésnek tényeken kimutatható értelme, iránya, célja van. A rendezetlen egymasmellé helyeződés elgondolása helyett, az összefüggések megfigyelése azt mutatja, hogy a fejlődés folytonosan egymásra következő rétegződésben, határozott irányban emelkedő sorban halad. A meglévőből a továbbfejlődés tapogatódzás, próbálkozás során történik, de a próbálkozás a legkedvezőbb, a megmaradást biztosító irányt keresi. Aki ebben a véletlen játékát akarja látni, azt csak a különböző lehetőségek próbája, játéka értelmében teheti. Az élők világában a fajok keletkezésében és fennmaradásában kétségtelenül része van a külső tényezőnek, a természetes kiválasztásnak. De ez nem lehetne hatással egy önmagában tehetetlen, merően mechanikus halmozódású tömegre. Az élőlény nem csupán részeinek összessége, hanem

eredeti módon szerves valóság, mely öntevékenyen fogadja be és dolgozza fel a hatásokat s a benne rejlő fejlődési lehetőségek kibontakoztatására képes. A lények szolidáris egységében a fejlődés visszafordíthatatlan irányú, a természet története nem egymást felváltó típusok egymásra-következését mutatja, hanem a teljesebb létrejutás emelkedő irányát.

Elvi álláspontja igazolásához Teilhard arra hívja fel figyelmünket, hogy a lényeket ne csak „külsőjükben”, hanem „benső” mivoltukban is tegyük vizsgálat tárgyává, mert a legelemibb lét is „bensőséggel” rendelkezik. Materializmus és idealizmus, determinizmus és indeterminizmus ellentéte, nézete szerint, alapjában véve abból adódik, hogy az egyik irány a jelenségeket csak külső egymásrahatásukban nézi, a másik pedig csak az immanens, belső változásra irányítja figyelmét. Valójában pedig mind a két mozzanat együttnézésére van szükség. Ha a merően külső szemlélet látszólag kielégítő a fizikában, a biológiai megfigyelésben már az élőlény olyan tulajdonságokat mutat, amelyek kizárólag a külső hatásokból nem magyarázhatók. De bármennyire indokolt is tárgyuk különbözősége alapján fizika és biológia különválasztása, a biokémia arra mutat rá, hogy a molekulák kapcsolata egyre bonyolultabb összetételűvé válik s a nagy molekuláknál már egybeesik az anyag és az élet vizsgálata. A vírusok síkján elmosódik az élő és élettelen lét közötti határ.

A fejlődéstudomány egyik fő nehézsége a lények különböző osztálya közötti átmeneti alakok hiánya, amit leggyakrabban használnak is fel ellene. Teilhard ezen a nehézségen arra hivatkozással igyekszik túljutni, hogy az új életforma kezdeti próbálkozások után, fokozódó alkalmazkodással szilárdul meg, amivel együtt jár a kezdeti, kevésbé alkalmas példányok kivészése. Nyomukat a paleontológia többnyire csak az „eredet fehér foltja” (*le blanc de l'origine*) felmutatásával jelezheti. Sok nehézség eloszlik a fejlődés folytonossága szempontjából, ha „anyag” és „élet” ellentétbe állítása helyett együttlétük dualisztikus álláspontjára helyezkedünk. Az élet természeti tapasztalatunk szerint a mega- és ultramolekulákhoz van kötve. S minthogy az élet alacsonyabb fokon is valami tudat is, indokoltnak látszik az élet s a velejáró tudat legalábbis valami csíraszerű formáját valamennyi lényben feltételezni (amit Teilhard az angol biokémikus, *Haldane* hasonló nézetével megegyezőnek talál). Az anyagi elemek fokozódó összetétele, bonyolódottsága (*complexité*) s a tudati élet azzal együttjáró bensőségesülése, összpontosulása (*centrité*) lesz az a „paraméter”, amelyet tisztán természettudományos alapon a fejlődés fokozatainak és irányának megállapítására mérvadónak tekinthetünk. Anyagi vonatkozásban a „bonyolódottság” nem csupán az elemek számát és minőségi különbözőségét jelenti, hanem a kötődések, kapcsolatok sokféleségét egy szerves egészben, az összetétel sajátos módját és formáját. A kristály vagy az égitest halmozódásszerű összetételével szemben a szoros értelemben vett „komplex” pontosan határolt, bensőleg lezárt rendszer. A komplexitás fokozódását mutatja az elektron, az atom, a molekula, az élő sejt egymáshoz hasonlítva. Pszichikai vonatkozásban pedig, amire az anyagi elemek mennyiségileg már kifejezhetetlen száma miatt az élők világában irányvétel végett rá kell térnünk, „Ariana-fonál”-szerű mértékül szolgál az idegrendszer s középponti szervének, az agynak fokozódó fejlettsége. Az aggyal fejlődő tudatosság nyilvánvaló az élők világában, de kifejlődésének előzménye megvan már a fizikai anyagban megindult bensőségesülésben, koncentrálódásban.

Teilhard nézete szerint, amint a világ anyaga egységes — összetétele bonyolódásával jönnek létre a minőségi különbségek —, éppenúgy a fej-

lódés mozgását, lendületét adó energia is egyfajta: pszichikai természetű. De ez az egységes energia minden lényben két irányban működik. „Tangenciális” energia formájában szervező elve az elemek összetevődésének és a központosulásnak, mint „radiális” energia pedig a fejlődés előrelendítője. E kettős energiahatással lehet érthetővé tenni, hogy a kellő benső létszilárdsággal rendelkező lény a továbbfejlődésre alkalmas természeti létfeltételek kialakulásával kibontakoztatja, lehetőség szerint már magában hordott tartalmát. Ha az anyagi részek lényegesen új típusú csoportosulása hajlékonyabb és erősebben központosuló szerveződéssel a belső működés új típusát alakítja ki, radikális átalakulás lép fel. Ennek tulajdoníthatjuk a fejlődés kritikus jelentőségű lépését: a molekula sejtté alakulását, az élet megjelenését. A voltaképpeni „nagy” orthogenesis az élet egyre bensőségesebb öntevékenységre irányuló fejlődése. E felfelé törekvő életlendület periodikus szétszóródása eredményezi az oldalelágazású „kis” orthogenesist. A természet története úgy jelenik meg a kutató tekintet előtt, mint egy belső életnedv felfejlődése, oldalágakat növesztő fa szimbolikus alakjában. Plasztikusan alakítható képességükkel az élőlények a fejlődés új változatát alakítják ki. Az új változat tulajdonságainak megszilárdulásával és gyors terjedésével alakul ki egy-egy új faj élethálózata. De a faji közösségen túl a lények szerves kapcsolatban állnak egymással. Így a fejlődés a Földnek (*geosphaera*) az élet (*biosphaera*) létrejöttéhez alkalmas alakulása után az ember világában az öntudat, a *noosphaera* síkján folytatódik.

Kiemelkedő pontja Teilhard fejlődéelméletének annak erőteljes hangsúlyozása, hogy az ember a fejlődésnek nemcsak egy új fokát képviseli, hanem az egész fejlődés lényegesen új fázist jelent. Hibásak szerinte azok az elméletek, amelyek az embert csupán zoológiai szempontból nézik s az emberi tudatot valami függvényszerű képződménynek tartják. Teilhard az ember megjelenését „forradalmi” ténynek tekinti, amely abban nyilvánul meg, hogy bár az anatómiai tulajdonságok hasonlóak, az ember a hozzá zoológiailag legközelebbi lényektől is lényegesen különbözik azáltal, hogy tudatélete önmagára reflektál. „A tapasztalati nézés szempontjából, melyet követünk — írja Teilhard —, a reflexió, mint a szó jelzi, egy tudat képessége az önmagára fordulásra s önmaga birtokbavételére, mint megmaradással és sajátos értékkel felruházott tárgyra, amely már nem csupán megismer, hanem önmagát ismeri meg; nem csupán tud, hanem tudja, hogy tud. Önmagának önmaga alapján való eme individualizálódásával az élő lény, mely eddig a benyomás és a tevékenység szétáradó körében szétszóródó és megosztott volt, először találja magát egy pontszerű középpontba helyezve, amelybe minden képze és tapasztalata egybekapcsolódik és szervezetének tudat-egységévé szilárdul”. Az emberi tudat e magasabbrendűségének tapasztalati megállapítása mellett Teilhard nyitva hagyja a kérdést a filozófia számára az emberi lélek eredetére vonatkozóan.

Az ember megjelenéséig a természeti kiválasztás a fejlődés főtényezője. Az emberrel a szellemi erők jutnak irányító szerephez. Teilhard elégedetlen azzal az elterjedt értelmezéssel szemben, mely az értelmes embert (*homo sapiens*) a fejlődés végső eredményének tartja s az egész folyamatot csak a múltra visszatekintve szemléli. Meggyőződése, hogy az emberrel nem áll meg a fejlődés, hanem jövőbe nézést kívánó óriási lehetőségeket rejt magában. Energikusan szembefordul a modern gondolkodásban feltűnedező pesszimista, szkeptikus, katasztrófától rettegő nézetekkel, amelyek az ember elöregedéséről, kulturájának hanyatlásáról,

léte értelmetlenségéről beszélnek. Az ilyenféle nézetek az elméleti ember elképzelései. Teilhard a természettel való közvetlen érintkezésben mindennek az ellenkezőjéről van meggyőződve. A természet jól működő organizmus és a felfejlődés elvitathatatlan irányát követi. A fejlődéssel összeegyeztethetetlen visszafordíthatóság kétségtelenné teszi, hogy a reflektált, személyes tudatosság fokára jutott élet nem hanyatlík vissza az öntudatlan ösztönösségbe, hanem továbbfejlődésre van rendelve. A jövő lehetőségei szempontjából az ember inkább az ifjúság, mintsem az öregség korát éli. A szellemi lét a jövőbe nézést teszi kötelességünké. S ennek a kötelességnek az ember csak úgy tehet kielégítően eleget, ha meg van győződve a személyében és műveiben létrehozott értékek fennmaradásáról, továbbéléséről s elhárítja magától az elmúlás, a megsemmisülés cselekvőkéességét megbénító kísértését. Az öntudatra jutott élet szintjén katasztrófát, pusztulást csak az ember idézhet elő, ha nem akarja felismerni azoknak az életerőknek az igényét és követelményét, amelyek benne összpontosulnak és továbbfejlődésre törnek.

Különböző tájakról és korból származó ősemberleletek egymáshoz hasonlítása alapján Teilhard úgy találja, hogy időben előrehaladva egyre nagyobb az antropológiai tulajdonságok megegyezése. Az embert megelőzően a biológiai fejlődés szétágazó irányt mutat. Az embernél a fejlődés az összezáródás, az egységessülés konvergáló irányát tünteti elő. Kedvelt hasonlata az emberi fejlődés jellemzésére a földgömb, melynek alsó felére az emberi faj különböző típusú kezdeti formáit képzelhetjük el, az egyenlítő síkjára tehető a Föld benépesedésével kialakult emberfajták, a gömb felső része, az emberi fejlődés jelenlegi szakasza, a fajták fokozódó egymáshoz közeledését mutatja. Az emberfajták különbözősége ellenére, a „homo sapiens”-csoport szolidáris egységet képez. A különböző földrészek leletei az eszközök készítésében, a primitív művészetben az ősember fajilag megegyező tulajdonságait árulják el. S az emberiség történeti kora a művelődés fejlődésében a szellemi kölcsönhatás ténye mellett tanúskodik. Mindebben Teilhard tapasztalati bizonyítékát látja annak, hogy az emberben folytatódik és kulminál a centralizálódásra törekvő életfejlődés irama. S minthogy az ember számára a reflexió aktusában válik tudatossá a fejlődés ténye, az emberi életsíkon a centralizálódás a *szocializálódás* formájában folytatódik, ami lényegében az egymásra reflektáló, egymást kereső, egymás által kölcsönösen erősödő emberi tudatok működésével valósul. Alacsonyabb létsíkon a lények ösztönös vonzódással alakítják ki rokonsági csoportjaikat, az embernél az ösztön az értelem irányítása alá kerül.

Teilhard de Chardin jól ismeri az egyén és közösség viszonyával kapcsolatosan a modern gondolkodásban tapasztalható ellentétes nézeteket. Szerinte ama paradoxon, miszerint az ember az önreflexióban személyváltára ismer, a közösségi élményben viszont a közösséghez tartozását tudatosítja, addig problematikus, amíg nem ismerjük fel helyesen egyén és közösség viszonyát. Az individualizmus abban téved, hogy a személyt az individuummal azonosítja, holott az egyén a közösségi élet szerves egészében fejlődik személyiséggé. S éppúgy téves az emberi közösséget az individuális különbségek figyelembe vétele nélküli embertömegnek tekinteni. Az ellenkező nézettel szemben Teilhard azt látja igazolva, hogy „az egyesülés megkülönböztet” (*l'union différencie*). Akár a sejtek működését nézzük az élő organizmusban, akár az egyéni funkciók összeműködését a társadalmi szervezetben, akár a lelkek egymásratalálását a szeretetben, az igazi egyesülés ereje az alkotóelemeket, a részeket tökéletesüléshez, kiteljesüléshez segíti.

Azzal a nézettel szemben, amely a természeti kiválasztódásra hivatkozva igyekezik az egyéni, illetve a faji individualizmust igazolni, Teilhard az emberi életsíkon a kiválasztódásnál elsőbrendűnek látja az emberiség térbeli és szellemi összezáródásának, egymáshoz közeledésének tényét. A „tangenciális energia” hatása alatt működő szocializálódás kétértelműen teszi, hogy az életerő az emberi lelkeken keresztül a tudatenergia koncentrációjára törekszik. Túlhaladva a faji ellentéteken és különbségeken, immár planetáris méretekben van kialakulóban a „noosphera” síkján az emberiség kollektív tudata. Az egyre szorosabbá váló társadalmi kapcsolatok közt az egyéni ember tudata, lelkiélete a közösségi szellem állandó hatása alatt áll és fejlődik. Az öröklődés és nevelés a korábbi nemzedékek által szerzett tapasztalatot a kollektív emlékezet formájában tartja fenn. Az állandó társadalmi kölcsönhatás révén közös szemléletmód alakul ki, a közösségi tudat intenzitásának mértékében emelkedik az emberiség szellemi fejlődésének, haladásának az ereje anélkül, hogy a fejlődés jelenlegi stádiumában sejtelmünk lenne a „noosphera” óriási teljesítőképességéről. Teilhard megkockáztatja mégis annak a lehetőségnek a felvillantását, hogy szellemi fejlődésével az ember egy-két millió éven belül a fokozódó emberrétejesülés (*hominisation*) során — a maihoz képest — az „emberentúli lét” (*l' ultra-humain*) szintjére lesz képes felemelkedni.

Nemcsak a gondolatok, a haladást szolgáló feladatok közössége egyesíti az emberiséget szellemileg, hanem a rokonszenv, a „szeretet-energia” minden élőlényben működő ereje is. A szeretet nemcsak személynek személyhez való vonzódása, mint az individualizmus tartja, hanem kozmikus erő; megnyilvánul az egység iránti leküzdhetetlen vonzódásunkban, s ha rendeltetése szerint érvényesül, akkor társadalmi vonatkozásban a kényszer erejét felváltó bensőséges együttérzést, a lelki harmóniát alakítja ki.

Belátható egészében áttekintve, a világfejlődés a múltra néző tekintet előtt, minél távolabbra pillantunk, annál inkább széteső, szervezetlen állapot képét nyújtja. Fordított irányban szemlélődve, a fizikai világ, az élő világ, az ember története egyre magasabbrendű egység, szintézis kialakítására való törekvést mutat. Ha nem zárkoznunk el a fejlődés céljának és jövőjének kérdése elől, amit a jelenségek világában maradvány joggal felvethetünk, úgy Teilhard szerint a fejlődés konvergáló mozgása egy végső iránypont, az Omega-pont felé mutat. Elismerését kívánja a fejlődés visszafordíthatatlan menete és elvitathatatlan irányított volta. A tangenciális energia mellett a fejlődés egész vonalán érvényesülő radiális energia az Omega-pont, amely mindent maga felé vonz s magába egyesítve a fejlődés betetőzését és koronáját adja. Benne valósul meg a tökéletes egység a személyes tudatok gazdag változatosságában. Az állat ha meghal, megsemmisül az anyagban, ezzel szemben — jelenti ki Teilhard — az ember számára a halál felszabadulás a teljes kibontakozásra. Teilhard meggyőződése, hogy az emberiség szellemi-kulturális eredményét, amit a fejlődés során létrehozott, nem tarthatja fenn a Föld, mely elmúlásra van ítéltve, hanem csak egy afölé emelkedő szellemi középpont. A fejlődés tudatos munkálásához szükséges cselekvés kielégítő indítéka és lendítője Teilhard szerint csak a cselekvés által tökéletesülő lényünk fennmaradásának biztató reménysége lehet.

Nem gondolható az Omega-pont úgy, mintha azt a fejlődő világ végső kifejeletként önmagából, az elemek egyesülésével hozná létre. Az Omega-pont csak úgy gondolható, mint a fejlődő világon túllévő, transzcendens szellemi Valóság, amely éppen ebben a mivoltában fejti ki az egész fej-

lődet irányító reális energiahatását, személy-voltában a személyek végső harmóniában találkozó egységét adja. Az Omega-pont tehát az „Első Mozgató”, akit a vallásos tudat személyes Istennek ismer el.

***

„Kétségtelen, hogy az Omega-pontot sohasem mertem volna racionális hipotézisként figyelembe venni, vagy megformulálni, ha hívő lélekben nem találtam volna meg annak nemcsak elméleti modelljét, hanem élő valóságát is” — ismeri be Teilhard fejlődésméleteiben. Hívő lelkét, fejlődésméleteiben kifejeződő optimizmusának gyökerét tárja fel Teilhard az „isteni környezetről” szóló könyvében, Isten mindenütt való jelenlétének és a megtestesülés dogmájának Szent Pál szellemétől ihletett misztikus kifejtésével. Könyvével az egyház örök tanítását követve „egy ember, aki úgy hiszi, szenvedélyesen együttérez korával, szeretne megtanítani Isten mindenütt való látására”. Célja, hogy a keresztény embert a világtól visszavonuló, vagy a világban teljesen elmerülő, vagy Isten és a világ közt megosztott életével szemben „összeegyeztesse és kibékítse, azonfelül táplálja kölcsönösen Isten szeretetét és a világ egészséges szeretetét, az önmegtágadás erejét és a kifejlődés törekvését.” A kereszténységet érő ama gyakori s nem minden alap nélküli váddal szemben, hogy a rossznak tartott világ munkálásában nem vesz kielégítően részt s nem értékeli kellőképpen az alkotó ember erőfeszítését, Teilhard Szent Pálra hivatkozással a keresztény életprogramot a világ Jézus Krisztusban történő kialakításában láttatja meg.

Megtestesülése által Krisztus és közöttünk a természeti elemek rokonságához hasonló kapcsolat jött létre. Ha Krisztushoz való viszonyunkat „misztikusnak” mondjuk, ez nem az összetartozás gyöngítésére szolgál, hanem inkább a természetes életösszefüggésnél erősebb egységet juttatja kifejezésre. A megtestesült Ige hatalma lehatol az anyagi lét mélységébe. A teremtés s méginkább a megtestesülés erejénél fogva semmi sem „profán” a világban, hanem Istennel áll benső vonatkozásban. Az anyag egyrészt nehézkedésével lefelé húz, de másrészt elevenségével a haladás, kutatás, hódítás, átistenítés szellemi ráhatása befogadásának lehetőségével a Krisztusig való felemeltetés képességét mutatja. Szent Pál szavai, melyek szerint Krisztus „tölt be mindent” s „minden őbenne áll fenn”, a Misztikus Testnek realiztikus értelmet adnak. Az eucharisztikus jelenlétben folytatódó megtestesülés által az anyagot megszentelve Krisztus belefolyik a hívők egész lelki világába és külső környezetébe, hogy minden vele legyen kapcsolatban, s megvalósuljon, hogy „Őbenne élünk, mozgunk és vagyunk”.

Teilhard meggyőződése, hogy az anyag, a világ érzéki tényezői a szellemi léthez vannak rendelve. Lényünk bele van állítva a kozmikus erők hatásába; amit a test befogad, a léleknek kell feldolgoznia. Az anyag, az emberi lélek és Krisztus közötti kölcsönhatás folytán, a mi közreműködésünkkel éri el Krisztus a maga teljességét a teremtett világ révén. A teremtés nem áll meg, hanem folytatódik: cselekvésünkkel Isten teremtő erejével egyesülünk, nemcsak eszközei, hanem élő, valószínű folytatói leszünk teremtő működésének. Az isteni ráhatás nem zavarja meg tevékenységünk természetes rendjét, hanem átlelkesíti és megszenteli azt. Az Isten jelenlétének tudatában tevékeny ember nemcsak a jószándék révén szerez érdemet Isten előtt, hanem Isten szándékait valószínűsíti meg a teremtett világ minden vonalán, még a legigénytelenebbnek látszó munkában is. Ha a keresztény ember hűséges hitéhez, nemcsak joga, de kötelessége, hogy érdekeljék a világ dolgai és vállalja a munkát

a maga helyén és módján, Krisztussal egyesülten megszentelve állapot-beli kötelességeit. A kereszténység részéről megkívánt lemondásnak, önmegtadásnak bőséges lehetőségét nyújtja a lázongás nélkül, hűséggel végzett munka, mely ugyanakkor a dolgozó embert képességei kibontakozásához segíti.

A tapasztalat szerint minden ember létében nemcsak annak van jelentősége, amit cselekszik, hanem annak is, amit szenvedőlegesen elvisel. Mind a tevékenységre sarkalló, mind a szenvedést okozó környezeti tényezőkben Isten szól hozzánk, Isten közelít meg bennünket. Ezért nemcsak a cselekvésnek, de a szenvedésnek a megszentelődése is lehetséges. Szervedőleges állapotaink egyik része olyan erőkkal való találkozás, amelyek erőink megfeszítésére készítve eredményhez segítenek s növekedésünket szolgálják. Mások csökkentő hatásúak, amilyenek a kedvezőtlen körülmények, a sikertelenségek, teljesítő képességünk megfogyatkozása. Ezekben is a teremtményekkel legbensőbbben egyesülő Isten érint meg bennünket, s ha ennek tudatával viseljük el azokat, önzésünk leküzdésére, lelki elmélyülésre, önmagunk Isten hatalma alá rendelésére segítenek, aki a részek múlásán keresztül viszi előre az Egész tökéletesülését.

Lemondani-tudás és erő kifejtés feladataink teljesítésére, a rossznak erőnkhez képest való leküzdésére, egymást kiegészítő követelményei a keresztény életnek. Megérzésük éppoly lelki fogékonyságot igényel, mint általában Isten jelenlétének a tudatosítása, ami nem tudományso bizonyítás műve, hanem látóképeségünk finomodásának eredménye, a dolgok magasabb minőségének intuíciószerű felismerése. Kifejlesztése az istenszeretet tisztaságát, cselekvő hitet, a természet és a kegyelem erőinek Istennel való hűséges együttműködését kívánja meg az egyén részéről. Közösségi feltétele pedig a lelkek szerető egyesülése Krisztusban. Midőn Teilhard az embert az őt átfogó isteni környezetbe való beleélésre igyekezik ráségiteni, fejtegetései gyakran átlendülnek a misztikus lélek bensőséges imájába.

Teilhard de Chardin olyan világkép kialakítására törekedett, amely átfogó szintézisbe egyesíti a modern tudomány eredményeit, elősegíti a szembenálló filozófiai nézetek egymáshoz közeledését, s a tudomány és a vallás összeegyeztethetősége mellett is bizonyosságot tesz. Meggyőződése szerint az emberiség szellemi fejlődése nemcsak a tudományos kutatás növekvő megszervezésének s az ember egyre tökéletesebb megismerésének irányában halad, hanem a vallás és a tudomány között két évszázadon át kieleződött ellentét feloldásával is fog járni. A tudomány hajtóereje az a meggyőződés, hogy a létnek értelme van, a világ összetartozó egység, a fejlődésnek iránya és célja van. E meggyőződés igazolása azonban Teilhard szerint már a tudomány határain túl esik. A kereszténységben mindenesetre ennek a meggyőződésnek igazolását látja. Hivatkozik itt Szent Jánosra és Szent Pálra, akik azt tanítják, hogy a világ a benne megtestesült Krisztus által jut el végső tökéletesülésre. Majd kifejti, hogy a hit abban, hogy az embernek nemcsak műve, de személye is lehatalatlan, hatalmas indítást ad a világ Isten szándékolta céljának hittel és szeretettel való szolgálatára.

Kétségtelen ilyen átfogó kép vonzó hatása az olvasóra, amit csak fokoz Teilhard magával ragadó írásművészetének varázsa. De ha művében nemcsak egy olyan egyéniség világszemléletét látjuk, akiben eredeti módon találkozott a tudós a misztikussal, hanem a művet tartalmi jelen-

tőségénél fogva tárgyilagosan értékeljük, szaktudományi, filozófiai, teológiai szempontból meggondolások merülnek fel vele szemben. Szaktudományi nézőpontból a Teilharddal egyetértő nézetekkel szemben, a neves zoológus, Adolf Postmann méltányolva Teilhard paleontológiai érdekeit és szintézisre irányuló törekvését, merésznek találja azt a határozottságot, amellyel a kutatás ma még számos tisztázatlan kérdése mellett fenn tartás nélkül magáévá teszi a leszámrazási elméletet (*Der Pfeil des Humanen*, 1961.).

Eltéktelve a származástani problémától, a Teilhard óhajtott szintézis megalkotása tudományos szempontból olyan fogalmi apparátust igényel, amely elhomályosítja, félreértés nélkül alkalmazható a valóság különböző területein. Szolgáltatása a filozófia feladata lenne, amely a tudományos gondolkodás alapfogalmait és módszereit nyújtja. Teilhard azonban elutasítja a filozófia igénybevételét s a „hyperfizika” alaptudományául a biológiát választja. Benne látja azt a magyarázati lehetőséget, amely a valóság birodalmi közötti különbséget áthidalja s olyan alapstruktúrát ad, amire a különbözőségek egységes alapként visszavezethetők. Ámde ez az eljárás nem elégítheti ki a szaktudományokat, amelyeknek épp az a feladatuk, hogy tárgyak sajátos tulajdonságait híven előtűntessék. Mit kezdhet a fizika Teilhard ama szempontjával, amely a szervesetlen anyagban az élet csíraszerű meglétét akarja látni? Nem boldogulhat a pszichológia sem az élő anyag tulajdonságait meghaladó lelki jelenségek biológisztikus magyarázatával. De a szociológia legismertebb irányai is tiltakoznak a társas élet biológiai magyarázata ellen, mely analógiák, hasonlatok nyújtásán túl, nem adhat kielégítő szaktudományi értelmezést. S érthető a teológusok ellenkezése a természetfeletti életnek a természetes élet továbbfejlődésszerű magyarázatával szemben. A biológisztikus fejlődés általánosításával megszűnik a különbség a természet és az ember története között, elhalványul az erkölcs, jog, vallás, művészet sajátos értelme és jelentése, s bizonytalanná válik az ember különállása a természetben, amire pedig Teilhard különös súlyt vet.

Teilhard „hyperfizikája” metafizikai távlatokba nyúlik, s így szándéka ellenére sem kerülheti el a filozófia részéről jelentkező bírálatot. Filozófiai értelmű kijelentései a pontos fogalmi körülírás hiányában gyakran homályosak maradnak. Ennek tudható be, hogy felmerülhetett olyan nézet is, amely Teilhard világszemléletét a materializmus burkolt formájának tartja. Valóban, találunk Teilhardnál materialista hangzású kijelentéseket. Ilyen az anyag következetes nagyraértékelése, vagy ha azt állítja, hogy minden területen a mennyiségi növekedés idézi elő a hirtelen bekövetkező minőségi változást, vagy ha az anyag fokozódó szerveződésének tulajdonítja a fejlődést s annak során a határok elmosódását. Ilyenféle kifejezéseivel azonban figyelembe kell venni, hogy Teilhard fő forrását az anyagi világgal foglalkozó természettudományos munkák képezik, amelyeknek nemcsak kifejezéseire, de ama módszertani szempontjához is alkalmazkodik, amely az összetettebbet az egyszerűbbre, a fejlettebbet a fejletlenebbre vezeti vissza. Azonban a materializmus lényeges alaptételével ellentétben, amely az anyag eredeti voltát állítja a csupán csak a fejlődés során megjelenő lelki jelenséggel szemben, Teilhard az anyag és a lélek eredeti kettősségének dualista elve alapján áll, elveti a kettő egymásba való átmenetelének lehetőségét, az emberi lelket szellemi természetűnek tartja, s a világ fejlődését s transzcendens isteni Valósághoz vonatkoztatva magyarázza. Teilhard nem tartja szükségesnek a materializmussal szemben eléggé felismerhető álláspontjának

tisztázását, viszont szükségesnek látja, hogy elhatárolja nézeteit a pan-teizmustól. Ez utóbbival szemben hangsúlyozza, hogy a mindenség egyetemes Központja a világot megelőzően létezik, s fölötte áll, mint annak transzcendens célja. A világ fokozódó pszichikai koncentrációja az egyéni tudatok megegyezése, harmonizálódása, nem az egyéni tudat valami isteni tudatba való feloldódása értelmében veendő. Isten mindenütt való jelenlétét teremtő és fenntartó ereje értelmében veszi, a keresztny tanítással megegyzően.

Filozófiai szempontból a legjelentősebb Teilhardnál magának a fejlődés mikéntjének az értelmezése. Fejlődéelméletét tartalmazó könyve szempontjának jellemzése szerint: „A világon semmi sem törne fel egy napon befejezett lényként a fejlődés által folytatólagosan áttört különböző (mégoly kritikus) küszöbökön keresztül, ami megelőzően nem lett volna meg kezdettől, eredetileg rejtetten.”

Szent Ágoston, a sztoicizmus hatása alatt, az időben kifejlődő lények megelőző rejtett állapotán Isten által a világ teremtésénél megteremtett létecsírákat értette. Teilhard (anélkül, hogy erre utalna) eltér ettől az értelmezéstől, mert Ágoston szerint a létecsírák a faji állandóság hordozói, míg Teilhard a modern fejlődéelméletet követve, a fajok átalakulásának elvét (a transzformizmust) vallja. Ennek értelmezéséül adja a hyperfizikai fogalom párt, amellyel hangsúlyozza, hogy a lényeknek nemcsak anyagi, hanem belső (pszichikai) elve is van. Ez az értelmezés Aristotelesre emlékeztet, aki az anyagot a lehetőség (*potentia*) elvének tartotta, amely az anyagtalan (belső) „forma” által jut tényleges léthez. Teilhard fejlődési elve azonban vele sem azonosítható. Egyrészt mert Aristotelesnél nincs transzformizmusról szó (a létformákat változatlanoknak tartja), másrészt, mert Teilhard tartózkodik a metafizikai magyarázattól s megelégszik a fizikai világ elvi magyarázatát adó értelmezéssel. Ennél azonban a „kritikus küszöbök” áttörése, amilyen a szellemi lélek, vagy a kegyelem megjelenése a természetben, Isten különleges, teremtő közreműködését kívánja meg, ami Isten folytatólagos teremtő működésének kimerülésével illeszkedik be Teilhard rendszerébe.

Teológiai szempontból, a világ jelentőségének kiemelésével szemben nem világos Teilhard nézete a világ Isten szabad akaratából történt teremtésére nézve. A legkifejezettebb nehézség azonban a természet és a természetfeletti rend megkülönböztetésének hiánya, sőt a kettő egybeolvasztása. Legszembetűnőbb ez annál a magyarázatnál, amelyet Krisztusnak a világhoz való viszonyával kapcsolatban ad. Teilhard szerint a megtestesülés által az egész természet Krisztus Misztikus Testének része lett, amelynek feje Krisztus, aki az evolúciós fejlődést magával ragadja s a végső tökéletességre viszi. Krisztus tehát nemcsak a megváltás és megszentelés eszközlője, hanem a világban működő kozmikus erő is. Az egyház a *noosphaera* szívébe oltott természetfeletti élettörzs (*phylum*).

A természeti és természetfeletti rendnek ez az egybenlátása Teilhard misztikus lelki beállítottságának következménye és túlzása. Kétségtelen, hogy a természetfeletti rendnek vannak természeti előfeltételei. Teilhard nem minden alap nélkül sorozza ezek közé az emberiség szellemi emelkedését lehetővé tevő kulturális-technikai fejlődést, az összetartozás tudatának s az összeműködés készségének növekedését. Méltán teszi a keresztny ember kötelességévé a világi feladatokban való közreműködést. Azonban a kultúra és a szentség vonalán való fejlődés nem esik szükségszerűen egybe, a kegyelem feltételezi az emberi közreműködés készségét, annak hiányával és megtagadásával ütközésbe kerül a két fejlő-

désirány. A természet nem része, hanem alá van rendelve Krisztus testének, mely Szent Pál, Szent János tanítása értelmében a megváltottak közös teste Krisztusban. A kegyelem természetfeletti ereje mindenestre hathatós segítséget nyújt a természet tökéletesítéséhez, a megdicsőülő világ kialakulásához. Ebben az értelemben beszél Szent Pál a természetről, melynek „megmarad az a reménye, hogy a múlandóság szolgai állapotából felszabadul Isten fiainak dicsőséges szabadságára. Tudjuk ugyanis, hogy az egész természet együtt sóhajtozik és vajúdik mindaddig”. De a kegyelmi állapot morális lehetőségét nem lehet a kozmosz fizikai fejlődésének hajtóerejeként magyarázni.

Tárgyi szempontból hibáztatható módszere és kijelentései ellenére, elismerést érdemel Teilhardnál a modern természettudomány és a vallás összeegyeztetésére irányuló törekvés, a vallásos gondolkodás ösztönzése a világi feladatok iránt, a múlandó és örökké való lét összetartozásának élénk tudatosítása. Követőinek feladata művének oly irányú értelmezése és továbbfejlesztése, mely a téves értelmezési lehetőségeket eloszlatva a teilhardi világszemléletnek Teilhard szándékolta értelmét és hatását biztosítani képes.

TÓTFALUSY ISTVÁN VERSEI

MÉLYSÉG, MAGASSÁG...

*Mélyen, mint gyertyában a láng,
csengőben hang, sziklában zuhogó
patak, mélyebben, mint ércben a fém,
erdőben illat, tavakban tiszta dallam;
mosoly búvik meg minden arc
mögött, sugárzó, mint a láng,
finom, mint csengő hangja, friss,
forrás vizénél édesebb,
aranynál drágább, illatnál áthatóbb,
zenénél zengőbb, dalolóbb a dalnál.*

*Magasan, fönn, mint hófelhők mögött
kinyíló csillagok, völgyet vigyázó
ormok, vagy mint a búzatáblák
egébe hulló énekes pacsirta,
minden ember szívére béke hajlik.
Világít, mint a csillag, mint a nagy hegyek,
hatalmas, s oly vidám,
mint búzatáblák fölött a pacsirta,*

*Ebben hiszek. S a széthulló világban
mélység, magasság vonzásában élek.*

POLYRHYTHMIA

(KÖNYÖRGÉS EGY JOBARÁTÉRT)

Meredek partokon ha jár,
öleld át, Uram: el ne essen.

Jaj, szédítő a lélek szakadéka,
a mélye vonz, a kövei sebeznek,
és olyan messze, messze van a Szikla,
olyan kegyetlen az út is odáig.

Ó, fű, ha fű lehetnék,
én befonnám a lábát.
Inda, ha inda lennék,
a derekát karolnám,
ág, jaj, ha ág lehetnék
a vállát átkarolnám.
Fának ha törzse lennék,
kőnek ha orma lennék,
ó, én magamhoz
ölelném a testét.

De lám, távolról őrzöm csak, Tehozzád
kiáltok, Uram, hogy öleld át:
lábára folyj rá: el ne essen,
vállát karold át: el ne essen,
testét öleld át: el ne essen,
rejtsd, Uram, rejtsd el az öledben —

öleld át, Uram, el ne essen.
Szomorú csúcsokon ha jár,
Uram, töröld le arcáról a könnyet!

Hiszen te tudod, milyen keserű
az egyedüllét könnye, áradása.
Uram, te tudod, milyen keserű.

Ó, szél, ha szél lehetnék,
én fölitatnám a könnyét,
napfény, ha az lehetnék,
fölcsókolnám a könnyét.

De lám, távolról őrzöm csak: Tehozzád
kiáltok, Uram, hogy öleld át.

Hogy vedd öledbe, mint a könnyű szél,
hogy idd magadba, mint a napsugár
magábaissza reggel a magányos
hegyeket, fákat, téveteg folyókat.

DE PROFUNDIS

Eddig azt hitted, hogy a bűn
k ö r é d feszít csak hálót, — hadakozva
kerülni, tépni törét k ü n n kerested.
Most, magad-értő, szép férfikorodra
látnod kell végre, hogy a horga b e n n e d :
testedben ég. Ha futni próbálsz,
fájdalma húsodba hasít: nem enged.
Hiába mind: ha szaggatod, ha téped,
mélysége minden vájt sebednél mélyebb.
Kiált: „A bűnnek törétől ki ment meg?”
Kiált, közel van a szabadulásod.

URAM, MAGAD TÉGY . . .

*Uram, magad tégy magadévá engem,
mert én magamtól kevés vagyok ahhoz,
hogy átmarkoljak mindent, ami bennem
tőled való vagy éntőlem való,
és odanyújtsam: fogadd el, ha tetszik.*

*Fonj, Uram, fonj, fonj kosarat ujjaidból
körém, mindent bezáró fonadékot;
s szoríts meg, Uram, hogy kiáltsak,
hogy megszülessek, mint valamikor Adám,
akinek sárból gyúrtad a testét.*

*Gyúrj meg, teremts meg, Uram, engem:
a puszta sárnál kevesebb vagyok most.
Bizony fájni se fájok eléggé,
és jaj, hiába gyűjtöm az erőmet,
még kiáltani se tudok magamtól.*

MAGISTRO SUO SALUTEM

ECKHARDT SÁNDORNAK

*Ha Balassit vagy Bessenyeit idézte,
élt ajkodon a régi szavak íze,
elzengett Roland Olifánt-ja rég,
de te hallottad a messzi zenét,
s modern katedrán, csőasztalok között
fakuló írás dalba öltözött,
ha énekeltél: hang lett a betű,
dallá forrott a vers és sodró ütemű
életre kelt a múlt: a művész és a mű . . .
Ki vagy te? Költő? Egy nem vagy, de száz.
Okos szavadból mennyi régi láz
csapott belénk, míg ott ültünk a padban!
Mit nem gyűjtöttél s gyűjtöttél magadban
— levéltárakban s a „Kollégium”
asztalánál szép délutánokon,
estéken és kalandos éjszakákon,
ha könyv mellett ért hajnal s tolvaj álom!
És mit nem adtál?! Én csak néhanap
hallgattalak, de lám, a néma lap
mögött ma látlak, hangod hallom újra:
és így tanítok — belőled tanulva.
Örök barát vagy. Éltető igény,
Kapunyitó a rebbenő ígény
át az Igéhez. — Igazságra bátor
Magiszterünk a filológiából.*

SZENT FERENC MŰVELTSÉGE

Szent Ferenc saját szavaiból és életíróinak odavetett megjegyzéseiből egyaránt az derül ki, hogy egészen tanulatlan embernek érezte, jobban mondva mutatta magát. Végrendeletében és egyéb megnyilatkozásaiban egyenesen idiotának állítja magát, s mikor egyszer a terni püspök minden himezés nélkül mint ügyefogyott és tanulatlan embert állította oda hívei elé, ő nem győzött eleget hálálkodni a szokatlan igazmondásért. „Igazán mondom, püspök uram — így áradozott —, életemben még senki emberfia nem tanúsított irántam ekkora tiszteletet, mint az imént te. Mások ugyanis mindegyre csak ezt hajtogatják: Ime egy szent ember — és így nekem tulajdonítják a Teremtőt megillető dicsőséget és szentséget. Te ellenben bölcs emberhez illően külön választottad az aranyat a salaktól.” Máskor meg, mikor egy tudós dominikánus atya egy fogós szentírási helyre vonatkozó véleményét tudakolta, azzal akart kitérni a válasz elől, hogy ő teljességgel tanulatlan ember, igazi idióta, kinek inkább tanulni kellene, semmint másokat tanítani akarni. Igaz, a középkori szóhasználatban az idióta egyszerűen laikust jelentett az iskolás műveltségű klerikussal szemben. „Idióta, id est non bene literatus” — olvassuk a középkori ferences legendaképződés utolsó torzonborz alkotásában, a *Speculum vitae B. Francisci ete sociorum eius*-ban. Nem kétséges azonban, hogy Szent Ferenc ajkán súlyosabb jelentése van a szónak és körülbelül a teljes tanulatlanság és tudatlanság fogalmi körével esik össze.

Életírói és kortársai szintén több helyütt és nagy nyomatékkel utalnak a szent hiányos tanultságára. Elég e részben *Celanoi Tamás*, a *Háromtárs*, a *Speculum perfectionis*, *Angelus Clarenus* és a domonkosrendi *Bourbon István* tanúságára hivatkoznunk, akik mind „illiteratus, simplex in litteratura valde parum litteratus” embernek állítják oda szentünket. Egyetlen kivétel ebben a tekintetben az angol *Wendoveri Rogér*, a s. albani bencés kolostor híres krónikáírója, a kortörténeti adatokban rendkívül gazdag *Flores historiarum* szerzője († 1236). Szerinte a Poverello már kora fiatalságában alapos irodalmi és teológiai kiképzést nyert és idővel mind a két területen teljes tökéletességre vitte. Ezt az állítását azonban éppoly kevésbé vehetjük komolyan, mint azt a másikat, amely szerint szentünk főrangú nemesi családból származott. Látszik, hogy a derék krónikáíró olasz hírei tekintetében nagyon messze esett az események színhelyétől, s ezért megbízható értesülések hiányában képzeletének csapongására bízta magát.

Nagy hiba volna, azonban részünkről, ha akár a Poverellónak, akár életíróinak állítását betű szerinti értelemben vennők. Hiszen nyilvánvaló, hogy a Poverellót elsősorban határtalan alázatossága készítette arra, hogy minél fogyatékosabbnak tüntesse fel tanultságát, életíróinál pedig az az ismert legendaformáló motívum játszott közre, hogy minél áthidalhatatlanabbnak tüntessék fel a Gondviselés tervei és a kivitelükre kiszemelt gyarló emberek munkája közt tátongó úrt s így okuk és alkalmuk legyen rá, hogy az elért eredmény minden dicsőségét Istenre hárítsák át.

Ezzel az egyoldalú és teljesen történetien beállítással szemben a valóság az, hogy Szent Ferenc tanultság dolgában semmivel sem maradt mögöttes a korabeli módosabb polgárcsaládok fiainak. Éppen életíróinál találunk erre vonatkozólag cáfolhatatlan bizonyítékokat. Így mindjárt

Celanoi Tamás testvérénél, aki mindössze két évvel a szent halála után, tehát olyan időben írta meg első legendáját, mikor a rája vonatkozó emlékek még elevenen és kiszínezés nélkül éltek a köztudatban, olvassuk, hogy a Poverello ugyanott kezdett prédikálni, ahol annakidején mint kis gyermek az írás és olvasás elemeit elsajátította. Még közelebbi eligazítással szolgál *Szent Bonaventura*. A szent első temetkezési helyéről, a kis Szent György-templomról szoltában ugyanis ezt a megjegyzést teszi: „Mint gyermek ezen a helyen tanulta az elemi ismereteket, később itt prédikált legelsőbbben s végezetül ez szolgált első pihenő helyeül.” A kis templom ma már csak részben van meg. Assisi város nemes tanácsa ugyanis 1257-ben a szűknek bizonyult Szent Demjén-kolostor helyett Szent Klára leányainak ajándékozta a nagyértékű telekkomplexumot; nemcsak a templomot, hanem a vele kapcsolatos iskolát, kórházat és kereskedelmi börzét is. *Campelli Fülöp* testvér azután itt építette meg a szent alapítónő hamvainak befogadására szánt szép gót stílusú Szent Klára-templomot és kolostort. Ez utóbbinak keresztfolyosójába illesztette bele a Szent György-templomocská megmaradt részét.

Szent Ferenc szüleinek lakása, melynek helyén III. Fülöp spanyol király bőkezűségéből 1615-ben a ma is meglévő *Chiesa nuova* épült, nem messze esett a parányi templom iskolájától. Nem volt tehát semmi akadály, hogy a kis Francesco naponkint ellátogasson *Sándor* mester — a nevet egy hangyaszorgalmú XVII. századi író, *Jacobilli Lajos* örízte meg számunkra az umbriai szentekről és boldogokról írott nagy munkájában (*Vite dei Santi e Beati dell' Umbria e di quelli i corpi dei quali riposano in questa provincia*. II. k. Foligno, 1656.) — előadásaira.

Az iskolában folyó tanítás, az akkori idők szellemének megfelelően, természetesen túlnyomóan gyakorlati volt és elsősorban a jámborság, fegyelem, erkölcsösség és a társadalmi illem elsajátíttatására irányult. Az értelmi nevelés középpontjában az írás és olvasás mellett a mindennapi imádságok, főleg a középkori ember vallási életében olyan nagy szerepet játszó szoltárok megtanulása állott. Emellett a latin nyelv ismeretébe is bevezették a kis nebulókat. Mert nem szabad felejtenünk, hogy a latin nyelv abban az időben Olaszországban félig-meddig még élő nyelvnek számított: az volt az ígéhirdetés, a bíraskodás és a kereskedelmi levelezés nyelve. Sőt a felsőolaszországi iskolákban a francia nyelvből is nyújtottak némi ízelítőt; persze nem annyira a lovagi költészetre való tekintettel, mint némelyek állítják, hanem józan polgári számításból. Hiszen az olasz kereskedők, mint éppen szentünk atyjának példája mutatja, akkoriban igen élénk kapcsolatokat tartottak fenn Franciaországgal, főleg Provence-szal. Ennek ellenére Francesco és társai Sándor mester iskolájában mégsem a közelebbi provencal (*langue d'oc*), hanem a távolabbi északi köznyelvben (*langue d'oïl*) nyertek oktatást. Legalább is ezt állítja *Sabatier* immár klasszikussá érett nagy életrajzában (*Vie de S. François d' Assise*. Éd. définitive. Paris, 1931. 11. 1. 2. j.), a bizonyítással azonban adós marad.

Az a műveltség tehát, melyet Sándor mester iskolája közvetített, meglehetősen sokoldalú volt. Mélynek azonban semmiképpen sem volt mondható. De arra nem is volt szükség. Hiszen szentünk nem tudósnak, hanem kereskedőnek készült. Szent Bonaventura világosan meg is mondja, hogy atya bizonyos elemi ismeretek megszerzése után maga mellé vette őt az üzletbe. De a korviszonyokhoz képest így is tetemes ismeretanyaggal rendelkezett. Mindenekelőtt megtanult annyira latinul, hogy a könnyebb szövegeket fennakadás nélkül megértette. Ama nevezetes Mátyás-napi misén' (1209. február 24.), mely végleg döntött jövője felől,

nagyjából megértette az evangéliumot. Mivel azonban mégsem volt egészen biztos dolgában, a szertartás végeztével alázatosan megkérte a miséző papot, hogy magyarázza meg neki a hallottak tartalmát. Latin tudása tehát nem lehetett valami mélyen szántó. Mindenesetre messze mögötte maradt a klasszikus latinságnak. Egyik elkallódott leveléről *Eccleston Tamás* testvér, az angol provincia Herodotosa, külön kiemeli, hogy hibás latinsággal volt írva.

De bármily gyarló volt szentünk latin tudománya, arra mindenesetre elegendő volt, hogy fennakadás nélkül tudja végezni a napi officiumot s némi segítséggel latin leveleket és egyéb szövegeket tudjon tollba mondani. Erre a célra rendszerint a környezetében tartózkodó tanult testvérek valamelyikének közreműködését szokta igénybe venni. Például tudjuk, hogy az ún. első, valójában pedig második regula szövegének irodalmi formába öntésével és szentírási idézetekkel való megtűzdelésével a tudós *Speyeri Cézár* testvért bízta meg.

Az olvasásnál és a tollbamondásnál már jóval nehezebb eset volt az írás. Ebben csakugyan kevés gyakorlata lehetett szentünknek. Lehetőleg kerülte is. Csak egészen kivételes esetekben szánta rá magát. Aránylag gazdag irodalmi hagyatékából mindössze három darabról tudjuk megközelítő bizonyossággal megállapítani, hogy valóban az ő kezeírása. Ezek közül is kettő: a Leó testvérnek szóló levél és a neki adott áldás, egészen rövid, alig nyúlfarknyi. A harmadik, a Poverello hálaéneke (*Laudes Dei altissimi*), valamivel hosszabb lélekzetű, de viszont erről meg tudjuk, hogy nem a pillanat ihletében született, hanem mint már előbb ki-formált és véglegesített szöveg került papírra. A három írás vonalvezetése, „ductusa”, feltűnő eltéréseket mutat. Mintha nem is egy ember kezéből került volna ki. Az áldás szövege monumentális, egyenes és különálló, a levélé ellenben dült és sokhelyütt összeírt betűkkel van írva. A hálaének írása középhelyet foglal el a kettő közt: nem olyan monumentális, mint az áldásé és nem annyira dült, mint a levélé. E szemre, színre feltűnő különbségek ellenére kiváló paleografusoknak (*Dziatzko K., Goetz W., Meyer V., Seeliger G., Wattenbach V.*) mégis sikerült szinte minden kétséget kizáró módon bebizonyítani, hogy a három írás egyazon kéztől eredt. Bizonyításuk legfőbb érve a bizonyos betűalakok formálásában észlelhető nagyfokú egyezés. De az áldás és a hálaének esetében a benső érveken túl kézzelfogható tárgyi bizonyítékaink is vannak a hitelesség és a sajátkezűség mellett, nevezetesen Celanoi Tamás közel egykorú elbeszélése és Leó testvér sajátkezűleg rávezetett hitelesítő bizonylata.

És amilyen kezdetleges az írás, olyan nehézkes, ügyetlen az „és”, az „et” kötőszóval megtűzdelte fogalmazás. Különösen áll ez a levélre. Mindjárt a megszólításban: *F. Leo f. Francisco tuo salutem et pacem*”, súlyos grammatikai hiba ötlik a szemünkbe. Ha ugyanis szóról-szóra vennők a megszólítást, az derülne ki, hogy nem a szent írta Leó testvérnek, hanem fordítva. De akkor meg a „tuo” névmásnak nem volna értelme, szabály szerint csak „suo” állhatna a helyén. A különös elírásnak nyilvánvalóan az lehet az oka, hogy Ferencnek írásközben olasz neve, „Francesco”, csengett a fülében s így tolla nominatívusról önkéntelenül datívusra tévedt. Lehet, hogy később észrevette tévedését, de szándékosan kijavítatlanul hagyta a hibát. Ez szorosan összefüggött azzal a szemünkben különösnek tetsző sajátosságával, hogy az egyszer leírt, vagy tollba mondott szövegen nem tűrt semmi javítást; még a fölösleges betűket, illetve szóttagokat sem engedte kitörölni.

A latin mellett, mint láttuk, a francia nyelv ismeretét is az iskolának köszönhette szentünk. Sabatier ugyan azt állítja, hogy odahaza, a családi körben sajátította el a francia nyelvet, de ezt egyéni vélekedésnél többel nem tudja bizonyítani. Csak annyi bizonyos, hogy Ferenc kora fiatalságától fogva különös szeretettel vonzódott Franciaországhoz és a francia nyelvhez. Ebben valamennyi életírója megegyezik. Különösen az elragadtatás önfelélt pillanataiban fordult önkéntelenül franciára az ajkán felbukkanó szó és dal. Mikor megtérése után a római Szent Péter bazilika előcsarnokában a szegénység kipróbálására a koldusok közé állott, francia nyelven kezdett alamizsnáért könyörögni. Francia himnuszok csendültek meg ajkán akkor is, mikor Egyed testvérével első apostoli útjára indult az anconai tartományba. De még később, élte alkonyán is akárhányszor megtette, hogy egy fadarabot fektetett balkarjára, jobbkezebe pedig egy ij módjára meghajlított pálcát vett s azzal, mintha hegedülni akart volna, húzogatta a fadarabot s közben francia nyelven melódiákat dúdolt az Úr Krisztusról. Újjongó jókedve azonban egy idő múlva a szenvedő Krisztus iránt részvét könnyeibe fulladt.

Annál meglepőbb tehát, hogy a *Három Társ* legendájában az említett szentpétertemplomi jelenet leírásával kapcsolatban ezt a megjegyzést olvassuk: „... nagyon szeretett francia nyelven beszélni, bár nem volt benne tökéletes.” Ezt a tanúságot annál inkább el kell fogadnunk, mivel a szent legbizalmasabb baráti köréből származik és mert a benne foglalt állítás egy cseppet sem hízelgő Szent Ferencre. Mindent összevéve, tehát a Poverello francia tudása nem sokkal állhatott fölötté latin tudományának.

De ismét azt kell mondanunk, hogy öreg hiba volna részünkről, ha Szent Ferenc szellemi habitusát kizárólag iskolai tanultsága, illetve latin és francia nyelvtudása után akarnók megítélni. Hiszen nyilvánvaló, hogy benne nem egyszerűen egy jól-rosszul iskolázott embert, hanem korának legnagyobb vallási géniuszát kell látnunk, aki az iskolában tanultaknál hasonlíthatatlanul mélyebb és eredetibb forrásokból merítette tudását. Gyors felfogásáról és bámulatos emlékező tehetségéről az egyszer hallottak megjegyzésében már első életírója, Celano Tamás testvér, a legnagyobb elismerés hangján ír. Szent Bonaventura meg egyenesen külön fejezetet szentel a Szentírás megértésében nyilvánuló rendkívüli adományának. Mindehhez vegyük még hozzá gazdag és színes képzeletét, mellyel minden szavát, minden tettét utólérhetetlen egyéni varázssal tudta bevonni, finom természetfölötti érzékét, mellyel a természet minden parányi megnyilvánulásában s az élet minden rezdülésében első pillanatra fel tudta ismerni a teremtő és gondviselő Isten kezenyomát, bámulatos pedagógiai tapintását, mellyel a követésére buzdult testvérek százait megnevelte és a nyomába szegődött tömegek vallási és erkölcsi igényeit kielégítette, és nem utolsó sorban azt a vele született biztosságot, mellyel a legnehezebb helyzetekben és a legkényesebb vallási és erkölcsi kérdésekben is rögtön kiismerte magát.

A legnagyobb vonzó erőt azonban egyszerű, minden cicoma nélkül áradó ékesszólásával gyakorolta a szent. „Szavai — a *Három Társ* legendájának állítása szerint — nem üres és nevetésre ingerlő fecsegések voltak, hanem teljesek voltak a Szentlélekisten erejével és behatoltak a hallgatók szívének legbensőbb rejtekébe.” „Nem emberi bölcsességgel, — olvassuk ugyanott —, hanem a Szentlélek tudományával és erejével hirdette Isten országát. Legcsodálatosabb az volt a dologban, hogy bár nem a tudósoktól tafulta a beszédet, a tudósok is megértették őt és úgy tör-

ték magukat látása és hallása után, mintha egyenesen a másvilág hírnöke lett volna.”

Még erőteljesebben fejezi ki magát Celanoi Tamás testvér: hajnalhasadáshoz, virágfakadáshoz, tavaszi ébredéshez hasonlítja a szent nyomán kelt hatást. És hogy állítása nem üres frázis, meggyőzően mutatja a magyar történelemből ismert *Spalato*i Tamás dalmát krónikaíró esete, aki a bolognai egyetemen tanultában szem- és fültanúja volt annak a nagyhatású beszédnek, melyet 1222. augusztus 15-én a „palazzo comunale” előtt összesereglett tömérdek népnek mondott szentünk. A beszéd hatásáról szólva kiemeli, hogy sok tudós, aki végighallgatta a beszédet, egészen magánkívül volt a tanulatlan ember mélytartalmú szavain kelt álmélkodásában. „Isten — írja — olyan csodálatos fogamatot kölcsönzött szavainak, hogy sok nemesi család, melyek közt a régi gyűlölködések féktelen dühe már sok vérontást idézett elő, most önként összebékélt. Iránta pedig olyan szertelenül nagy volt a tisztelet, hogy férfiak és nők cspoortosan özönlöttek körül, hogy legalább ruhájának szegélyét érinthessék, vagy ruhájából egy darabot ereklyeként magukkal vihessenek.”

Ezek után meg kell állapítanunk, hogy *Felder* Hilárin, a kitűnő kapucinus történetíró nem jár messze az igazságtól, mikor azt állítja, hogy szentünk a tudás és tehetség minden területén olyan gazdag talentumokkal volt felruházva, hogy játszva elnyerhette volna a tudósság, illetve a művészet palmaágát, ha akarta volna. Neki azonban egy pillanatra sem jutott eszébe többnek lenni az Úr egyszerű és alázatos kis szolgájánál.

A SZÉPSÉG ELMŰLIK, ANYÁM...

már hó-szín ül hajad között...
korán, s mint barna hegyeken
arcod vonala megtörött,
A szépség elműlik, anyám —

meglátja lombját a folyón.
s mint fa, ha törzse elhajol,
tükröd immár az én korom,
Kinőttem régi éveim;

kis ruháimat, ingemet.
— te szabta, vartad régen is
s a tű előtt cérnád remeg;
Szemüveg mögül nézel rám,

már szemed tüze se lobog.
így — ráncosan is; fáradtan
mégis szép a te homlokod,
A szépség elműlik, anyám,

ÖREGSÉG

Pihenj meg, apám, gyenge már kezed
marokra fogni a kapa-nyelet.
Mintha öklöd is vassá vált volna,
lehull, s nem üt, mint rég, a goromba.
Hited se volna, mi adna erőt?
Sűrű ó-borod — az is éltetőd.
Hessegetem fölötted a halált —
És lemegy a Nap, majd az éj leszáll.

Lassúbbak már a lépteid, a bot
— kezed is hozzá — kezedhez szokott.
S a templom, hova eljársz vasárnap,
énekkal vár; a hosszú út fáraszt.
Kertbe mész s nézed megnőtt fáidat,
tömjenként árad róluk az illat.
S a távol ködös kékségein át
romló szemedig szűkül a világ...

Fazekas Lajos

CATHERINA SFORZA ÉJSZAKÁJA

Írta Ijjas Antal

(Niccolò Machiavellinek, a firenzei állam volt kancellárjának levele Francesco Vettorihez, barátjához, Firenze római követéhez.)

1.

Barátom, nem sikerült! Elmélkedem a sors állhatatlanságán, és elhatározom, hogy nem, többé nem adok el barátaimnak tűzifát, mégha tízszer akkora kőrísligetet irtok is ki, mint amekkora az enyém volt. Arcom verejtékével dolgoztam rajta. Már tudniillik a magam állhatatlan természete szerint, hol ezt műveltem, hol azt: hol a fadöntésen buzgólkodtam, hol pedig a már fekvő törzsek legallyazásán s a tisztítottakifelfűrészelésén. S közben élveztem hol az arany napsütést, hol az elboruló tájon végigvonuló ködcsíkokat; a szomszédaimmal, akik a munkát végzik, farkaséhegen eszem a hazulról hozott tarisznyából, és azt számolgotom, mennyi pénzt kapok majd. Ha annyit is, amennyi az adóra és a legsürgősebb adósságokra elegendő, már akkor is több, mint amennyire számítottam.

Nyomorúság! Jönnek a cimborák, akiknek eladtam, és én tartom a markomat. És akkor az egyik hitelbe kéri; a másik a tíz pénzből levon négyet, és emlékeztet rá (noha nem jut eszembe), hogy egyszer nem tudom hány éve már, adós maradtam egy kártyanyereségével; ismét a másik kiköti, hogy a felesége, a sógora és a sógornője segíthessenek neki fölraakni a fát, és fölraaknak háromannyit, mint amennyi tisztességes volna. Nem, a barátaim számára nincs fám többé! Még Önnek sem volna, ki tudja mi jutna az eszébe. Igyhát a fát végüi is Monná Margheritára bízom, veszőldjék és veszekedjék vele ő, és a hitelezőkkel, akik összeröf-fentek arra, hogy egy kis pénz áll a házhoz. Magam pedig bejöttem a városba, a nedvesen hideg, üres házba, ahol egyebek között a levele várt, római újdonságokkal, és hogy miért nem adok hírt már magamról. Hát ezért!

De várt még egy másik hír is. Catherina Sforza üzent. Pár sor volt az egész. Hallja, hogy nem vagyok már hivatalomban, nyilván van időm, keressem föl, ha egyszer itt leszek a városban. Szívesen lát, senkisémet látogatja. Barátom, a mai egész napot nála töltöttem. Most jöttem vissza, a házamnál maradt öregasszonnyal hatalmasan bedurrantattam a konyhában, és most írok Önnek. A világ egyik legkülönösebb eseményét hal-lottam, és nem állom, hogy azon melegeben papírra ne vessem. És ha már ki szoktuk cserélni értesüléseinket, mondja el Rómában, hogy az öreg hölgy jól van. És hogy teljes kényelemben, amint illik, készül meghalni künn Careggiben.

Hogy ő, aki a Sforzák kígyófészkében született és nőtt fel, így végzi életét, ekkora kényelemben és gondtalanságban, azt nem is mertem volna sejtetni, amikor először láttam őt, mint fiatal özvegyet, aki akkor már eltette láb alól első szeretőjét s a legnagyobb fia akkor már meggyilkolta a másikat és megölni készült a harmadikat. És főképp azt nem hittem volna, hogy Catherina Sforza így készülhet a halálra: a politika iránt való teljes közönyösségben és a túlvilág felé forduló teljes áhítatban. Amikor láttam, ifjú özvegyként, ő volt, aki megtanított rá, hogyan lesz az erőszakból erő; az erőből hatalom; hatalomból uralom; uralomból állam. Ő volt az egyik mintája annak a műnek, amin most, persze szeszélyesen,

ezen is, dolgozom; tudja, a Principe-nek. Csak *egyik* mintája. Mert — amint nem titkolom — a másik mintája az ő nagy ellenfele volt, Cezare Borgia. Ők teszik ki, ketten együtt, azt az alakot, aki szemem előtt lebeg, amikor a hatalomról írok.

Am még mindig telve vagyok annak ámulatával, hogy így végzi ő, ezen a módon. Ha nem ismerném magam, azt hinném, hogy valójában két különböző asszony az, akit akkor ifjúnak láttam, most pedig öregnek. Az egyik az erőszak és hatalom pompázó fiatal tigrise, a másik pedig áhítatos anyabárány. És nem volt alkalmam elmondani Önnek, mennyire valódi volt az a tigris, mennyire nem annak álcázott bárány! Jól emlékszem rá, a legelső utam vezetett hozzá, amit a Signoriának tettem. Micsoda életem túl már, akkor oly fiatalon! Kíváncsi voltam rá, milyen lehet az az asszony, aki a törvénytelen fattyakkal tele milánói Sforzavárban, maga is ágyas fattyanként születve, kilencéves korában látva, mint gőzölnék apja véréből nagybátyjuk kezei: nem volt még tizennégyéves, amikor a pápa unokaöccsének, az Anyaszentegyház legszerencsétlenebb zászlótartójának ágyába dobták s özvegyen négy gyermekkel kormányoznia kellett Forlit és Imolát. A Signoria színleg azért küldött hozzá, hogy újabb alkut kössek vele az ő falvaiból való zsoldosok toborzására, mivel a régi megegyezéssel nem volt elégedett. De valójában ki kellett kémlennem. Akkor voltak a Medici Giovannival való dolgának kezdetei, amiről annyi mindenféle hír keringett. Tudni akartuk, hogyan állanak a dolgai és mik a tervei. És én nem is mertem megírni a Signoriának, hogy ezen kezdte.

2.

Forlibeli konzulunk barátságos, közlékeny ember volt, és ha már a szél odasodort, mindenekelőtt alaposan meg akart győzni arról, hogy ugyancsak ismeri a Fellegvár titkait. Mikor megérkeztem, hideg este volt, mindjárt feljött a posztóraktárból, és a világért sem engedett volna más-hova szállani. Kijelölte az emeleten a kamrát, amelyben lakni fogok, alaposan megtisztálgattam és amennyire tehettem, átöltözködtem. Már amikor kiléptem a szobából, megelégedve állapítottam meg, hogy a levegőt átjárják a készülő vacsóra gőzei. A szobájába mentem, hideg, barátság-talan kis studióba, amin érezni lehetett, hogy soha senki nem használja, mert igazában földszinti raktársarok a dolgozó-zuga. Ott ültünk, még új gyertyákat is gyűjtött, és alig kezdtünk bemelegelni abba, hogy honét, hogyan és mikor bukkanhatott föl a hercegnő körül a Medici-fiú, amikor gorombán zörgetnek a kapun, s feljön két fegyveres kíséretében egy marcona tiszt, hogy a hercegnő hivat. Tehát tudta, hogy megérkeztem és hova szálltam, noha azt hittem, hogy a kutya se törődik velem. Röviden és érdesen csak annyit mondott, hogy jelentkezmem kellett volna.

Szeles sikátor-utcák fekete árcai. Széltől lobogni látszó csillagok. Az utcákból hirtelenül kibukkanó fellegvár tömör vonalai. Átadott a kapuórségnek, mint valami rabot. Azok hideg, sötét folyósókon meg lépcsőkön vittek végig s az emeleti rácsajtónál újabb öröknek adtak át. Várom kellett egy oduban, míg hívtak. De öreg asszonycseléd volt, aki hívott s keskeny folyosón, kicsiny szobába vezetett be. A falon függő apró mécses világította meg, nem volt benne más, mint egy asztal és két szék. Hirtelen libbent ki, alig tudtam üdvözölni. Sötét köpenyt viselt, csuklójánál fehér csipkedisszel, csuklyája fel volt hajtva, úgy hogy arcát nem is láttam. Szigorú hangon vont kérdőre, hogy miért nem jelentkeztem. — Sejtelmem sem volt, Fenség! — válaszoltam — hogy ezt kellett volna ten-

nem. Holnap délelőtt akartam kihallgatást kérni, és a Signoria ajándékait átadni, de most nem adtak időt, hogy magamhoz vegyem őket, sőt meghatalmazásomat sem.

— Mi van a meghatalmazásban? — kérdezte enyhültebben.

Az otromba alaktalan köpadló felett, s a durván ácsolt asztal és székek felett, a nyers, vöröslő levegőben, finom ibolyaillat. S mikor a zsoldosok toborzásáról tárgyalunk, őszintén megmondom neki, hogy a köztársaságnak most nagyon kellemetlen lenne, ha eltiltaná, amit eddig engedett. A Signoriának szüksége van idegen zsoldosokra és ebből, hogy máshol nem szedünk ilyeneket, tudja jól, mennyire éppen ez a biztosítéka annak, hogy Forlit—Imolát nem akarjuk megtámadni, sőt a köztársaság súlyt vet arra, hogy minél jobb viszonyban legyen a hercegnővel, a Toscana és Velence közti záróállam úrnőjével. Először próbáltam ki a diplomáciában azt a fogást, hogy valóban őszinte legyek. És újra meg újra visszatértem Firenze jóindulatának nem cél nélkül való hangoztatásához, s ez látszott, végül tetszett neki. Felállt és majdnem, hogy kacéran megkérdezte, nem vacsoráznék-e vele?

A szomszédban volt terítve, zsúfolt, langyos, tűzillatú apró szobában, mécsesek és gyertyák, tarka szőnyegek, apró szekrények, értékes csecsebecsék között. Csak akkor, amikor letolta csuklyáját, láttam, milyen szép és fiatal. A házigazdánál sokkal jobb vacsorát kaptam volna és főképp jobb bort, — oly erősen volt vízzel hígítva, hogy igazában nem volt más, mint borozott víz. Nem felejtém el, hideg vadhús volt és saláták. Igyekeztem vele lépést tartani az evésben és találgattam, miért szokott rá, hogy ily szóltanul és gyorsan egyék. De a végén minthacsak a borozott víz tette volna, megvidámodott.

— Nézze csak, Messer Niccolo — mondta —, Ön úgysem azért jött, amit most künn beszélünk. És miért ne én tájékoztatom, hogy állunk valójában? Hadd higgye a Signoria, hogy Ön oly pokolian ügyes ember, hogy minden rejtett dolgot megtud... — és nevetve, tudó szemekkel pillantott végig azon az egy szál, kissé megviselt ünneplőn, amit hordtam. Azt feleltem neki, hogy mit és hogy közlök a Signoriával, azt nyugodtan rám bízhatja Ófensége. Meg tudom különböztetni attól, amit a dáma mondott. Csengetett és letakarította az asztalt, magának csak szőlőt hozatott be, nekem pedig végre, tiszta és jó bort. És ezután mindjárt kezdetnek, a legcsodálatosabb őszinte beszámolót hallottam tőle...

Azzal kezdte, hogy amikor a Szentséges Atya Forlit és Imolát, elkergetve onnét a Pandolfiakat, az unokaöccsének adta, azonnal ide kellett volna költözniök és kezükbe venniök az uralmat. De ez nem történt meg. Ők Rómában maradtak és csak helytartókkal kormányoztak, így a Pandolfiak pártja fennmaradt. Még rosszabb lett a helyzet, amikor a Borgiapápa megválasztása után idejöttek. Úgy tűnt fel, mintha csak azért jöttek volna, mert Rómából kirúgták őket. A férje kapkodva kezdett kormányozni. Szerencsére — mondta őszintén és komolyan — meghalt, ráadásul gyors betegségben, és az uralom rámaradt. Hamarosan értesült arról, hogy itt Forliban, a város nemes ifjai esküdtek össze a Pandolfiak oldalán. Habozás nélkül kérte az összeesküvés vezetőjét, felkínálta neki csapatainak vezetését, és amikor az habozott, magát is. Mit sem tett azért, hogy megtudja titkát. De amikor az kifecsegte, elfogatta és kivégeztette a vezetőket.

Lélegzetvisszafojtva hallgattam. Ez a történet volt hát a titka Petruccioval való félig nyílt szerelmének! De a játék kezdett veszélyessé lenni. Az azzal kezdte gyötörni őt, hogy menjen hozzá feleségül, s ő ezt

meg is ígérte neki. Hogy időt nyerjen, csak azt kívánta, hogy az valaminő módon intézze el menyasszonyát. Azonban közben Petruccio — váratlanul meghalt...

Úgy vallotta be, hogy ő mérgeztette meg, hogy meg sem rezzenek kezei, miközben a szőlőből csipegetett.

Ekkor azonban kitört a lázadás. Petruccio volt párthívei és a tőle cserbenhagyott menyasszony rokonsága összefogtak. Ekkor történt az a rémületes esemény, hogy gyermekeire rátörtek, mikor azok a városi palotában időztek, ő szerencsére a fellegvárban volt s ráadásul megbízható csapatok voltak vele. Bezárták a kapukat a lázadók elől. Ekkor odahordták gyermekeit a szemközti sánkra, s megfenyegették, hogy ott, azonnal a szeme előtt végeztetik ki őket, ha azonnal nem adja meg magát. Egész Európát bejárta akkor a hír, hogy ezt felelte volna, hogy végezzék ki őket, ő elég fiatal, hogy újakat szüljön. Nos, ezt nem mondta. Csak ezt kiáltotta vissza, hogy tegyenek, amit akarnak, ő bosszút áll rajtuk. S felvontatta a bástyákra tüzérségét. Akkor alkudozni kezdett velük s fölébük kerekedett.

Ez évekkel azelőtt történt, hogy én jöttem volna. A zavargás lecsillapítására újra szeretőt kellett választania; ettől azonban fia szabadította meg, akinek úgy látszott, antik vér folyik ereiben s noha csak tizennégyéves volt, nem habozott meggyilkoltatni, mert félt attól, hogy anyja hozzámege feleségül.

3.

Mindezt nem jelentettem a Signoriának; régi dolgok voltak, nem érdekesek. Én másért voltam kiküldetve. Ő is tudta és mikor idáig ért az elbeszélésben és megállt, és habozás nélkül megkérdeztem, hogy a Medici-fiúval hogyan áll a dolog. Alighanem én voltam az első, akinek megmutatta. Felállt, gyertyát fogott és intett, jöjjenek utána, és benyitott a szomszéd szobába. Kérem, ne botránkozzék meg, és jegyezze meg jól ezt a szobát, mert szerepel még a történetben. Újonnan kifestve, meleg vörös falakkal, rajta a Sforza és a Medici-címer váltakoztak. Illatos és meleg volt, míg odakünn az őszi szél fújt a vár felett.

— A szobánk — mondotta boldogan és elfogódottan, és visszavezetett. S bevallotta, hogy már nem tudják titkolni tovább a botrányt: gyermekük lesz. A milánói, a francia udvar és sógornője, a császárnő, mind azt kérdezik, mi lesz már s a követeik elutazni készülnek. A fellegvár úgy trónolt a város felett, olyan elzártan és olyan titokzatosan, hogy onét nem szivároghatott ki semmi. Szerencsém volt, itt ültem szemközt a hercegnővel és ő maga mondott el mindent. Elmondta azt is, hogy a Medici ő maga küldte el, Imolába mindaddig, míg nem lesz, titokban, az esküvő, amit egyelőre csak az európai udvaroknak fognak bejelenteni, ... ugye értem ...

Értettem. Rettentő lett volna a következménye a családban és a városban. Mit szól majd a fiú, és mit a város?

— Hozzá fogom őket szoktatni! — mondta a hercegnő szilárdan és elhittem, amit mondott: — Mert én olyan nemzetségből származom, amely megszokta akarátát keresztülvinni, nehézségeken át is, egyesítve azt, hogy uralkodni tud, személyes akaratával!

S ekkor gyúlt ki bennem igen, itt Catherina Sforza gyertyái között, hogy mi a *virtus*, hogy ez ragyog a vágyak tárnái mélyén, s mily nagyok mindazok, akik ezt birtokolják.

A hőség járt köröttem.

— A Signoriának — s mosolygott — nos, számoljon be erről, ha már tudni kívánják... De lehetőleg ne írásban...

Ő maga kísért ki, végig a folyosón, s vett át tőle az emeleti örség és adtak át a kapunak. Hogy fogok haza találni, ha azok kitesznek a szeles éjszakába, a csillagok alá? Am szerencsére bár már aludtak, ugyanazok, akik behoztak, magátólértetődően keltek fel s kísérték végig a sikhátorok lobogó széllel telt árkaiban.

Otthon halálos kétségbeesésben találtam a házigazdát, most megkönnyebbült és ki akart faggatni, de nem árultam el neki, amit Donna Catherina mondott. Azt se, milyen jóba lettünk, mert barátságunk változatlanul fennmaradt — miért-miértse, tetszettem neki, nyilván megérezte bennem, hogy azzal a gyönyörködéssel tanulmányozom a hatalom gyakorlóit, mint a természettudósok a viperát... És akkor, amikor Borgia Cezaré átkelt az Appenineken, hogy meghódítsa és alávesse Romagnát, és őt is ostrom alá fogta, és a császár és a franciák beavatkozása már készülődött, csak kicsit kellett volna várnia, csak pár napot, és azt kibírta volna... miért adta meg magát... micsoda esélyt játszott el: ezt a már megszeldített, szilárd kisállamot, amit Itália sarkává lehetett volna építeni... Ime, ezt most évtizedek múltán mondotta el.

Amint az üzenetét megkaptam, azonnal kimentem hozzá Careggibe. És nekem, a sors sújtottjának, hízelt, hogy úgy fogadott, mint régi jóbarátot.

— Messer Niccolo — mondotta — az élettől el kell fogadnunk azt, amit hoz. Jót látszik hozni, vagy rosszat: valójában mindig jót hoz. Nézze csak, soha nem voltam jobban.

Valóban, megöregedetten és elhízva bár, sugárzott a nyájas derütől és boldogságtól. Természetesen ebédre vendégem lesz!

Most is a kicsiny, zsúfolt helyiségeket szerette, a terjedelmes villának igazában egyetlen szobáját lakta, s ez volt, amit láttam, még a hálószobája is. S ott körülrakottan arany és kristály rózsafüzérekkel, feszületekkel, ereklyékkel, és bizakodó hittel, mint egy gyermek, a túlvilág kapujában, elbeszélte történetét.

Nincs asszony, akinek ne tetszenék, ha egy férfit elragad; s Ön el volt ragadtatva tőlem, Messer Niccolo! Azt is tudom, miért. Mert olyan voltam, amilyené csak kilenc éves koromban lettem. Addig más voltam, de attól kezdve merőben megváltoztam. Mi volt ennek oka? Bizonyára az, hogy a magamfajta korán érő lányok általában is megváltoznak kilencéves koruk táján. Talán az is, hogy apámat szememláltára ölte meg a nagybátyám. De ez majdnem hogy természetes volt, hisz annyi halált láttam addig is! Az igazi okot akkor nem tudtam, csak később kezdtem sejteni. Megtudtam, hogy apám felesége csak a mostohaanyám, helyette Donna Bianca az édesanyám. Ezt kifelé ma sem igen tudják rólam, de így van. Igaz, amióta az eszemet tudtam, hetenkint egyszer el kellett mennem Donna Biancához, aki szeretettel fogadott, öltöztetett és játszott velem: szép, fehérbőrű asszony volt s egy igen kellemes jómodorú férfinék, az adóügyeket intéző nemes úrnak felesége. Hogy miért kellett Donna Biancához mennem, mi köze van hozzám azt nem kérdeztem; a gyermeknek olyan természetes, hogy van egy Donna Biancája is, akihez elmegy játszani! Azután egyszerre csak tudtam, anélkül, hogy valaki mondta volna, és az olyan megrázó volt, hogy egyszerűen elmaradtam tőle. S amikor szegény zokogva és sírva felkeresett, és megmondta, hogy ő az én édesanyám, s akit annak tudtam, úgy tett törvényessé, mintha ő

szült volna, nem volt erre más mód. Azt feleltem neki, hogy már tudom és faképnél hagytam ebben a belső udvarra nyíló, sötét, nagy teremben, amelyet ettől fogva kerültem. Kemény és vad lettem, és azt hiszem nagyon magányos és boldogtalan, s megláttam ennek a családnak, amelyből származom, véres történetét. Különös, de nem tudtam haragudni nagyapám mór ágyásától való nagybátyámra sem, aki mint régens kormányzott, olyan látszat szerint való törvényességgel, amely a hosszú beletörődés folytán valódi törvényességgé változott. Gyűlöltnöm illet volna, hiszen apám gyilkosa volt, de hogyan, hogyan nem, én egyszerre csak tudtam, hogy apámnak azokban az időkben mge kellett halnia; egyedül a halála oldotta meg a válságot, és Ludovico il Moronak azért kellett őt megölnie, hogy a család tovább uralkodhassék. Ezért aztán egyszerre megszerettem, amit ő észre is vett, s belé avatott abba a magányba, amelyből kormányzott. Így, kellő időben, vagy túlkorán, mindegy, jó sokat megtanultam tőle, a hatalommal való bánásmódról.

Amikor aztán egyszerre a pápa unokatestvérének lettem a felesége, semmit a világon nem tudtam alkalmazni a tanultakból, s kezdettől fogva hidegen néztem. Rájöttem arra, hogy ágyába dobtak, mert Itáliának én voltam a hercegkisasszonya, aki hozzá való voltam! Rájöttem arra is, hogy otromba értelmű ember volt, aki dühös a vereségek miatt, amelyek érik; nem látja, hogy ellenfelei okosabbak nála. Megkíséréltem rábeszélni, hogy hagyja ott Őzsentsége csapatainak parancsnoklását, és addig amíg az él, szilárdítsuk meg uralmunkat Forliban és Imolában is, amit oly szerencsés kézzel adott a pápa. A halála után nehezebb lesz a dolgunk. Nem hallgatott rám. Még szerencse volt, hogy amikor az meghalt, az új pápa nemcsak, hogy meghagyott hercegségünk birtokában, hanem egyenesen kényszerített, hogy távozzunk Rómából, oda. És férjem is ismét csak a legjobb időben halt meg. Ami ezután történt, abból sokmindent tud, ismeri a szorongatott helyzeteket, amelyekbe az uralom megtartása miatt kerültem, tizennégyéves fiam féltékenységét a hatalomért... és akkor jött Giovanni Medici.

Hol kóborolt azóta, hogy Firenze a Medicieket ledöntötte, soha nem tudtam meg. Koptottan, soványan, kiéhezetten bukkant fel váratlanul, úzóttan, hajléktalanul, pénztelenül, Firenze, Velence, Milánó és Romagna között. Talán Romagna vad báróinál próbálkozott valamivel. Megegett rajta a szívem, vendégül láttam magamnál; lágy, finom, leányos szépsége kivirult és akkor beleszerettem.

Azóta sokat tudtam gondolkodni, miért történt ez. Rájöttem, hogy csak azért, mert tulajdonságaink nagyon szerencsésen voltak részint párhuzamosak, részint egészítették ki egymást. Két, a házasságban egymás mellé zárt embernek hasonlítania és elütnie kell egymástól, hogy boldogok legyenek. Képzelden egymás mellé két kemény zsarnokot, vagy két fősvényt, vagy két pazarlót. Ő kiegészített engem mindenben, ami hiányzott belőlem és hasonló volt hozzám. És gyönyörű volt.

Őn akkor jött hozzám először, amikor arra határoztam el magamat, hogy morganatikus házasságra lépünk, a fiamat megnyugtatom, hogy az uralom övé lesz, én csak addig állok helyt, ameddig rám szükség van, de most még szükség sincs rám. Mindezt meg is mondtam neki az esküvő után. Ijedten vettem észre nyers, változékony kamasz-arcán apja otromba vonásait és a kényszeredettséget. De olyan boldog voltam — nem is hittem, hogy ennyire boldog lehetek egy házasságban, — mintha csak napról-napra megtisztított volna attól, amivel mindaz, ami velem történt, beszennyezte a testemet és kietlenné tette a kedélyemet.

Nem tudtam, hogy a katasztrófa oly gyorsan jő, s éppen a fiamtól, hiszen nagyon vigyáztam a férjemre, s nem tűnt fel a dolog, mert addig is volt már a veséjével baja. Közeledett a szülésem ideje is; szokatlan módon elformátlanodtam és anyajegyek leptek el, ilyenkor nincs egy férjre szükség. Elküldtem hát velencei területre, Arcasoliba, az ottani vészeügyvizekre. Nézze ezt a ládikát, ebben vannak a halála előtt írt levelei, nincs nap, hogy ne olvassám őket.

Gyöngédségből akkor csak azt láttam, mennyire szeret és mennyire az enyém; a mélabúból azt, mennyire megviselték még mindig a fáradalmak. Ma már látom bennük, hogy sejtette, sőt tudta a halált.

A haláleset, a szülés, a gyönyörű fiúcska öröme és gondja szinte sütkézté zúztak. És éppen akkor jött Borgia Cezare romagnai hadjárata, s a felszólítás, adjam meg magamat, és ezzel egyidőben tudtam meg, hogy a férjemet a fiam tette el láb alól, gyémántporral. Ostoba voltam, hogy nem vettem észre tüneteit. Hívtam és üvöltöttem, mint egy állat. — Most, hogy Borgia Cezare jön, és én intézkedtem, hogy a gyermekeim mind milánói területen találjanak az ostrom idején biztonságot, ki fogja megvédeni a hatalmukat? Én-e vagy ő? Azonnal takarodjék el! — és ő elkotródott. Én pedig lecsillapodtam, mert a bambinonak ártott volna a harag teje!

Őt csak akkor küldtem el, mikor Cezare már a nyakunkon volt. Hideg tél volt, már novemberben erős fagy. Cezare katonái kedvetlenek az ostromra. Nyilván történt volna valami értem, ami Cezarét elkergette volna a vár alól. Az is mutatta, hogy egyszer feljött a sánkra alkudozni. Meg kell adni, vakmerőségéről tett tanúságot, mert a tűzérségemmel gyerekjáték lett volna ronggyá löni. Az ő tűzérsege szakadatlanul próbálkozott, de az enyém hevesen viszonzta az ő tüzüket és nem engedte őket a vár közelébe, mert messzebb hordott, mint az övék. És én, a szerelem és halál viharai közt sem feledkeztem meg a kazamatákat évekre szóloán ellátni puskaporral és ólommal.

És ekkor jött karácsony éjszakája.

5.

El tudom-e Önnek mondani, mi történt ezen az éjszakán? Végigmentem, mint szoktam, mindenekelőtt a bástyákon: teljes volt a készenlét, a legénység örködött az ágyúk mellett, a néma, irtózatosan hideg éjszakában, amely fölött égőn örvénylettek a csillagok. Meleg bort osztottam ki, sáfrányos lében főtt halat, ajándékol egyhónapi zsoldot. Dermesztő hideg volt. A várost feladtam, a lakosság nagyjából elmenekült, de azért tizenegy órakor minden templomból tisztán lehetett hallani a harangok ércszavát.

A városom tehát éjjeli misére készülődött. Talán még Borgia Cezare katonái is. Sokáig álltam a bástyákon. Azután még egyszer körülnéztem és jól rakattam a tüzekre, hogy a katonák melegedni tudjanak. A szélcsöndes légből magasra csapott a láng. A várost tűzkeszörű övezte, de az ellenséges tűzérsege úgysem tudott odáig löni.

Aztán mivel figyelmeztettek, hogy megfázom, hát bementem. Alig maradtak körülöttem a régi hiveimből, hiszen akit csak lehetett, elküldtem. Hamar végeztem az ő karácsonyukkal. Egyedül mentem be szobámba. A Borgia csapatai olyan szorosan körülvették a várat, hogy a szigorú ostromzáron hetek óta nem hatolt át levél. Egy darabig azon gondolkoztam, hogy tudnék üzenetet kijuttatni. Hosszú gondolkodás után végre lemérttem, hogy erre mégiscsak van lehetőség. Akkor elfáradtam és bementem a hálószobámba és arra gondoltam, hogy mit csinálhat, vajon az én

kicsikém? Tulajdonképpen minden gondolatom az övé volt, nem volt a napnak órája, hogy ne gondoltam volna rá, vad sóvársággal és boldogan. Biztonságban volt, milánói területen; legmegbízhatóbb asszonyaim voltak vele. S olyan boldogsággal töltött el a gondolat, hogy bizonyára mélyen alszik, hogy egyszercsak letérdeltem és elkezdtem hevesen imádkozni.

Nem aludtam itt, amióta a férjem meghalt. De akkor amikor még élt, és vele aludtam, volt egy kis íróasztalom is bent, hogyha eszembe jut valami, fel tudjam jegyezni. És bizony néha óvatosan felkeltem férjem mellől s az éjszakai mécses fényében gyorsan felírtam, aztán pedig — többnyire mert férjem a nyugós gyermekként hívott —, újra visszafeküdtem. A karjai közé vett, vagy én tettem vele ugyanezt, és azután nem törődtem egyébbel, mint azzal, hogy boldog asszony legyek. S minden boldogság, amit tőle kaptam, eszembe jutott akkor; nem testi boldogságra gondoltam, nem ezekért voltam hálás, hanem a lelkiért. Azért, hogy végre valaki szeretett engem. S miközben ezért a hála és boldogság bennem eláradt, mint a méz, hallani lehetett a váratlanul itt-ott, megszólaló ágyúkat a városban. Valamivel közelebb szólaltak meg, mint amikor utoljára. De az én tűzérsegem azonnal válaszolt. Rettentő és szapora dördülésekkel szórták azonnal a tüzet, és kényszerítették Cezare ágyúit, hogy hátrább vonják állásaikat, közben szétlőttek a Borgia ütegei közül kettőt. Az ostromlőknak kétségkívül igen kiváló tűzérsegiük volt, de az enyémekeknek voltak nagyobb golyói és messzebb hordták, mint az övéik. A tűzérsegem kapitánya Girolamo da Trivulzio volt, a kitűnő velencei hadmérnök, aki az elsők közt alkalmazta azt, hogy ugyanabból az ágyúból mindig ugyanama nagyságú és súlyú kőgolyókkal lőjjenek, s először próbálta szabályozni az ágyúban a puskaport. Mindig ugyanannyi súlyút fojtatott beléjük. Ezzel elérte azt, hogy a golyók ugyanabban a szögben beállítva egyforma távolságra hordtak. Be volt célozva a hordtávolságon belül a város minden házára. Egész nap csak matematikai tabelláinál ült és számolt, és ha az ellenség ágyúi az övéin belül szólaltak meg, ez csak megadta a szöveget és többnyire azonnal talált.

Hallgattam egy darabig a dörrenéseket, azután újból imádkozni kezdtem. És ekkor eszembe jutott, milyen boldog voltam ezzel a csecsemő fiacskámmal, a kicsiny Gianninómmal én, és milyen boldogságot hozott a világnak Ő, Isten Fia. Soha nem felejttem el, amí akkor történt velem. Ott térdeltem a földön, és rázott a heves fájdalom. A fejemet a padlóba vertem a bánattól, hogy én is megbántottam, és pedig mennyi bűnnel. és ő ezt mekkora boldogsággal viszonozta. Amely mégha kezdetben bűn is volt, mégis megtisztult a házasságban, és megtisztult az utána érzett bánatban, amikor férjem, már mint férjem meghalt.

Ekkor a fejem felett csattant valami és bevágott ferdén, s az ablakaim kereteit reszkettette meg a dörgés. Azután még kétszer ugyanott. Amint megtudtam később, az én sáncaimra hullt a Borgia egész sor golyója. Girolamo ütegei azonban elhallgattatni kezdte őket. Eszembe jutott, hogy mi lenne, ha a kicsi Giannino itt lenne, így az ő életét fenyegetné veszedelem. És ekkor elkezdtem őt hevesen félteni. És azon gondolkodtam, hogy ehhez a csodálatos éjszakához, amelyen az Isten Fia a világra jött, nem méltó semmiképp sem, hogy vér omoljon. Felmentem, és arra adtam ki a parancsot. Odajött hozzám a kitűnő velencei matematikus, és figyelmeztetett a veszélyre: Cezare mozdulatait észleli a városban. Elhárítottam. A többit tudja. Amint ott észrevették, hogy nem viszonozzuk a tüzet, közelebb jöttek, még az éjszaka megrohanták a kaput s reggel fogolyként vezettek a csodálkozó Cezare elé. Mondhatom,

egy cseppet sem féltem, pedig ő azonnal kihirdette előttem halálos ítéletemet. De mégis, apja nélkül, nem mert ügyemben intézkedni, értesítette, s harmadnap ott volt a levél, amelyen Cezare jól mulatott, mert ezzel a megszólítással kezdődött: „Te Bestia!” — Rómába szállítottak, s végül Firenzébe. Soha egy pillanatig nem bántam meg, hogy a harcot azzal cseréltem, hogy azóta nyugodtan és boldogan készülődöm át az örökkévalóságba. Legfeljebb az lehet kérdéses, hogy én a bűnös asszony, hogyan kaphattam a megtérés ily rendkívüli kegyelmét. Sokat gondolkodtam ezen és nem tudok eléggé hálát adni érte. Arra gondolok azért történt ez, mert minden helyes szeretet, bárki iránt, része valaminő módon Isten szeretetének. De nem folytatom és nem feszegetem tovább ezt, mert látom, hogy Ön nem érti — — —

*

Ezt mondta az Öreg Dáma s én elmondtam Önnek, élvezve azt, hogy ugyanúgy mondtam el, mint ő. Micsoda fordulatai vannak a sorsnak! Én azonban helyette is igen sajnálom Forlit és Imolát. Remélem, meg van elégedve velem, érdekes levéllel válaszoltam. Üdvözlí Machiavellije!

SUGARA NYÍLT

*a fejnek
a szemnek tekintete lett
és hangja a toroknak,
nőtt és mozdult minden
szép tag, durva hajlat
és enyhe domb —
Életem teste, ő emlékezet.
te őrizel meg engem
míg itt járom testem termeit,*

*romló falkárpitok, bojtok
freskók díszében:
nyájak s naplementék
s titkos függönyök rései közt,
míg mozdul e kar
nap és lélek fényeiben
billenő húsos árnyék,
vonulásom kongó csönd,
s egy mozdult kezeiden.*

SÜLLYED ÉS EMELKEDIK

sorsom látványa.

*Mint a bőség kosarán ragyogó
gyümölcsleid, adakozásodban életem, Uram,
bocsásd meg, hogy gyümölcsseiddel csak élek,
s szemem végtelen csigasorodat
figyeli a távolban elenyészni,
mert sejti, hol a távlat véget ér,
ott van a jelen.
Engem gyümölcsseidben ölelsz
virágos és felhős kezeiddel,
itt, a testemhez közel,
s míg szemem rokonná formál engem
minden játékkal
és életem minden cselekedetével,
látom életemet imbolyogni
a természet lenti és fenti csodáiban.*

Makó Imre

A második vatikáni zsinat összehívása már az első ülészak fényénél gondviselészerű elhatározásnak bizonyult. S ez annál nagyobb örömmel tölthet el bennünket, minél kevésbé leplezzük magunk előtt a tényt, hogy minden nagyszerűsége mellett drámai az a korszak, amelyhez hosszú története során a keresztény hit és a katolikus egyház napjainkban érkezett. Amit katolikus gondolkodók — papok és világiak — az utolsó évtizedben annyira hangoztattak: elengedhetetlenül szükségessé vált immár, hogy az egyház az új tapasztalásoknak és felismeréseknek megfelelő formában és kifejezésekkel vigye el a mai emberhez az evangéliumi üzenetet, és saját jelenlétének is megtalálja új módjait a nagykorúságra jutott modern társadalomban.

Azt természetesen eleve kizártuk, tekinthettük, hogy a zsinat egyszerűen tudomásul vegye és úgy hagyja a dolgokat, ahogyan mindezideig voltak. Egy ilyen hatalmas gyülekezet tárgyalásai semmiképp sem maradhattak következmények nélkül. Attól azonban nem kevesen tartottak, hogy a zsinat hajótörést szenved pasztorális síkon. Annak nyomán például, hogy a zsinati atyák olyan kérdéseknél rekednek meg és olyan nyelven fogalmaznak, amely nem közelebb hozza, hanem eltávolítja az embereket az egyháztól, mert idegennek és ósdinak tűnik fel előttük. Mi hívők ugyan szilárdan valljuk, hogy Isten ígérete az idők végzetéig biztosítja az egyház fennállását s így az esetleges kudarc sem lehetett volna számára halálos, ugyanakkor azonban tudjuk azt is, hogy ez az isteni ígéret sem jelenti azt, mintha az egyházat nem sujthatnák elhomályosodások és vereségek. Amit tehát a zsinattól várni és kívánni kellett, az volt s még inkább az lesz, hogy kielégítő és eligazító feleletet adjon a mai világ problémáira, szükségleteire és igényeire. Ne feledjük ugyanis, hogy még egy dogmatikus állásfoglalást vagy meghatározást sem szabad elvont elméleti műveletként, tisztán teológiai vizsgálódások leszűrt eredményeként mérlegelni. Ezeknek is csak akkor van igazában értékük, ha eleget tesznek annak a konkrét, gyakorlati kívánalomnak, hogy adott pil-

lanatban a szükséges irányítással lássák el a katolikus hívőket. Nekünk meggyőződésünk, hogy a Szentlélek segítségével megővja az egyházat a taneli tévedéstől, de nem foglalja magában a biztosítékot a pasztorális hatásosságra és időszerűsége. Utóbbiak nélkül pedig egy zsinat sem érheti el a célt, amelyet maga elé tűzött, nem teljesítheti történeti küldetését.

Az első ülészak után azonban, amelynek éppen a negatívumai bírtak nagy jelentőséggel, méltán lehet meg az az érzésünk, hogy szerencsésen túljutottunk a fenti aggodalmakon. S nem vitás, hogy ebben *XXIII. János* pápa személye és magatartása vitte a döntő szerepet. Az ő emberi egyénisége, amely úgy a szavakban, mint a cselekedetekben folyvást azokat a mozzanatokat helyezte előtérbe, amelyek egyesítenek, s nem azokat, amelyek szétválasztanak, általános rokonszenvet keltett irányában mind az egyházon belül, mind az egyházon kívül. Hatása alatt észrevehetően változott a légkör, amelyben a zsinat dolgozott. Akár hitelesek, akár nem azok a Rómában rebesgetett hírek, hogy a Szentatya diszkrét közbelépéseivel már a zsinat előtt ismételtlen leállította a Kongregációk által előkészített megrovásokat és elítéléseket, bizonyos, hogy a katolikus teológusok, írók és újságírók mindenütt bizakodóbbak és bátrabbak lettek, s ezzel párhuzamosan enyhült a más világnézetben levők bizalmatlansága és ellenszemsége is..

Ez az új légkör nyilvánult meg különös módon azokban a zsinati megnyilatkozásokban, amelyek tanúsították, hogy a katolikus egyház kész párbeszédbe bocsátkozni nem csupán a keresztény hit kérdéseiről a nem-katolikus keresztényekkel, de az egész emberiséget foglalkoztató problémákról, azokkal az összes más világnézetben levőkkel is, akik a jót és az egyeztetést akarják, mi több, nemcsak kész, de keresi is ezt a dialógust. Ami a nem-katolikus keresztényeket illeti, az egyház történetében talán ezen a zsinaton ismerték el kifejezetten először, hogy a hitbeli egység helyreállítása nem csupán külső probléma a katolikus egyház számára — miként előtte még a „visszatérés” követelése mutatta —, hanem belső probléma is,

amely felveti a megújódást a szokásokban, a tisztázást és a kiegészülést a tanban. Azok közül a problémák közül pedig, amelyek a mai emberiség legégetőbb gondjait képezik, a zsinat máris a leghatározottabban állást foglalt a világbéke megőrzése és megszilárdítása mellett, s nem kétséges, hogy sor fog kerülni a gyarmati uralom alól felszabadult és a fejlődésben elmaradt népek megsegítésének ügyére is.

*

Az első ülészak munkáját mérlegelve megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a zsinat sikeresen megbirkózott azokkal az akadályokkal, amelyekre számítani lehetett, sőt kellett. Említhetjük itt mindenekelőtt a katolikusoknak azt a meglehetősen általános hibáját, hogy — miként *Mario Gozzini* emelte ki *Concilio aperto* című könyvében — fölöttébb hajlamosak az „idillre”. Szívesen ringatják magukat abban a hiedelemben, hogy alapján minden jól és rendben folyik egyházunkban, s beérik azzal az olcsó vigasszal, hogy ami zavar, vagy baj mutatkozik, azt *Voltaire*, *Renan* vagy a kommunisták okozzák. Ezzel szemben a komoly lelkiismeretvizsgálatnak, amely egyben önkritika, nagyon is fel kell ismertetnie a saját elégtelenségeket és mulasztásokat is. S ez az egészséges folyamat indult meg a zsinaton és nyert kifejezést abban is, hogy a zsinati atyák nem voltak hajlandók az egyes javaslatokat és tervezeteket elfogadni csupán azért, mert akik benyújtották vagy szerkesztették, az egyházkormányzat csúcán állanak.

Amikor a zsinat megnyílt, voltak olyan vélekedések, sőt komoly látszatok is, hogy azok a személyiségek, akik a Vatikánban dolgoznak, önmagukkal azonosítják az egyházat, miért is elvárják, hogy a Rómán kívüli püspökök csupán engedelmesskedjenek. Sokan tartottak is attól a kísértéstől, hogy a zsinati atyák passzív módon fogják fel a maguk méltóságát és szerepét: a Kúria mindenre gondol, nekik tehát csupán az a teendőjük, hogy jóváhagyják a szkémákat, amelyeket már a pápa is átnézett és elfogadott. Világos, hogy semmi sem lett volna veszélyesebb a zsinatra, semmi sem igazolta volna jobban azt a feltevést, hogy valójában nincs szabadság a ka-

tolikus egyházban. Szerencsére azonban nem ez történt. Amire a Szentatya törekedett s amit a zsinat előkészítésének módja is jelzett, azt már az első ülésszak valóra váltotta: a vélemény-nyilvánítások teljes szabadságát és őszinteségét a tárgyalások során.

A nem-katolikus megfigyelők is többször meglegedésüket és örömlüket fejezték ki, amiért igazi vitáknak lehettek tanúi, amelyekből ők maguk is közvetlenül tájékozódhattak a katolikus egyházban működő szellemi irányzatok tartalma és erőviszonya felől. Mint köztudomású, lényegileg két csoportra oszlottak a zsinati atyák: progresszív és konzervatív szárnyra. Amiben különváltak és ütköztek egymással, az az alapvető kérdés volt, hogy szükséges-e és mennyiben szükséges az „aggiornamento”, a korszerűsítés az egyház magatartásában és a hitgazságok megfogalmazásában, illetve tanításában. Úgy is meghatározhatjuk ezt a korszerűsödést, mint az egyház emberi oldalának alkalmazkodását a történeti változásokhoz. Újítások szükségét, főleg a liturgia területén, a konzervatívok sem vonhatták kétségbe, annál kevésbé, mert a pápa kimondotán a „megújítást” tűzte feladatul a zsinat elé, állásfoglalásaikban azonban inkább a veszélyekre mutatnak rá, amelyek a reformokból eredhetnek, ellentétben a progresszívokkal, akik elsősorban a pozitív lehetőségeket emelték ki.

Senkit sem lephetett meg, hogy a konzervatív csoport fő erősségét a vatikáni Kuria jelentette, hiszen nem titok, hogy a központi kormányzat szerveiben magának a zsinatnak eszméje is inkább bizalmatlanságot, mint lelkesedést keltett. Maga XXIII. János pápa fedte fel ezt, amikor a velencei zarándokok előtt elnéző mosollyal tette szövé legfőbb munkatársainak hűvösségét. A Szentatya, mint ismeretes, 1959 január 25-én a Szent Pál bazilikában jelentette be, hogy új egyetemes zsinatot hív össze, s a mélyszégyenes csendet, amely megatottságtól remegő szavait követte, mások is a kényelmetlenség és feszélyezettség jelének fogták fel. Hogy mi lehetett az oka ennek, sokfelé találgatták. Általában arra gondoltak, hogy egyszerűen semmivé foszlott az a meggyökerezett nézet, hogy az első vatikáni zsinat a pápai primátus és csatlakozha-

tatlanság dogmatikus meghatározásával lezárta a zsinatok korát az egyház történetében, s minthogy ez a nézet megdőlt, kérdésessé vált, legalább bizonyos mértékben, a római Kuriában összpontosított hatalom, amely ideiglenes következménye lett az egyáltalán nem ideiglenes dogmának. A zsinat meghirdetése hivatalosan is szabadjára engedte tehát a Rómán kívüli tájakról a központ felé irányuló dinamikus erőket. Érthető, hogy egyes bíborosok és kuriai prelátusok merev bürokratizmusa számára nem kívánatos fordulatnak tűnt fel a zsinat.

Jellemző bizonyossága volt ennek a *Lombardi* könyve körül támadt vihar. A hírneves jezsuita javaslatai, amelyek a Kuria modernizálására vonatkoztak, nem voltak sem heretikusak, sem forradalmiak. Hasonló elgondolások már előtte is napvilágot láttak a katolikus sajtóban. Az a mód és az a hang tehát, ahogyan az *Osservatore Romano* kikelt ellene, világosan elárulta olyan személyiségek vagy körök sértődöttségét és harkészségét, akik vagy amelyek fenyegetve érezték magukat. Tény viszont, hogy a könyvet formálisan nem ítélték el s a szerzőt sem kényszerítették visszavonására. Egy tekintélyes katolikus fró, *Otto Roegele* meg is kockáztatta akkor azt a feltevést, hogy az éles cikk szerzője, *Raimondo Mazzini*, csakis azért ragadott tollat, hogy magát a pápát tájékoztassa „arról, ami valóban izgalmat okoz a Vatikánban: nem a kereszténység megoszlása, nem az elméleti és gyakorlati materializmus veszélye, nem a lelkek növekvő elvesztése, hanem az olyan tervek, amelyek a kuriai karriéreket érintik”.

A katolikus egyház bonyolult alakulat. Hitünk szerint isteni és emberi is, családokozhatatlan és esendő is. Abban tehát, amit imént előadtam, nincs semmi megbotránkoztató vagy botránkoznivaló. Kritikára azonban méltán okot adhatott. Ennek értelmében emelte fel már akkor *König* bíboros, bécsi érsek is szavát, amikor „erőkre és befolyásokra” figyelmeztetett, „amelyek a zsinat munkáját az ő kissé nagyon szűk emberi vágyaik szerint akarnák irányítani, s így megzavarhatják, sőt uralmuk alá vethetik a bizottságokat, maguknak sajátíthatják ki a munka szervezését és stílusát”. Azokról és befolyásokról, amelyekre a

bíboros célzott, feltételezték, hogy legszívesebben vennék, ha a zsinat, amennyire csak lehetséges, úgy hagyóna a dolgokat, ahogyan vannak, és a presztizs és hatalom látványos megnyilatkozásai után a lehető leggyorsabban véget is érne. Ebben az esetben persze kudarcba fulladt volna a pápa bátor kezdeményezése. Nemcsak azért, mert ezek az erők és befolyások ellene dolgoztak volna minden mélyebb változásnak, s ami újítást kénytelenek lettek volna elfogadni, azt is többé-kevésbé akadémikus korlátok közé szorították volna, hanem mert közvetve is nyomást tudtak volna gyakorolni a Rómán kívüli püspökökre. Látna a központból áradó ellenállást, a püspökök kísértésbe eshettek volna, hogy ámbátor látják a problémákat, mégis némaságba burkolóznak, nehogy magukra vonják azoknak a magas helyeknek nem-tetszését, ahol pályafutásuk dől el. Végeredményben ezen sem ütközhetünk volna meg. Nem minden püspök szent, de valamennyien emberek. S a lelkiismeretüket is megnyugtathatták volna azzal, hogy pillanatnyi hallgatásuk könnyítheti meg emelkedésüket, amikor azután mégnagyobb hatással képviselhetik helyes eszméiket.

Annál nagyobb lehet megelégedésünk, hogy a zsinat első ülészakájának egész folyamata kivédte mindezeket a nehézségeket. Az a hatalmas többség, amely lépésről-lépésre alakult ki az egyetemes üléseken, a meg nem felelőnek ítélt székemák sorozatos visszavetésével megmutatta, hogy a negatívumok után, amiknek nagy jelentőségéről már többször szóltam, bizalommal várhatjuk tőle a pozitívumokat is.

*

Aggodalmak merültek fel a zsinat irányában azért is, mert az előkészítés munkájába a püspökök csak minimális mértékben vonták be nemcsak a laikusokat, de lelkészdedő papjaikat is. Akik ilyen aggodalmakat hoztak fel, kifejtették, hogy a világi katolikusok konzultálása lett volna a legalkalmasabb út egy bővebb, tárgyilagossabb és előítéletmentesebb kép kialakítására a mai ateizmus okairól, köztük azokról a nehézségekről, amelyeket a mai embernek le kell győznie, hogy hinni tudjon Istenben. Pedig a zsinatnak — úgymond — éppen

az lenne a legnagyobb feladata, hogy megújítsa Krisztus megtestesülésének és feltámadásának egyetemes tudatát és érzését, kimutassa ma is meggyőző módokon, mennyire alapvető feltétele ez a tudat és érzés annak, hogy az ember átélje és vállalja az összes modern humanizmusok lényeges követeléseit.

Lehet, hogy a mai világ lassan és titokban érlelődik az autentikus valóságosságra, lehet, hogy magának Istennek tagadása is, ami áramlat lett a modern időkben, csupán a téli meztelességet jelenti, amely a tavaszi virágzást előzi meg. Innen a szükségé annak, hogy a zsinati atyák a legfigyelmesebben tájékozódjanak a mai ateisták felfogása felől. Mert hogy megkönnyíti-e az egyház az élébemlést a tavaszi virágzásnak, avagy a belemerevedést segíti a télbe, szorosan függ a problémák helyes kezelésétől és a nyelvtől, amelyet használni fog, amikor meg akarja világítani és védeni a keresztény kinyilatkoztatást. Nemcsak a restség és a télenység rossz tanácsadó; gyakran, nagyon gyakran belejászták az értesülések szűkössége és a tudatlanság is abba, hogy az igehirdetésben olyan előregegyezett formulák és szövegek kapnak szerepet, amelyeket meddőségük miatt a pengő cymbalomhoz hasonlíthatunk.

Hogy mennyire sürgős feladat ez, arra vonatkozóan két érdekes epizódot jegyzett fel Robert *Rouquette*, a jeles jezsuita-publicista, akinek zsinati beszámolójáról legutóbb szoltam. Egy kuriai kardinális, amikor meghallotta, hogy *Rouquette* néhány konferenciát tart Rómában diplomaták részére, le-sajnálóan jelentette ki, hogy ő, mármint a bíboros, jól ismeri azt a társaságot. Annak befolyása alatt áll ez a társaság — magyarázta meg szavait —, aki a legnagyobb akadály a hitnek a jelen világban: *Renannak*. „Annyira elképedtem erre — írja *Rouquette* —, hogy a szavam is elakadt, s egyszerűen lemondtam arról, hogy megmagyarázzam a bíborosnak, hogy már az én tanulóéveim legvallástalanabb professzorai is túlhaldottnak tekintették *Renant*.” Egy fiatal vatikáni prelátus pedig, akire nyilván nagy jövő vár, amikor *Teilhard de Chardin* szóba került köztük, megrövidítve kérdezte, miért vetett fel *Teilhard* annyi problémát, ahelyett, hogy

megelégedett volna a katolikizmusnak és az egyház szociális elveinek tanításával. „És sok fáradságomba került — írja *Roquette* —, amíg meggyőztem arról, hogy a problémákat nem *Teilhard* vetette fel, hanem mások, a kortársai álltak elő velük, s ő így nem is kerülhette meg azokat.”

Ha azonban a zsinat előkészítői szinte teljesen mellőzték is a világi katolikusok bevonását, *XXIII. János* pápa hamar felfigyelt erre a csonkaságra s már az első ülészak tartama alatt ki-nevezte teljesjogú szakértőnek az első világi katolikus *Charles Guitton* párizsi Sorbonne-professzor személyében. Hitelesnek tekinthető hírek szerint a Szentatya azóta már több világi „peritus”-t is adott a zsinatnak, csak még a nevüket nem hozta nyilvánosságra.

*

Az egész további menetet kedvezően meghatározó első ülészak után sokféle és bonyolult problémákra kell még a zsinatnak termékeny választ találnia. Kiemelkedő katolikus gondolkodók, köztük *Mario Gozzini* szerint is azonban a problémák háttérében ott húzódik egy szintetikus, centrális szemlélet, amelynek elfogadásán és hasznosításán a zsinat végső sikere nyugszik. Ezt a szemléletet „*teilhardiánusnak*” szokás nevezni, arról a nagy szellemről, aki századunkban a legélesebben hívta fel rá mindannyiunk figyelmét. Nem arról van itt szó, mintha bárki azt várná a zsinattól, hogy *Teilhard de Chardin* az egyház új doktorává nyilvánítsa. A fenntartások az ő eszméivel szemben kétségkívül megalapozottak és igazolhatók. Helyénvaló bizonyos óvatosság, ha minden bizonnyal nem is afféle túlzás, hogy még mindig útját állják annak, hogy *Teilhard* műveit olasz nyelvre fordítsák. *Gozzini* írja ezzel kapcsolatban: „Súlyos jelensége ez a Kuria ama törekvésének, hogy értelmi és szellemi kiskorúságban tartsa a félsziget katolikusait, mintegy el-lensúlyaként az elvesztett világi hatalomnak.”

A dolog velejét azonban nem a több vagy kevesebb okkal kifogásolható egyes részletkérdésekben kell látnunk, hanem abban, hogy *Teilhard de Chardin* világosan felismerte a jelenkori ateizmus alapvető forrását abban a szétválásban, amely a századok során

bekövetkezett a kereszténység és az ember teremtmény lendülete, az isteni remények és az emberi remények, az egyén üdvözülése és a világegyetem üdvössége között. Nekünk, katolikusoknak, meggyőződésünk, hogy ezek az ellentétek csupán látszólagosak, mert félreértésből erednek. De nem kívánhatjuk meg minden további nélkül azokat, akik nem hisznek a kereszténységben, mint isteni kinyilatkoztatásban, hogy mélyebbre ássanak a látszatnál. Mert egészen természetes, hogy a nem-hívók a kereszténységet kizárólag a keresztények múltbeli és jelenlegi magatartásából ítélik meg. Itt lép előtérbe az elődeink és a magunk felelőssége. Azoknak mulasztásai, akik a keresztényeknek nevezték magukat, az ő késedelmeik, ellentmondásai és hibái, amiket kulturális, politikai és szociális téren mutattak, sajnálatosan hosszú időn át táplálták azt a felfogást, mintha áthidalhatatlan szakadék lenne a kinyilatkoztatás és a tudomány, a keresztény világkép és a társadalmi haladás között, mintha az Istenhez való hűség szükségszerűen magával hozná a hűtlenség egy faját az ember és a természet irányába. S annál inkább erősödhetett ez a felfogás, mert számtalan eset adódott arra, hogy a haladás egy jobb, testvéribb és minden földi elnyomástól mentes emberiség felé, amely képes kifejleszteni erőforrásait és mindörökké kiküszöbölhet bizonyos csapásokat, amely tiszteletben tartja az összes népek egyenlőségét és megvalósítja politikai függetlenségüket, ez a haladás olyan ellenállásokba ütközött, amelyek illetéktelenül hivatkoztak a kereszténységre és az egyházra.

Már most talán senki sem szenvedett úgy korunkban a tragikus különválás miatt, amely nagyrészt a kereszténységet deformáló keresztények elégtelenségéből keletkezett, mint Teilhard, aki egész életét a laicizmustól áthatott tudományos körökben töltötte, maga azonban egész életén át hűséges hirdetője maradt Krisztusnak és az egyháznak. És talán senki sem mondta ki élesebben, mint Teilhard, hogy a legfőbb feladat a kereszténység részéről annak igazolása, hogy a természet és az emberi történet fejlődése Krisztusban nem a megtagadását hanem a betetőzését találja. Pasztorális szempontból nyilván ez a kulcsprobléma, amellyel a zsinatnak is meg kell birkóznia. Ezt ismerték fel és ennek adtak hangot König bécsi és Feltin párizsi bíboros-érsekek.

Hála a progresszív és egyben pasztorális többség kialakulásának az első ülészakon, bizonyosra vehetjük, hogy a zsinat nem fog újabb vizet önteni a szétválás malmára, hanem remélhetően végérvényesen lezárja a félreértést, amely táplálta azt. Hiszen minél világosabb a tény, hogy a haladás alkotásai, amelyek átalakítják az emberi tapasztalás adatait, nem maradnak szellemi következmények nélkül, annál inkább köteleességük a keresztényeknek, hogy kivegyék részüket ebből a haladásból. Sarkalatos követelménye ennek, hogy nyílt és bátor lélekkel köszöntsék mind a tudomány és a kultúra, mind a politikai és szociális struktúrák területén az emberi nem egyszerű teljesítményeit. Meggyőződésünk amúgyis az, hogy a természetes rend is, miként a természetfölötti, végső célját Istenben éri el.

A KIS ÚT

IN MEMORIAM EGLIS ISTVÁN

Fájdalmas búcsúsorokat találnak ezúttal olvasóink A KIS ÚT rovat címe alatt, hol olyan hosszú időn át olvashatták hónapról hónapra Eglis István okos, igazi keresztény bölcsességet és humanitást sugárzó írásait.

A jóbarát, a kedves és mindig szolgálatkész munkatárs most eltávozott körünkből, magához szólította az; aki annak idején, alig több mint negyed százada, munkásnak küldte a saját szőlőjébe. Gyászunkban minden bizonnyal együtt érző szívvel osztozik a Vigilia egész olvasótáborára.

Életének ötvenedik évében járt Eglis István. Tragikus baleset vetett véget váratlanul munkás életének. Az igazság és emberség szószólója volt mindenkor. Akkor is, mikor az embertelenség ülte diadalát és vele is megjáratta a hirhedt dachauai internálótábor kálváriáját. Sohasem beszélt ottani élményeiről, még barátainak sem. Nem tekintette olyan érdemnek, amelyből tőkét lehet kovácsolni. De társai, akik együtt voltak vele a fogságban, elmondották, hogy világnézeti különbség nélkül mindenki szerette, mert ott is talpig ember maradt, a lelkek együttérző pásztorára, vígasztalójára.

Igazi kis út volt az övé, a szó legkisszentterézibb értelmében. Noha sokoldalú és átlagon felüli műveltsége, kiváló lelkipásztori képességei indokoltá tették volna, nem csinált evilági értelemben vett „karriert”. Semmiféle egyházi rangja nem volt, végig megmaradt egyszerű káplánnak. Szentbeszédei, lelkigyakorlatai eseményszámba mentek, ezek hallgatták. De emléküket csak hálás, buzgó szívek őrzik. Aminthogy áldásos papi életének is csak a sok-sok lélekből maradt nyoma, akik gondjaikkal, problémáikkal hozzá fordultak és tanácsra, segítő kézre találtak.

Vagyona, pénze sosem volt, a külsejére sem adott sokat, éveken át láttuk ugyanabban a kopottas ruhában. De a szíve tele volt kimeríthetetlen gazdagsággal, bölcsességgel, szeretettel. Mindenkinek mindene volt, mint Szent Pál írja, és valóban illettek rá a biblia szavai: „Szívem szerint való pásztorokat adok majd nektek, kik tudással és bölcsességgel legeltetnek titeket” (Jer. 3, 15).

Híven és szeretettel őrizzük emlékét.

NAPLÓ

A HITBEN VALÓ KÉTELKEDÉS PROBLÉMAJÁRÓL. A hit, ahogyan vallásunk tanítja, az isteni kinyilatkoztatás elfogadása. Nem látjuk közvetlenül a tételek igazságát, de igaznak tartjuk őket abban a meggyőződésben, hogy Isten mindent tud és feltétlenül igazmondó. Előzményként fel kell ismerni Isten létét és azt, hogy valóban adott kinyilatkoztatást, vagyis a szóbanforgó tételekért közbevetette tekintélyét. A kinyilatkoztatás tényét mi végső fokon természetfeletti jelenségekkel, csodákkal és jövendölésekkel igazoljuk. Gyakorlatilag azonban mind a hit tartalmát, mind a kinyilatkoztatás történeti tényét az egyház tárja a hívó elé. A legtöbb ember nem jár utána az adatoknak, hanem megnyugszik a tudatban, hogy az egyház vezetői és teológusai a megfelelő tudományos érvek birtokában vannak. A történeti tanuskodás azonban csak előzmény, a hívó közvetlenül Istennek hisz, személyes kapcsolatot érez vele. Magatartásában nagy segítségére van a kegyelem, ami egyáltalán lehetővé teszi, hogy a természetfölötti kinyilatkoztatást eltagadja. Isten tekintélyének felismeréséből következik a kötelesség, hogy a hitben meg kell maradni, a beleegyezést nem szabad visszavonni. De mivel szabadon adtuk beleegyezésünket, vissza is vonhatjuk, tehát a hit felfüggeszhető és elveszíthető.

Különbséget kell tenni a kétely és a kételkedés között. Felvillanó kételye mindenkinek lehet. Különösen akkor, ha az Istenbe vetett bizalom és a földi céltalanság látszata küzd egymással. Amíg a probléma inkább érzelmi természetű, vagyis egyenlő a lelki megnyugvás hiányával, addig lehet olyan tanácsot adni, hogy ne törődjünk vele, teljesítsük kötelességünket és növeljük a kegyelmet. De ha az értelem is felvilágosítást vár, a felelet keresését nem szabad elhanyagolni. A hit hallásból ered, azaz tanításból (Róm. 10, 17), ezért a kételyeket is a kinyilatkoztatás kincstárából kell eloszlatni. A kishitűség ellen is jó orvosság a hit egész rendszerének, összefüggéseinek ismerete és átélése.

A kételkedés a hit felfüggesztése. Akkor jön létre, ha komoly vagy komolynak látszó ellenvetések homályosítják el a kinyilatkoztatás tényét vagy a hit tartalmát. Az utóbbi száz év teológiájában elég gyakran felvetődött a kérdés, hogy a katolikus hívő számára lehet-e jogosult a komoly kételkedés vagy jóhiszeműen elveszítheti-e a hitét. Jóhiszemű elvesztésen azt kell érteni, hogy erkölcsileg nem felelős érte, tehát nem követ el bűnt a hit elhagyásával. A problémát először ilyen formában *Hermes* vetette fel, s az I. Vatikáni zsinat az ő nézetét ítélte el, amikor dogmaként kijelentette: A katolikus embernek nem lehet *jogos oka* arra, hogy az egyház tanítóhivatalától kapott hitet a beleegyezés felfüggesztésével kétségbevonja, amíg el nem jut a hihetőségnek és a hittételnek tudományos megalapozásáig. (D. 1818).

Természetesen *komoly hitről* van szó, ami által az ember Krisztus egyháza tagjának tudja magát. A zsinat döntése két motívumra hivatkozik: az egyház a maga történelmi életével elégséges bizonyíték a természetfeletti eredet és küldetés mellett, s továbbá, hogy Isten atyai jóságában kegyelmével mindig segíti azt, aki nem fordul el tőle. Vagyis a hívőnek lehet elegendő bizonyossága hitének észszerűsége mellett, ezért ha tudományos megalapozást keres, csak a hit megtartásával együtt keresheti.

A zsinati döntés tehát kizárja a jogos okot a hit felfüggesztésére és elhagyására. A teológusok azóta arra is feleletet akarnak adni, hogy csak az objektív okot zárta-e ki, vagy azt akarja mondani, hogy egyénileg sem menthető senki jóhiszeműséggel vagy legyőzhetetlen tévedéssel. A kérdéssel behatóbban foglalkozó szerzőknek (*Granderath, Vacant, Harent, Vermeersch, Hürth, Lennerz, Lombardi, Aubert*) véleménye megoszlik, sőt egyesek közbeeső magyarázattal próbálkoznak. A hit elhagyásának okai adott körülmények között egyénileg lehetnek jóhiszeműek, de bűnösnek kellett lennie az útnak, főleg a hanyagságnak, amelyen keresztül ide jutott. Az enyhébb értelmezés hívei ilyen példákat hoznak fel. Egy fiatal ember hagyományos falusi vallásos környezetben csak népies, nem tudományos bizonyítékokkal rendelkezik a hit észszerűsége mellett. Egyszerűen elfogadta szüleinek és az egyház vezetőinek tanúságát. Ha később tudományos, de nem hívő környezetbe kerül, esetleg olyan

ellenvetésekkel találkozik, amiket előbbi vallási ismeretei alapján nem tud megoldani. Jobban feltűnik neki az egyházban tapasztalható emberi gyarlóság is, ezért kezdi szellemileg alárendelt helyzetben érezni magát, megszületnek kételyei és előbb-utóbb elvesztheti hitét. Lélektanilag érthető az eset, azonban a felelősség kérdését több szempont bevonásával kell megfíelni. Volt-e alkalma megfelelő felvilágosítást kérni, felhasználta-e ezeket, nem hanyagolta-e el a kegyelmi életet, stb.?

Bárhogyan is magyarázzák elvileg a teológusok a zsinat döntését, a gyakorlatban nem merik határozottan szubjektíve is súlyos bűnnel vádolni azt — legalább is minden esetben — aki adott körülmények között elhagyja hitét. A legyőzhetetlen tévedés esete fennforoghat, s a felelősség nagyságáról csak Isten mondhat ítéletet. A ma kialakult álláspont inkább az, hogy a zsinat általános elvet akart leszögezni a hitben való megmaradás lehetőségére és követelményére. Ha nem tenné, elhagyná meggyőződését az egyház természetfeletti erejéről, értékéről, küldetéséről és kegyelmi hatásáról. Azonban nem akart az egyes emberek esetében ítéletet mondani. Amikor arra hivatkozott, hogy az egyház önmagában a természetfeletti kinyilatkoztatás nagy jele és igazolása, nem akarta tagadni a benne előforduló emberi gyöngeségeket. Krisztus maga előre jelezte a botrányokat. Az isteni jóállást mégis meg kell látni abban, hogy az egyház évezredek folyamán megmaradt a hit és a kegyelem kovászának, s mindig volt ereje arra, hogy kitaláljon történelme zsákutcáiból.

A szentírás hangneme erősen támogatja a zsinat határozatát. Krisztus sokszor beszél az Atya különleges gondoskodásáról, magát jó pásztornak nevezi, aki össze tudja tartani övéit, és utána megy a tévelygőnek. A kegyelem értelmi megvilágosítást és akarati erősítést nyújt, s benne van az ösztönzés arra is, hogy az ember keresse az igazságot. Istennek nincs szüksége arra, hogy rendkívüli eszközökkel, csodákkal támogassa a hívőt. Különbözik a hit mindenkinél állandó próbatételnek van kitéve. Valahányszor áldozatot hozunk kötelességeinkért, a hit győz meg arról, hogy érdemes a jóban megmaradni. Alapvetően a rendes gondviselés eszközei elegendők, de imádsággal, érdemszerző élettel, a bizalom növelésével, a rendkívüli segítséget is ki lehet eszközölni. Az ősegyház ennek tudatában bélyegezte hitehagyóknak és kötelezte nyilvános bűnbánatra azokat, akik a kizárások közepette megtagadták hitüket. Az volt a meggyőződés, hogy az egyéni felelősséget nem szabad könnyen kikapcsolni. A hit az üdvösség kezdete és alapja, s ha ennyire szükséges, akkor Isten meg is adja a segítséget a megőrzésére. Az egyéni szabadságot azonban nem köti meg, hiszen azzal elveszne az érdem. Mivel tehát a hit az értelem, az akarat és a kegyelem műve egyszerre, megőrzése csak tanítással és a keresztény élet gyakorlásával érhető el. (*Gál Ferenc*)

„ÖRÖKRE EGYÜTT”: JEGYZETEK A HÜSÉG ERKÖLCSTANÁHOZ. Már a múlt év decemberében szoltunk arról, hogy milyen érdekes vita bontakozott ki az *Új Írás* lapjain Gyurkó László cikke nyomán az erkölcsstan aktuális kérdéseiről. Hogy a vitaindító tanulmány mennyire élő problémákat vetett fel, azt az újabb hozzászólások száma és szenvedélyes hangja is bizonyítja. *Huszár Tibor* és *S. Nyíró József* után bekapcsolódott a vitába *Oltyán Béla*, *Helzer Agnes* és *Varró Mihály*, nyilatkozott *Dezséry László* és (az *Új Írás* januári számában) ismét felszólalt Gyurkó László — nem lezárásképpen, hanem „Közbeszólás és serkentés” gyanánt. Nem lehet földadatunk a vita kiterjedő problématikájának teljes ismertetése. Mivel azonban a marxista alapon vitázó szerzők nyilatkozatai mögött korunk egyik legnagyobb kérdését látjuk kirajzolódnivaló, igyekszünk továbbra is szemmel kísérni a mérkőzés fordulatait, hogy néhány valóban jelentős részletével kapcsolatban keresztény meggyőződésünk szerint véleményünk nyilvánítsunk. Elsősorban a magunk számára: hisz a cikkekben felmerülő probléma a miénk is, s a marxista megoldási kísérletek küzdelmével figyelve kötelességünk világosan és modernül megfogalmazni saját, keresztény hitünkünkben fakadó megoldásunkat. Részben azonban más világnézetűek számára is — mint a decemberi ismertetésben hangsúlyoztuk —, a párbeszéd szellemében, az együttesen elfogadható igazság erejébe vetett hit alapján.

Legelőször is őszinte örömmel köszöntjük azt a marxista etikai elvet, amelynek fényében az újabb hozzászólók a fölvetett kérdések megoldását keresik. *Oltyán Béla* szövegezi, hogy a „szocialista embertípust az *egyénség* egy-sége jellemzi”, és ezt az elvet *Heller Agnes* a tőle megszokott alapos-sággal ki is fejti, illetve sokatmondó ellenképpel megvilágítja: „A részerkölcsök léte-zése tükrözik annak, hogy az osztálytársadalmakban, különösen pedig a kapita-lizmusban, az egyénség egysége szétszakad... A szakadék egészen a szki-zofréniáig mehet: ismeretese-k olyan náci tömeggyilkosok, akik közben a legjobb családapák voltak. A kommunizmusban, ahol helyreáll az emberi egyénség, a részerkölcsök viszonylagos különállása természetesen megszűnik.” A mi állás-pontunk az, hogy „az emberi egyénség egysége”, mely *Oltyán* szerint a szo-cialista embertípus saját-sága, *Heller* szerint a kommunizmus vívmánya — a keresztény erkölcs-tannak is egyik alapvető követelménye. Ezért aztán, ha *Heller Agnes*-nál azt olvassuk, hogy „a kommunista társadalomban nem lesz és nem lehet külön nemi erkölcs”, ez mély elégettel töl-t el bennünket, mert külön nemi erkölcs a kereszténységben sincs és nem is volt soha. A kereszté-ny erkölcsi eszmény-t — ahogy *Jézus* egyszerű szavából, egy *Szent Tamás* filozófiai pontosságú elemzéséből, vagy egy *Agoston* ihletetlen mérész fogal-mazásából elénk rajzolódik — épp ez az egység bélyegi nagyszerűvé. A nevelő előírásokkal dolgozik, de a parancsokat mély egység kapcsolja össze: a törvény szelleme, s aki ezt nem sejt-i, és nem vállalja, az nem él keresztény életet. A részerkölcsök embere játékszabályokká alacsonyítja a parancsokat, egy isteni szeszély megnyilatkozásaivá, amelyeket lehet részben vállalni, részben elutasítani. Az igazán vallásos ember tudja, hogy a parancsok mögött egy eszme áll, s minden előírás ennek nevében, sugalmában született: egyet sem lehet tehát az egésznek sérelme nélkül elvetni belőlük, a *Hegyibeszéd* sza-vával „egy i betűt vagy egy vesszőcskét sem”, nemhogy az erkölcsi élet egy egész területét. A keresztény lelki frók ősidők óta épp azt vallják, hogy a töké-letesedés útja a sokfélétlől az egyszerű felé emlékezik: a parancsok nyugós sokaságát föl-váltja és egybeöleli benne az eszmény egyszerűsége. A csúc-s-ponton az ágostoni szabály áll: „Szeress, és tégy, amit akarsz.” Aki küzdelmes önneveléssel megtanulta utolsó i betűjéig és vesszőcskéjéig megtartani a tör-vényt, annak számára kézzelfoghatóvá lesz a szabályok mögött élő, a szabályo-kat éltető eszmény, és szeretetében önkéntelen akarja, teszi mindazt, ami jó.

Am amilyen örömmel köszöntöttük az ismerős elvet, annyira meglepőd-tünk azon, hogy a vitakozó felek s maga *Heller Agnes* ebből az elvből szá-munkra idegenszerű gyakorlati következtetésekre jut. Decemberi írásunkban kiemeltük, hogy *S. Nyíró* a házassággal kapcsolatban lényegében az „örökre együtt” keresztény követelményét fogalmazza meg. Az újabb hozzászólók azonban ezen a ponton másképp vélekednek. Hangsúlyozzák az erkölcsi ma-gatartás, az emberi egyénség egységének gondolatát, de ugyanakkor a hűsé-get kivonják az erkölcsi mérle-gelés köréből. „Ha az ember eljut a... tudatos felelősségérzet színvonalára — írja *Heller Agnes* —, teljesen közömbös lesz az az erkölcs, a társadalom szempontjából, hogy egyetlen emberben találja meg élete végéig keresett élettársát, vagy háromban vagy esetleg ötben. Az ilyen ember elé a monogámia normáját állítani egyszerűen értelmetlenség.” Ebben a megállapításban mi nem a fenn hangoztatott elv alkalmazását, hanem an-nak félretolását látjuk. Hiszen a részerkölcs tragikus szemlélete nemcsak a jó családapa náci tömeggyilkos életében mutatkozik meg, hanem abban az em-berben is, aki talán a társadalmi érdekekért vállalt áldozatos küzdelmei közt elhagyja hitvestársát, s elhanyagolja, a szülői szeretet pótolhatatlan melegé-től fosztja meg gyermekeit. Biztos, hogy a tömeggyilkos veszedelmesebb ember és nagyobb bűnös, de a házasetben megfáradt férfi vagy asszony szintén törött egzisztencia, nem a teljes emberi egyénség megvalósulása. Ilyen ér-telemben még *Ady* is áldozata volt a korának. Nagyszerű dolog, hogy kiállt a szociális haladás mellett, megfogalmazott olyan kérdéseket, megsejtett olyan igazságokat, amelyeket mások meghallani is alig mertek, s közben — nem utolsó sorban — szuverén főlényel megalkotta lenyűgöző költői életművét; de nem hihetjük el *Varró Mihálynak*, hogy a szerelemről és a házasságról „szebben és igazabban” nem mások beszéltek.

Kosztolányi Dezső (akinek novelláiban a részerkölcökre hulló polgári etika válságtüneteit épp *Heller Ágnes* elemezte néhány esztendeje) *Barkohba* című novellájában igen érdekesen mutatja be saját nemzedékének és az utánuk következő generációnak, *József Attila* korosztályának fölfogásbeli különbségeit: „Két nemzedék még nem különbözött annyira egymástól, mint a miénk, meg az övék. Nekünk az apánk húsz éves korunkban irónnal a kezében kiszámította, hogy mennyit kereshetünk ezen vagy azon a pályán, ha serényen dolgozunk, hogy milyen nyugdíjjal, korpótlékkal vonulhatunk majd vissza pihenni s e biztos tudatban könnyű volt elrugaszkodnunk a „rendes” élettől. Önekik ez a rendes élet a kaland volt, mert köröttük mindenki csak rendetlenkedett. Mi a korunk sivár eseménytelenségében fölragyítottuk a kis eseményeket, hogy meg ne semmisüljenek. Ők, szegények, a nagy eseményeket voltak kénytelenek lekicsinyíteni, ugyanebből a célból. Mi folyton cigarettáztunk, rontottuk magunkat, szép és rútot szerelmek lázában éltünk. Ők nem dohányoznak, tornásznak, korán megnősülnek. Mi naponta ötször-hatszor meg akartunk halni. Ők inkább érni szeretnének, ha lehetne.” Igen: a századforduló lázadó „szép és rútot szerelmek lázában” égtek. Lázadás volt a szerelmük is: az ellen a polgári életeszmeny ellen, amely pedig egyéb vonásaiban volt elavult. A lázadás tisztább és forradalmibb szakaszában azonban lekoptak a lázadókról az anarchisztikus — dekadens vonások. *József Attila* nemzedékének számára a szerelem már nem „Héja-nász az avaron”, hanem igenis az „örökre együtt” jegyében áll. Vagy véletlen-e *Radnótinak* a *Hetedik ekloga*, a *Levél a hitveshez* és az *A la recherche* futamaival záruló szerelmi költészete? Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a nemzedék harmadik, élő költőóriása, *Illyés Gyula Petőfiben* így rajzolja meg a forradalmár-költő eszményképét: „De a költő híve a házasságnak, nyugodt családi tüzhelyet és gyermekeket akar, ezen a téren nem forradalmár. Illetve... Mint minden egészséges forradalmár, siet a maga ügyeit minél előbb rendbehozni, hogy szívvel-lélekkel a másik — kimondhatjuk, mert ő is kimondta — a szerelemnél is nagyobb ügynek élhessen. Társadalmi forradalmár, aki a nép s nem az érzelmei szabadságáért harcol. Eszményi forradalmár, aki azt hiszi, vannak örök erkölcsi törvények, s a világ baja csak az, hogy ezeket sokan nem tartják meg, de ha megtartják, minden rendben lesz. E törvények közé tartozik, hogy a férfi köteles osztozni a szerelem következményeiben, köteles gondoskodni a nőről és a gyermekekről.” S ki tudja, ha *Lenin* későbbre halasztotta a házassággal kapcsolatos erkölcsi kérdések marxista szellemű megvilágítását, nem épp arra gondolt-e, hogy amikor a forradalom „kiforrija magát”, és levetkőzi a rátapadt anarchisztikus-dekadens elemeket (annak a világnak csonkaságait, melynek csonkító hatalma ellen szót és fegyvert emelt), ilyen értelemben fogja megoldani a nemiség problémáját? A valóságos fejlődés effelé látszik mutatni.

Mi nagyon megértjük, hogy *Gyurkó* ismételtén sikra száll az „új konzervativizmus” szelleme ellen, mely egyéniséget bénító, ember-gyártó, tehát természetellenes „dogmákba” akarja merevíteni az életet. De biztosak vagyunk abban, hogy az „örökre együtt” programja nem mondvascinált dogma valamilyen társadalmi képződmény védelmében, hanem az emberi természet követelménye s azért az emberi boldogság föltétele. *Petőfivel* együtt kételkedünk abban, hogy „ez a tétel értelmét veszti... abban a pillanatban, ahogy a nő... el tudja tartani magát”. S bizony mi is elítéljük *Faustot*, nemcsak azért, mert *Margarétát* bűnbe sodorta, hanem azért is, mert (*Heller Ágnes* szavával) „becsapta, kétségbeejtette, gyilkossá és áldozattá tette”. Hogy *Margaréta* bűnt követett el — az vallási vonatkozás. Hogy gyilkossá lett — az a korszellem következménye. Hogy azonban becsapták, kétségbeejtették, áldozattá tették — az minden társadalomban s a pusztán emberi erkölcs mérlegén mérve is vétek.

Az „örökre együtt” elutasítói újra meg újra hangsúlyozzák, hogy a keresztény eszmény helyébe nem a szabadszerelem gátlástalanságát akarják állítani. Ennek örülhetünk, bár egyelőre nem látjuk világosan, mi az a harmadik út, amelyet képviselnek. De ettől függetlenül a boldogság erkölcsstana nevében *S. Nyíróvel* szót merünk emelni az „örökre együtt” eszménye mellett.

Ennek az eszménynek megtagadása először is veszélyezteti a hitvestárs boldogságát. Ha a házasság fölbontható, bármelyik fél kötheti rosszhiszeműen.

S a bűnösen elhagyott, becsapott másik fél (nő vagy férfi) mindig áldozat. Elsősorban nem azért, mert anyagi veszteség érte, vagy mert csökkent a „piaci értéke”. Ezeket a bajokat egy társadalmi változás segíthet, talán már jórészt segítette is. Az elhagyottban azonban összetört valami: ő mindenét adta, és a partnere nem adta neki egészen magát. Vállalta a sorsközösséget egy másik emberrel, elhatározta, hogy jóban, rosszban támasza lesz, azt hitte, az is így közeledik hozzá, s most az ellenkezőjét kell tapasztalnia. A másik nem őt kereste, hanem a szépségét, a fiatalságát. Ő boldogságát alárendelte egy másik ember boldogságának, mert azt hitte, hogy az a másik ember viszont az ő boldogságáért áldozza magát, s most látnia kell, hogy a partnere számára ő nem cél volt, hanem eszköz. Súlyos szó, de kimondjuk: ezt a tragédiát semmi sem teszi elfogadhatóvá. *Gyulai* Pál bölcsessége ma is szívet dobogató: „Friderika boldogsága ér annyit, mint Goethe legszebb költeménye.”

De az „örökre együtt” elvének föloldása a gyermekek boldogságát is veszélyezteti. Nem az örökség sorsa okoz gondot nekünk: ez a kérdés valóban elenyészik a társadalmi fejlődés során. De tudományosan igazolt tény, hogy a szülők harmónikus együttélésére épülő családi otthon pótolhatatlan áldás a gyermek testi és lelki fejlődésére egyaránt. S hogy pótolhatatlan, azt a szó legszorosabb értelmében kell venni. Nem pótolhatja a leggondosabb és áldozatosabb állami szervezet sem, még akkor sem, ha a szülőknél hasonlíthatatlanul előnyösebb anyagi lehetőségekkel rendelkezik. Hogy a gyermek számára káros az esetleg kényszerűen együttélő szülők feszült viszonya, házasságuk föl-föltornyozódó konfliktusai? Az meglehet. De milyen óriási nevelő erő, ha a feszültségek és konfliktusok mögött fölfedezi a kitartás roppant erejét, mely nem társadalmi konvenciók, hanem a meggyőződés nevében tud értékeket óvni a pillanat föllobbanó indulataival szemben is! Életre szóló útmutatást jelenthet egy fiatalember számára ennek megtapasztalása, s formálhatja magatartását nemcsak a „nemi erkölcs” területén, hanem „az emberi egyéniség egységének” következtében az élet minden fórumán.

Kínálkozik itt az a gondolat, hogy a házasetlet függetleníteni kell az utódok létrehozásától. *Gyurkó* idézi is az elvet, mely szerint a „szerelemben elsődlegessé vált a legmagasabbrendű (?) gyönyör megszerzése, s háttérbe szorult a nemi ösztön eredeti célja, a szaporodás”. Lehet, hogy ez első pillantásra valóban a „tudati szférák” diadalát jelenti a „pusztán élettani” vagy kereken „állati” ösztön felett. De — ez egyszer az „állati” ösztön védelmében szólva — kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy az a diadal nagyon kétes értékű. Körülbelül olyan, mint ha valaki háttérbe szorítaná az öntenntartási ösztön eredeti célját, a táplálkozást, s valami mesteri ügyességgel élvezné az evés, ivás gyönyörét anélkül, hogy a jóllakás „állati” igényét kielégítené; aligha örülne sokáig a „tudati szférák” diadalának. A lélektan és a mindennapi tapasztalás szerint az emberi értelem valóban képes arra, hogy kijátssza az ösztönöket: keresse a kielégülésekkel járó gyönyöröket anélkül, hogy valóban kielégítené őket — de sohasem teheti ezt büntetlenül.

S így jutottunk el a harmadik állításunkhoz; az „örökre együtt” elvének föloldása veszélyezteti a megfutamodó félnek boldogságát is. Sokat emlegetik manapság a fiatalon kötött házasságokból eredő válások nagy arányszámát. Pedig talán nem is azért bontja fel olyan sok fiatal a házasságát, mert képtelen arra, hogy életre szóló elkötelezettséget vállaljon, hanem, mert már eleve rosszhiszeműen kötötte. Már pedig meggyőződésünk, hogy aki fönttartásokkal indul, s az első nehézség jelentkezésekor visszakozik, nem ismeri és nem fogja soha megismerni a házasetlet igazi boldogságát, mely csak az „örökre együtt” légkörében otthonos.

Varró Mihály tiltakozik *S. Nyíró* állítása ellen, mely összekapcsolja a házasságban való állhatatlanság és a közéleti elvtelenség moráliját. Lehet, hogy *S. Nyíró* valóban merészen fogalmazott: a túlzó általánosítás ellen szól a rész-erkölcsök lehetősége. De nem épp a jövő emberétől követeltük-e a rész-erkölcsökből való kiemelkedést, a harmónikus, teljes emberi egyéniség megvalósítását? A társadalmi fejlődés mintha mégiscsak az „örökre együtt” eszménye felé vezetne: ahogy eltűnnek azok a társadalmi körülmények, amelyek szétszakítják az egyéniség egységét, egyre nagyobb súllyal esik majd latba min-

den olyan cselekedet, amely a hűség erkölcsét sérti — a máséhoz (és önmagunkhoz) való hűséget megtagadja. *Tolsztoj* szava jut eszünkbe: „Napjaink legnagyobb bűne az elvont emberszeretet, személytelen szeretet azok iránt, akik valahol a messzeségben élnek... Olyan könnyű szeretni azokat, akiket nem ismerünk, akikkel sohasem találkozunk! Ez nem kerül semmi áldozatunkba. És ugyanakkor olyan önelégültté tesz. Elaltatja a lelkiismeretünket. Nem: szeretni kell a proximus-t (közeli-felebarát): azt, akivel együtt élünk, azt, aki terhünkre van.” Mintha a lelkiismeret óriása saját egyéni életének tragédiáját foglalta volna ezekbe a szavakba. Egészséges társadalomban az „örökre együtt” nevében megkötött és megélt házasság a hűség próbája és iskolája. Lehetnek áldozatai, mint minden nagy ügynek, de az atomkutató intézeteket sem zárják be azért, mert vannak tudósok, akik sugárbetegségbe esnek.

A boldogság útját keressük. Eszményünk az egységes ember. Ennek a szándéknak, ennek az eszménynek nevében szólaltunk föl az „örökre együtt” védelmében. „Dogmát” védelmeztünk, keresztény dogmát, de meggyőződésünk, hogy ez a dogma nem szeszély, hanem a természet szava, nem a mennyei üdvösség valami önkényes kelléke, hanem az emberi boldogság immanens föltétele. (*Tótfalusi István*)

KODÁLY ÉS A MAGYAR EGYHÁZI ZENE. Egyetlen pillantás *Kodály Zoltán* vallásos vonatkozású műveinek jegyzékére meggyőző bennünket, hogy a 80 éves születésnapja alkalmából világszerte ünnepelt mester alkotásainak jelentékeny, zeneileg is, tartalmilag is súlyos fele a „musica sacra” területére esik. Ez az egyházi zene önmagában is zárt életművet jelent, s megítélésem szerint a művész már vallásos zenéje alapján is megérdemli helyét a magyar Pantheonban. Anőgy Petőfi egy kézmozdulattal lesöpörte hegyeinkről a várakat, a németizű lovagvár-költészetet, és elkezdett a magyar Alföldről beszélni, úgy törölte el Kodály a többnyire er-rel végződő nevű német szerzők idegen szellemű egyházi zenéjét. Mert bizony templomainkban az egyházi „Liedertafel” stílus érvényesült egy hosszú korszakon át. Kodály egyházi zenéjével új levegő, új hang áradt be templomainkba.

Ády Dévénynél, Kodály majdnem ugyanott, Nagyszombatnál tört be új egyházi zenéjével az országba. Az ellenállás a németszellemű középosztály és a hivatalos egyháziak részéről majdnem olyan heves volt, mint amivel Kodály más oldalon, a világi zene területén találkozott. Kodály azonban nemcsak az új magyar katolikus zene hangját találta el, hanem helyesen ütötte meg a magyar protestáns egyházi zene hangjait is. Gondoljunk a *Zsoltár* szövegéből fakadó hangvételre. Így még nem idézte senki zenénkben a XVII. század protestáns zsolnárosi hangját (Balassi a saját korában találta el mind a két hangot). Semmiben sem tévedett tehát *Oláh Gusztáv*, amikor a 30-as évek végén egy operaházi, díszletezett *Psalmus*-előadáson régi magyar protestáns templomot állított a színre. A kórus magyar ruhában mint hívek csoportja ült a padokban, a tenorista pedig protestáns papi talárban, faragott szárnyas szószékről énekelte szolámát. Vagy gondoljunk Kodály genfi zsolnárváltozatainak és *M.Tóthfalusi Kis* koráljainak kemény protestáns puritánságú szólamvezetésére. Kodályt sokan — *Zsoltára* és más bibliai tárgyú munkái alapján — protestánsnak is hitték. Katolikus egyházi zenéje azonban számban is, méretben és súlyban is messze fölötte áll protestáns és zsidó (*Adoration*) témájú munkáinak. Világos persze, hogy ez utóbbi művek is beletartoznak Kodály egyházi zenéjének színekébe.

A nemzeti vonás Kodálnál az egyházi zenének is jellemzője. Az elmúlt években többször beszélgettem Szentendrén a belga *Denijs Dille*-vel, a budai várbeli Bartók-Archivum tudós igazgatójával, aki Kodálnak is jeles ismerője és értéke. Egyszer beszélgetés közben a vallásos zenére tértünk. Dille elővette a holland rádióban tartott előadását korunk három nagy vallásos zenei alkotásáról. Flamandról fordította nekem franciára. Szerinte *Sztravinszkij* Zsolnárszímfóniája a racionális nyugati ember vallásos megnyilatkozását tükrözi, *Bartók* Cantata Profanája a keleti ember természetrajongását és imádságos panteizmusát, Kodály Zoltánra pedig a magyar vallásosság nemzeti jellegét. „Kodály minden megnyilatkozásában valami nemzeti van” — mondotta Dille,

s ezzel el is találta a lényegét. Kodály vallásos zenéjén érezni lehet a történelmi levegőt is. Valahányszor a *Te Deum*-ot hallom, mindig *Aba-Novák* hatalmas nándorfehérvári freskóját látom magam előtt. Legutóbb a Nemzeti Galériában láttam ezt a lenyűgözően nagyméretű pannót. *Oratórium ez* a freskó a javából. Ilyen levegő hatja át Kodály XX. században írt zenei monumentumát, a *Te Deumot* is.

Kodály vallásos zenéjében megtaláljuk a teljesen egyéni motívumokra épült nagy művek mellett (*Zsoltár, Te Deum, Kufárok*) a népi modellállású vagy éppen egyházi népénekben alapuló karműveket (*Gergelyjárás, Vízkereszt, Angyalok és pásztorok, Jelenti magát Jézus*), a gregorián ihletést (*Ave Maria, Tantum ergók*), sőt az idegenből vett vallásos dallamok (*Bach-korálok, Adventi ének, Első áldozás*) feldolgozását is. Kodály zenével kíséri végig egyházi oeuverjében a magyarság vallási történetét, az egyházi év eseményeit, a gyermekek imáit és a nép áhítatát. Az 1938-as jubileumra ötféleképp dolgozta fel az 1797-ből való „Ah hol vagy magyarok” énekszövegre komponált saját dallamát. A női karra írt változat harmóniai és szólamszövevi szépségeivel, megejtő kari hangzásaival és gyönyörűen szélesedő deltájával sohasem tudtam eléggé betelni. Vagy ki ne ragadott volna magával a egyszerű *Pünkösddőlő* apostolokat és tüzese nyelveket idéző, vokális ellenpontokból előtűnk kibontakozó képe? „Kedének szólni nyelvekkel...” — minden üteme zenei meglepetés. Kodály „népi töredékek” alapján írta. Így dolgozott néha Arany János is; népballada sorokat vett be műballadáiba. És a *Jelenti magát Jézus*, ez a szívhez szóló népi korál Zobor-vidékről Kodály feldolgozásában az egyéni leleményektől csillogó zenei tőkély. A dallam adva volt, de a középszólamok szépsége, a harmóniak meglepő sorvégi zárzata, a hosszú fekvő hangoknak lelket lebegésben tartó hatása, a polifón szerkesztés magasrendűsége, a Palestrina-hang, a kis mű ihletettsége és érzelmi telítettsége, mind-mind magán viseli Kodály keznyomát. Soktűző gyémánt ez a kis darab. Talán sehol sem fogta meg annyira Kodályt az éneklő magyar nép, mint Zobor-vidéken. Ott találta meg népdalgyűjtés közben a magyarság egy szörványát, amely hűen megőrizte ősi zenei kincseit. Kodály e kis határmenti szörványnak valósággal zenei patrónusa lett. Egyházi és világi kórusokban örökítette meg őket. A mester 1933-ban előadást tartott a Zeneakadémia kistermében. Sohasem hallottam oly elragadtatással beszélni, mint amikor hangját felemelve Zobor-vidékről szólott.

Igazi egyházzenei hagyományunk *Lisztet* kivéve alig van. Itt is az egyházi népének marad az alap, akárcsak a népdal és a műzene viszonyában. Jellemző, hogy Kodály a *Te Deum* írásakor egyáltalán nem nyúlt a kínálkozó, nemzetközileg divatos modernista hatásokhoz (ahogy például *Sztravinszkij* tette vallásos tárgyú műveiben), hanem Liszthez hajolt vissza. A *Te Deum* sok-sok lapja tanuskodik erről. *Demény* János helyesen írta *Sztravinszkijről*, hogy oroszból nemzeti jellegének elvesztése árán vált európaivá, míg Kodály keleti, magyar és európai tudott lenni egyszerre, egyházi zenéjében is.

Kodály az ultrazene csapdáit megkerülve folytatta Liszt hagyományait, s emellett még utat is tört. Megmutatta, hogy a népből kell meríteniük Istenben hívő zeneszerzőinknek. Annál is inkább, mert a pápai megnyilatkozások maguk is a gregorián magasságába emelték fel az egyházi népéneket, és az egymásután életbe lépő nemzeti szertartáskönyvek is ebben az irányban haladnak. (*Ottó Ferenc*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Mintha kritikai irodalmunk oly hallatlanul gazdag volna, hogy bőségünk zavarában egyáltalában nem kellene minden értékét féltő gondal állandóan napirenden tartanunk; Péterfy Jenő művei hosszú esztendőknél hozzáférhetetlenek voltak. Kinek volt birtokában, s csak a kezébe is kinek került az Angyal Dávid-féle három köteles kiadás, antikváriumoknak ez a ritkán fölbukkanó kincse? Ki forgathatta, kezdő kritikus, okulás céljából, a Remekírók sorozatban az Ambrus Zoltán válogatását Péterfy munkáiból? Szétszórva kallódó irodalmi és zenei bírálatait annak idején Vajthó László Irodalmi Ritkaságainak kötetében gyűjtögették; de hol vannak ma ezek a kis kötetek, s hol az egész sorozat, melyet úgy kellene számon tartanunk, mint művelődésünk egyik pompás teljesítményét, s oly jellemző teljesítményét is:

egy nagyszerű, friss szellemű, széles tájékozottságú, irodalomhoz igazán értő tanár kezdeményezését, ösztönzését, s diákjainak, és számos iskola diákságának bekapcsolását veszendő hagyományok megmentésébe, s beavatását a magyar irodalomba? (Úgy látszik, a maga módján Kazinczy-lelkű Vajthó László sajnosan elakadt vállalkozása mégis csak talál folytatásra: erré vall Földi János mindeddig kéziratban volt verstanának kiadása, a budapesti Kölcsey gimnázium tavalyi IV/b. osztályának jóvoltából, mintaszerűen szép és gondos kiállításban — talán még alkalmunk lesz visszatérni rá valamelyik olvasónaplóinkban.)

Péterfy, mondom, éveken, évtizedeken át jóformán csak nevében s hírében élt, már-már valamiféle legendában, olyasféléképpen, hogy volt egyszer egy kiváló, valóban a kortárs európai színvonalon álló magyar kritikus: a legendát ellenőrizni azonban nem nagyon volt mód, szövegek híján, hiszen könyvtárba kellett ülni értük; abban pedig nem vagyok föltétlenül biztos — bár tévednék! —, hogy fiatalabb kritikuskaink szívesen járnak könyvtárba, magyar kritikai hagyományaink alapos megismerése céljából. Megjelent időről-időre Péterfy hajdan volt emberi alakjában is, udvari lakása nem éppen vidító környezetben, órára menet, vagy társaságban, a Bristol baráti körében s egy-egy otthon melegében, ahol talán saját agglégény otthonának hidegségéért keres némi kárpótlást; meg-megjelent, úgy, ahogyan egy-egy időnkénti közreadott tanulmányában Zimándi István közénk idézte alakját. A legenda mai formájához már-már hozzátartozik az is, hogy készül, évek, évtizedek óta, egy hihetetlen részletességű és alaposágú Péterfy életrajz, mintegy párjával a Voinovich-féle Arany életrajznak; egy életrajz, melyből majd minden megtudható megtudunk, a hős lakásainak leltári pontosságú leírásától egészen addig, mivel töltötte napjait, sőt melyik napját is, kikkel és milyen olvasmányokkal — ízelítőt is kaptunk nemrégiben mindebből az Irodalomtörténeti Füzetek egyik számában, *Péterfy és baráti köre* címmel, szóval Péterfy minden élő híve tudja, hogy készül az életrajz, de hogy mikor készül el, azt nem tudja senki.

Pedig igen jó volna, ha egyszer már elkészülne. Így látja ezt Németh G. Béla is, megállapítva, hogy többé vagy kevésbé hiteles emlékezések és esszék mellett „Péterfy munkásságának filológiáját mindössze egy név képviseli: Zimándi Istvánné. Húsz esztendeje foglalkozik e tárgyakkal, s egy csokor anyagban gazdag, feltétlenül megbízható eredményű dolgozatot tett közzé. Péterfy alakjáról akkor majd sokkal hitelesebb képet alkothatunk, ha részletdolgozatai monográfiává kerekednek ki.” Bár mielőbb kerekednének már.

Addig is, örömmel állapíthatjuk meg: ha valaki Péterfyról beszél, most már nemcsak úgy találomra s hír alapján beszélhet, hanem módjában van mondandóját ellenőrizni, és nekünk is módunk van mindenféle Péterfyról ejtett mondandót ellenőrizni: a Magyar Klasszikusok sorozatában jó félezer lapon napvilágot látott életművének java: zene- és színi bírálatainak egy része, több könyvkritikája, nevezetesen magyar irodalmi esszéi, görög tanulmányai, Dantéja, Ibsenije... egyszerűen, úgy hiszem, semmi lényeges nem maradt el. Az anyagot Németh G. Béla válogatta és rendezte sajtó alá, ő írta százharminc lapos bevezető tanulmányt is a kötet elé.

Záró mondatában tanulmányát elegáns szerénységgel vázlatnak nevezi. Jóval több annál. Alapos, szép, jórészt meggyőző pályakép és fejlődésrajz; nyomon követése annak, hogyan bontakozik ki és már-már tragikus hősként hogyan bukik el egy írói jellem abban a helyzetben, melyet saját hajlamai, lelkének „furdancsai” és a kor körülményei mintegy összeiátszva teremtenek elvesztésére. Aki Péterfyt olvassa, és főként aki a korában olvassa, vagyis kortársaival párhuzamosan, az, úgy hiszem, mindig érzett benne valami hontalanságot. A világért sem úgy értem ezt, mintha nem lett volna magyar; az egykorú szellemi viszonyok közt volt ő hontalan, s érezhette is magát annak. Nem lehetett valami vidámító dolog úgy írni jelentős témákról, hogy maide nem biztosan számíthatott az általános meg-nem-értésre. Számított? Nem tudom, vannak-e ilyen nyilatkozatai. Érezni érzem időnkint soraiban, kifejezéseiben ezt a keserűséget. S ahogy elolvasom gyilkos írását *A nemzeti géniuszról*, lehetetlen nem érzésem igazolását látni benne. Péterfy, a maga nagy, lépést tartó európai műveltségével, s a lépéstartás, egy-színvonalon-mozgás nemes

szellemi igényével valóban hontalan volt hona körülményei közt, hona egyre provinciálisabb szellemi életében.

Ez derül ki számomra Németh G. Béla esszéjéből is. Különösen abból, amit Péterfynek a Budapesti Szemléhez fűződő kapcsolatairól mond; s itt idézem is egy részletét, mert úgy gondolom, igen fontos dolgot fogalmaz meg. „A Csengery köré csoportosult maroknyi elit is kétségtelenül igen sokat földolt polgáriassító igényéből és szándékából 67 körül és után — írja. — De azért nem kétséges, még az 1875-ös fúzió idején is élt bennük az az illúzió, hogy magukhoz hasonlíthatják, a liberalizmus polgári eszméivel áthathatják Tisza Kálmán fertelmes dzsentrihadát. Arany László pályája példázhatja ezt meggyőzően. S a *Szemle*, bármennyit veszített is Gyulai, különösen az öregedő Gyulai alatt érzékenységből és színvonalából, kétségtelenül ennek az illúzióknak és törekvésnek a letéteményese maradt még ez időben. Történelmünk tragikomédiájához tartozik az is, hogy ez a nemzeti életünk legmagasabb posztján álló közlőny és csoport tisztább és jórészt haladóbb eszmék őrzője s a polgári Európa érzékenyebb figyelője, mint a körülötte zajló s vele szemben többnyire ellenzéki álláspontot elfoglaló, nacionalizmusában elvadult társadalom. Nem is szólva a közjogi ellenzékéről, a magyar glóbusz, a magyar virtus, a magyar lélek, a magyar vallás ez elmondhatatlanul korlátolt eminenseiről, akikben már a tizenhét esztendő Péterfy orrolta, a debreceni példaszagot' és a 'paraphrase'-t. Mindenesetre nincs mit csodálkozni rajta, ha Péterfy... a kor hazai irodalmi és lapviszonyai között inkább csatlakozott a *Szemlé*hez, mint egyéb egykorú közlőnyhöz.”

Azt hiszem, szóról szóra igazat adhatunk Németh G. Bélának. Ő sokat és alaposan látó szemmel, halló füllel foglalkozott a század második felének irodalmával; talán egyszer majd általánosabb képletben is megfogalmazza észleleteit, tapasztalatait, véleményét. Tesz már itt is egy-két olyan célzást, amelynek alapján talán nem jogtalanul várhatnánk tőle annak a kinyomozását, hogyan jött létre az a sok torzulás, ami ebben a felemás korszakban létrejött. Egy helyütt Vajdát említi, s azt mondja bizonyos szemléleti rokonságokra utalva, hogy „ez, bármily paradoxul hangozzék is, Vajdával hozza rokonságba” Péterfyt. Olvasás közben egy kérdőjelet, meg egy felkiáltójelet írtam magamnak a lapszéltre. Kérdőjelet: hogy ez paradoxul hangoznék? Annak, aki csak az irodalom fölszíni hegy- és vízrajzát tépképezi, esetleg. De aki a mélyebb összefüggések iránt is érdeken, annak semmiképp sem; s értem a fogalmazás óvatosságát, de egy felkiáltójellel nyomatékosítanám: igenis valahol a mélyben — és valahol a társadalmi képlet mélyén is! — összetartoznak, fölszínen nem látható hajszálcsovességgel: Vajda és Péterfy, sőt, amihez duplázva kellene odatenni a paradox látszat óvatos védekezését: Péterfy és Asbóth, Vajda és Asbóth. S mégis egy-egy világ köztük. Péterfy a *Szemlénél*, s hol Vajda a *Szemlétől*! És hol mindkettejüktől a pojácává és fantasztává torzult Asbóth! De épp itt a probléma, mely hallatlanul izgathat mindenkit, aki a korról foglalkozik, és igaztja nyilván Németh G. Bélát is. Hogyan, mint s miért torzult el így, ilyen képtelen módon Asbóth? Csak bizonyos jellembeli adottságok elmervedéséről, egy furcsa agyberendezés elhatálmásodó mániáiról volna szó? Nem hinném, hogy csak arról. Vajdánál sem csak arról van szó — persze arról is van szó —, hogy nem született galamblekkúnék. Haladóknak indulókból itt karikatúraszerűen konzervatívák lesznek, a polgárosulás fulmináns szószólóiból „a közjogi ellenzék elmondhatatlanul korlátolt eminenseivel” egy utcába szorult lázadók, s olyanokból, akiknek ellenzéken volna a helyük, ha az ellenzék nem olyan volna, amilyen, a konzervativizmus organumának munkatársai. Ó, ha Péterfy, s éppén Péterfy, nem lett volna olyan zárkózott!

Zárkózott volt, és többnyire csak közvetett vallomásokot csikarhatunk ki tőle. Értő fülnek azok is eleget mondanak. Öngyilkos lett, s máig sem tudjuk, pontosan miért; nyilván sosem fogjuk megtudni. Talán nincs is „konkrét” oka. Az az egész légkör, világ, helyzet lehetett végül is az oka, amelyben élt. Az ő becsvágyával saját maga iránt, s az ő tehetségével, látókörével, szellemi igényességével, az ő végeredményben mégis csak elsőrendűen művész-, és nem filológus alkatával nem lehetett kis erkölcsi teljesítmény: megóvni magát a

torzító körülmények közt az eltorzulástól. Milyen intellektuális fegyelemre lehetett szüksége ennek a fájvirág lelkét folyton szikrázni kész ironiával palástoló embernek ahhoz, hogy az maradjon, aki és aki lenni akart, legalábbis az utolsó, tragikus pontig, melyet élete végére tett! Németh G. Béla is utal, meghatározottabban a görög tanulmányokkal kapcsolatban, nagyobb vállalkozásainak próba-jellegére: ezek az esszék, tanulmányok Péterfy számára nemcsak szellemi, hanem — mint szellemi — egyben erkölcsi próbatételek is. Őki ne érezné ezt már az esszéíró magatartásában is? Korában merőben szokatlan, ahogy témáját megragadja, s amit témáiban megragad; merőben szokatlan ez, a belső hév, indulat, személyes részvétel; nem a harc és igazságtéves indulata ez, mint Gyulainál volt, hanem a lelkiismeretvizsgálata, s néhol, mint a Kemény-esszében, egyenesen a belső pokoljárásé. Ne vegyük hallatlanra Németh G. Béla figyelmeztetését: hogy amikor Aiszkhülosz örvén Nietzschevel vitázik, vagy amikor Grünwald Béla Széchenyi-szemléletével polemizál, nem filológiai vagy történettudományi kérdésekről van szó, legalábbis nem elsősorban azokról, hanem egzisztenciálisokról, erkölcsiokről, személyesekről. Gyulai — ez nem értékminősítés, csak tény megállapítása — ügyeket védett, melyeket igazságnak vélt, s álláspontokat, melyeket hasznosaknak nemzeti vagy emberi vagy irodalmi szempontból; Péterfy magamagát védte, magamagáért küzdött, a saját labilitása ellen, egységért és egyensúlyért, lényegében az élettéért. És mikor kifáradt, s nem bírta már tovább: egy revolvergolyóval abbahagyta. Helytelenül tette? Németh G. Béla szavait idézem: „Tragikus tettéről erkölcsi ítéletet formáljon az olvasó, vagy egy más tanulmány.”

A következőket sem az erkölcsi ítéletformálás szándékával mondom; kapcsoljunk ki ez esetben minden ítélkező és morálisan minősítő szándékot. Van valami Péterfyvel kapcsolatban, amit suttogni szoktak, leírni nem, s úgy vélik, az író reputációja érdekében (Péterfyé érdekében is, a vele foglalkozóé érdekében is) ezt a kérdést mellőzni, ezt a dolgot lehetőleg takargatni kell. Németh G. Bélának többek között az is érdemére szolgál, hogy nyíltan és kerülgetések nélkül fölveti a problémát. „Nem szabad szó nélkül elmennünk egy akkor is, ma is gyakran fölbukkanó vélekedés mellett — írja. — Nem a saját neméhez való vonzalom okozta-e Péterfy lelkében a törést? Kétségtelesen vannak jelek, melyek e vélekedés irányába mutatnak.” S következik e jelek felsorolása majd: „Mindezek s hasonlók ellenére sem gondoljuk, hogy megállja helyét e vélekedés, s hogy problémáinak gyökérzete, akárcsak egyik fő gyökere is itt rejlenék.” Mert, Németh G. Béla szerint, ami nők iránt való közömbösséget illeti, meg azt, hogy nem nőszült meg, ebben inkább kortünettel állunk szemben; hiszen Taine, Keller, Renan, Meyer, Manet és Brahm is mind agglegények, „nem mintha nem ismerték volna a szerelem, a nőiség emberi jelentőségét; sőt, úgy látszik, túlságosan magas ideált alkottak föléle elvesztett eszményeik, az egykori nagy polgárság nyomán, s a valóság hozzáhangolása ehhez túlságosan is nehéz és kérdéses eredménnyű lett volna; nem érte meg a fáradságot, s az ideál pusztulásával járhatott volna.”

Megvallom, nem egészen világos előttem, mit jelent „az egykori nagy polgárság nyomán” kifejezés. Talán az elvesztett női eszmények voltak a nagy-polgárság tagjai, magyarul: társadalmi rangkülönbség volt a férfi és a nő közt, s ebből eredt a csalódás? Hogy Taine, Renan s a többiek esetében hogy állt a dolog, s ki miért maradt agglegény, nem tudom, ehhez külön-külön utána kellene nézni mindegyiknek az életrajzában szerelmeiknek és kiábrándulásaiknak. Amit Németh G. Béla mond, azt mindenesetre érdekesnek vélem, figyelemre méltónak. A szerelem „története” sok mindent elárul egyes korok mentalitásáról, életérzéséről; sokat illusztrál társadalmi viszonyaiából is. Hogy Péterfy esete is ugyanígy minősül-e (amennyiben a föntiek valóban jellemzik a kort): kérdés. Eszerint, ha jól sejttem az író gondolatát, arról van szó, hogy a fehérvári Eltér családnál szerzett ifjúkori tapasztalatai életre szóló nyomot hagytak benne. Erre csak azt mondhatom, amit az imént más vonatkozásban idéztem Németh G. Bélától: nem hinném, hogy ennek a problémának „gyökérzete, akárcsak egyik főgyökere is itt rejlenék”. Lehet, hogy a sok gyökér közül az egyik valóban ide nyúlik. De egy másik, úgy hiszem, Péterfy természetének nőktől idegenkedő sajátos jellegébe. Kényes dologról van szó, ne ért-

sük félre. Pusztán hajlamról beszélünk; s ki tehet a hajlamáról? Ki mit csinál a hajlamaival: ez a kérdés. Azt hiszem, a kérdés Péterfy számára is ez volt. Eggyel több belső ellentét, eggyel több feszültség lélekben és jellemben, eggyel több teher a vállán. Kétségtelennek érzem én is, hogy nem ebbe roppant bele. De talán jobban, és tovább bírja, ha nincs rajta még ez a gond is.

Bizonyára már az eddigiekből kiderül az olvasó számára, hogy Németh G. Béla bevezetője szép, jó, okos írás; tájékozottsága a kor irodalmában és filozófiájában jelentős, ahogy ember és kor összefüggését megmutatja, erőszakolások nélkül, rugalmasan és a realitásoktól való elrugaszkodás nélkül, sosem kész szólamokat szajkózva, hanem mindig a tények, a nem hirtől, hanem személyesen ismert tények alapján: mindez megérdemli a méltánylást és elismerést. Az olvasó nem bánná, ha helyenkint valamivel könnyedebben fogalmazna, tömörítéseit kissé föloldaná, kevésbé kerülne a lazító mellékmondatokat (például egy stíluselemzésben az „állítványalkotás igeisége” helyett egyszerűen azt mondaná, hogy Péterfy kedveli az igei állítványokat, meg a mozzanatos igéket), és kevésbé osztoznék abban az, úgy látszik, egyre jobban elharapódzó tévhitben, hogy a birtokviszony *-nak, -nek* ragja magyartalan, vagy nem szép, s egy-egy ilyen ádáz nyaktekertesség helyett, mint „aligha elegendő e sajátos stílus és annak vonzása magyarázatára” vagy azt írná: „aligha elegendő e sajátos stílusnak és vonzásának magyarázatára”, vagy még inkább azt: „aligha elegendő ahhoz, hogy e sajátos stílust és vonzását megmagyarázzuk”. Ami világos, az nem föltétlenül híg; s aki olyan jól gondolkodik, mint Németh G. Béla, saját jó gondolatainak tartozik azzal az udvariassággal, hogy jól és világosan fogalmazza meg, fejezze ki őket. Nem is beszélve az olvasó iránt köteles udvariasságról.

Az ő munkájáról meg csak annyit: a cikkek könyvészeti adatait nem közli, elvből, nézzünk utána Angyal Dávid kiadásában. Csakhogy, ő is tudja, ez hozzáférhetetlen. Pedig a tartalomjegyzékben közölt pusztán évjelzésen fölül olykor az is érdekelne, hol jelent meg Péterfynek ez vagy az az írása; mert olykor ez sem mindegy, és ez is magyarázhat egyet-mást. Az adatok közlése fáradtsággal nem járt volna, sok helyet se vett volna el.

S most még pár szót Péterfyről. Nem a nagy esszék, nem is a görög tanulmányok mesteréről. Nem is arról, milyen felejthetetlen élmény például híres Kemény-tanulmánya. Nem arról, milyen bravúros egyensúlya filológiai tudásnak és élvezetesen könnyed előadásnak a *Dante*. Ezúttal csak arról, hogy nem lehet eleget tanulni a kritikus Péterfyről. Anélkül, hogy módszereskednék: kritikai módszert. Azt, hogyan kell megfogni a művet, megragadni műben a szerzőt. Hogyan lehet úgy kritikát írni, hogy abból a megbírált szerző okulást merítsen. Hogyan lehet nagyképűen bonyolult magyarázatások nélkül, egy-két szellemesen megfogalmazott mondattal veséig hatolni, egy képben, hasonlóan lapokra rúgó verejtékes elemzésekénél többet s elemzőbbet mondani. Hogyan adhatja át magát a kritikus a stílusa sodrának, mondhatnám vezetésének; hogy olyan számára a stílusa, mint bányászlámpa, vagy reflektor: világít neki is, s világít annak is, aki utána megy, legkivált pedig a dolgot világítja meg.

Sosem lenne vége, ha példáit sorolnám; épp csak izelítő adok. Ott van a Justh Zsigmond *Káprázatok*járól szóló kritika; nem tudnék rá hirtelenében más jelzöt, mint hogy briliáns. A fiatal Justh: „mint mikor a kezdő fogorvos operatóri örömeiben minden műszerét kirakja betege előtt”. A naturalisták utánzója: „Szinte mondanám, figyeljen szerzőnk inkább mestereinek technikájára, mint szellemére; feledje egyelőre olvasmányait s kritikai elméleteit; mindenekelőtt merjen saját szemével látni, merjen saját szívével örülni, bánkódni...” A snob: „Elbeszélésünk eredetisége főleg abban áll, hogy a szerző bizonyos néma tisztelettel tekint hősére. A mulatságos fordulat pedig benne az, hogy M. Anatole eleganciája, szellemes roué-volta, kiábrándult költőisége és perzsaszönyegekkel jobban imponálnak magának a szerzőnek, mint olvasóinak.”

Nem mondom, hogy mindenütt föltétlenül igaza van abban, amit Zoláról ír; egy kicsit túlságosan sokat hangoztatja, hogy sok benne a mocok. De a *roman experimental* fából-vaskarikáját máig sem lehet világosabban szét-

szedni, s kevesebb szóval erről többet mondani. S egyáltalán magát Zolát találóbban és gyilkosabban jellemezni, mint ezzel a pár mondatral: akik a kísérleti módszert használva írnak, azok már egy fokkal a többi ember-állattal fölött állnak, „ezek már délcegen megülik az állatot, gyüölölik a hitvány-ságot, jó bourgeois-k, derék, munkájukból élő polgárok. Ezeknek már azért sincs mit keresniük benn a regényben, mert ők írják azt. Csak a többi nép-ség való a pástétomba. A *Pot-bouille*-ban ugyan előfordul egy naturalista re-gényíró, hanem csak úgy bekukkant 'információért' a világba. Elvonulva él családjával s naponként tíz órát dolgozik. Az ablakon is csak azért néz ki, hogy jobban szemügyre vegyen valami szenvedély-gyötört rüt alakot, vagy hogy veszekedő házasségek durvaságait hallgassa.” Nem tudom, van-e akár maguknak a franciáknak is pompásabb, jellemzetesebb, leleplezőbb és kegyetlenebb, mondhatnám daumier-ibb karikatúrájuk a naturalista-tudományos-kispolgár Zoláról.

Goethe írta címnek egy írása fölé: „Shakespeare und kein Ende.” Némi kis plagizálással minden magyar kritikusknak ezt lehetne ajánlani: Péterfy, és újra csak Péterfy. Nem mert mindig, mindenben és mindenkor igaza volt; nem volt mindig igaza. De azt meg lehet tanulni tőle, hogyan lehet, és hogyan kell kritikát írni. Tanulni kell tőle; olvasni bírálatait s megint olvasni; esszéit ugyanúgy. Nem tudom, hány kritikus van Magyarországon; s nem tudom, elég lesz-e az a kétezer példány, amiben Péterfy válogatott művei végre megjelen-tek. Mert, gondolom, minden kritikuskunk, aki eddig nem ismerte, legalább két példányt vesz belőle, hogy ha az elsőt már ronggyá olvasta, legyen miből tovább olvasnia, s tanulni belőle, stílust is, módszert is. (*Rónay György*)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A Madách Színház Kamara Színháza mutatta be Kamondy László: „Vád és varázslat” című szindarabját, amelyet jogos vára-kozás előzött meg. Két év előtt megjelent regényében, az „Apostolok utódá”-ban Kamondy igényes íróként mutatkozott be. Így el kell fogadnia, ha darab-jának mérlegelésénél is az átlagosnál magasabbra emeljük a mércét.

A „Vád és varázslat” (nem egészen világos, hogy a jó hangzástól eltekint-ve, mire utal voltaképpen a címben szereplő „varázslat” szó) régi és sokszor megírt témát dolgoz fel. Szerelmi háromszög történet, mai környezetben. A háromszög szimmetriacsúcsában Csák Zoltán mérnök áll, aki öt éve él házasságban Helgával, egy tanárnővel. Most azonban már Vaskó Katit szereti, aki ugyanabban a gyárban dolgozik, ahol ő. A fiatal lány nem újkeletű ismeret-ség, hiszen Zoltánt, aki kicsi korában árvaságra jutott, Vaskóék nevelték fel (Kati apja, az öreg Vaskó jó barátja volt Zoltán apjának) és a család eredeti-leg neki szánta Katit. A történetek után azonban már élesen szembe fordulnak az új vonzalommal. A lány apja és bátyja avatkozik be erőlyesen és Helga is kétségbeesetten igyekszik megtartani férjét. Már úgy látszik, hogy ez sike-rül is neki és Kati, hogy felejtsen, bátyja barátjának (aki gyermekkoruk óta jó pajtásuk) igéri kezét. Zoltán azonban, mikor értesül a házasság tervéről, közbelép, hogy megakadályozza. Közbelépésének végzetes következménye lesz. Helga, a felesége reményvesztetten öngyilkosságot követ el. Kati (most már bátyja unszolására is) lemondja a tervezett esküvőt, Zoltán pedig azzal a re-ménnyel indul el hosszabb afrikai kiküldetésére, hogy mire visszatér, beheged-nek a fájdalmas sebek.

Ebből a rövid cselekmény vázlatból is látszik, hogy ha Kamondy drámá-jának témája nem is nagyon újszerű, és ha (sok más elődjéhez hasonlóan) nem is talál ő sem megnyugtatóbb kiutat az érzelmi zsákutcából, mint, hogy a „fjösleges” harmadikat a halálba küldi, azért a darab bőséges alkalommal szolgálhatna érdekes és mélyenszántó jellemrajzra, emésztő szenvedélyek ábrázolására, az emberi lélek szakadékeinak feltárására. Mindebből azonban alig, vagy semmit sem kapunk. Mintha a szerző megelégedett volna azzal, hogy a cselekményt riportszerű hűséggel lepergetteti előttünk. De az olyan tragikus konfliktusnál, amely egy embert az öngyilkosságba kerget, még egy újságcikkk-től is az események mélyrehatóbb analizisét várjuk. Kamondy hősei három felvonáson keresztül ki-be járnak, vitatkoznak, kiabálnak, igazi énjükről azon-ban alig tudunk meg valamit.

Az öreg Vaskó azzal vádolja Csák Zoltánt, hogy erőszakos törtető, aki mindenkin és mindenben könyörtelenül keresztülgázol. Az író azonban semmiben sem igazolja ezt a véleményt. Az ő ábrázolásában a fiatal mérnök inkább határozatlan ember, de hogy valójában mifajta, azt nem tudjuk meg. Nem tudjuk meg azt sem, hogyan lobbant fel ez a végzetes új szerelem és hogyan, és miért romlott el a másik. Ez utóbbiban állítólag az is közrejátszott, hogy az asszony még régebben, mikor teherbe esett, elvetette gyermekét. Súlyos vád, ami hivatva lenne némiképp megmagyarázni a férfi elfordulását. Csakhogy Helga, az író ábrázolása szerint, nem olyan egyéniség, akiről elhinnénk, hogy egy ilyen súlyos kérdésben makacsul szembeszegül a férjével. Hivatását szerető tanárnő, nincs benne semmi léhaság, inkább nagyon egyedül érzi magát és szeretetre vágyik. A legkevésbé sem az a típus, aki önzően (alakját féltve?) ne vállalná az anyaságot. Ez az utóbbi probléma nyilván nagyon foglalkoztatja Kamondyt, hiszen a motívum már regényében is felmerült és ebben a darabban is megegyezően jelentkezik Kati bátyjának, Gyurinak és szerelmének, Zsunak kapcsolatában. Viszont nem tud meggyőzőni arról, hogy a problémának itt döntő szerepe lenne. A lélektani, jellembeli ellentmondásokat még tovább lehetne sorolni, de nincs rá szükség. Az eddig mondottak is elegendőek fő kifogásunk alátámasztására.

Kamondy nagyon jól meglátott egy mai és nagyonis reális problémát. Bajosan lehetne tagadni, hogy az a körülmény, hogy nők és férfiak naponta nyolc órán át együtt dolgoznak és a hosszú együttlétlen kívül az azonos munkakör és hivatás iránti érdeklődés is kapcsolatot teremt közöttük, míg a más hivatási körhöz tartozó házastárs számára csak a fáradt esti órák maradnak, valóban veszélyt jelent a házasságok harmóniájára. Olyan kérdés ez, amellyel lehet és kell is foglalkozni. A művészet és irodalom szintjén is. Mert bár a művészet nem pedagógia, és nem feladata, hogy erkölcsi kérdéseket didaktikailag kibontson és megoldjon, mégis hozzájárulhat a megoldáshoz azzal, hogy hitelen és elgondolkoztatón ábrázolja a valóságot. És éppen ez az, amivel Kamondy ezúttal adósunk maradt. Elénk állít egy már kialakult drámai helyzetet és azt kívánja, hogy fogadjuk el mindenesetül, magyarázat nélkül, hiszen miután a szerencsétlen asszony a vonat kerekei alatt elpusztult, a szereplők is megelégszenek azzal, hogy udvariasan egymást mentegessék, ki-ki (legalább a látszat kedvéért) magára vállalva a felelősséget, de azzal a ki nem mondott (a háttérben azonban akaratlanul is ott érzett) sunyi cinkossággal, hogy ez mégis csak szerencsés fordulat volt, mert egy csapásra megoldotta a problémákat.

Ne értse félre Kamondy László. Nem akarom őt cinizmussal, még csak erkölcsi felelőtlenséggel sem vádolni. De mindenképpen a művészi ábrázolás fogvatékosságainak, az írói elmélyedés hiányának rovására írható, ha ilyesmik jutnak az ember eszébe. Talán ő maga is érezte, hogy műve kissé hadilábon áll a lélektannal is, meg a költői igazságszolgáltatással is. Ezért mondatja el a főhős Zoltánnal, amit csak most, felesége halála után, annak naplójából tudott meg, ti. hogy Helga már tizenötéves korában is egyszer felvágta az ereit, mert úgy érezte, hogy senki sem szereti. Nyugodjunk meg tehát, hiszen az asszony pszichikailag labilis volt és hajlamos az öngyilkosságra. De ha így volt, ez nem csökkenteti, hanem inkább fokozza a többiek, és elsősorban a férj felelőségét.

Lehet, hogy túl szigorúnak hangzanak ezek a bíráló szavak. De Kamondy László eddigi írásaival maga szabta meg értékelésének magasabb mértékét. Fiatal íróink között ő azok közé tartozik, akiket elsődlegesen érdekelnék az erkölcsi problémák. Ezért fájtaljuk, hogy ezúttal kissé lazán fogta fel a feladatát, engedett a kísértésnek, hogy a kisebb ellenállás felé menjen és jórészt megelégedett a szokványos sablonokkal.

A Madách Színház Kamara Színháza mindent megtett a darab érdekében és nem a rendező Both Bélán, -nem is a kitűnő színészgárdán múlott, hogy nem tudtak forróbb és igazabb színházi élményt nyújtani. Az egyetlen kivétel talán Váradi Hédi, aki a férjéért kétségbeesetten küzdő, szerelmes asszonyt alakította és meggyötört, szemüveges arcának néhány tehetetlen rezzenése sokáig kísért az emlékezetünkben.

Fárasztó remekmű, így lehetne talán két szóban jellemezni O'Neill-nak, az ír származású nagy amerikai drámaírónak (akit általában, mint az amerikai drámaírás megteremtőjét emlegetnek) „Hosszú út az éjszakába” című színművét, amelyet a Nemzeti Színház mutatott be.

O'Neill írói működésének második szakaszában, 1940—41-ben írta ezt a drámáját, amelyet (mint azt a feleségéhez címzett ajánlásában is említi) afféle önéletrajzi történetnek szánt. Mindenestre nehéz lenne a darab tudóbeteget Edmundjában nem felismerni a költőt, aminthogy a színész apa alakját is saját apjáról mintázta, aki a maga idejében neves színész volt. Hogy mégis mennyi a valóság az ábrázolásban és mennyi ennek a keserű és búskomorságra hajlamos írónak visszavetítése, vagy az ifjúkorban elszenvedett lelki sérülések érzékeny felnagyítása, azt nehezen lehetne megállapítani.

Komor, tragikus alaphangú és végeredményben reménytelen kicsengésű ballada ez a dráma, amely mint valami szörnyű víziót vetíti elénk egy család lelki, erkölcsi széthullását. Az apa színész volt egykor, otthontalan, feleségét szállodáról szállodára magával hurcoló vándor bohém. Ha arról volt szó, nem sajnálta a pénzt az ivópajtásoktól sem. Oregkorára viszont kiűtött belőle ír őseinek kuporgató hajlama, fősvényisége. Eszelősen vásárolja a telkeket, mert az az egyetlen biztos befektetés, ami megmentheti a szegényháztól, amelytől rögeszmésen fél. Felesége idült morfinista. A két felnőtt fiú ezt is az apának rója fel bűnül. Azzal vádolják, hogy mikor Edmund született, olcsó, tizedrangú orvost hívott feleségéhez s ennek az orvosnak mindössze annyiból állt a tudománya, hogy rászoktatta az asszonyt a morfiumra. Az idősebb fiú, Jamie, alkoholizmusba merült erkölcsi roncs, lényegében (alkalmi segédszínészkedéstől eltekintve) apja nyakán élő naplopó. Edmund, a kisebbik a költészettel kacérogdik. Ő megpróbált a maga lábára állni, elment matrónak (mint O'Neill maga is), de csupán rengeteg nélkülözés, koplalás és egy szerzett tudóbaj lett a vállalkozás eredménye.

Ez a négy ember él összezárva egy inkább nyaralónak számító faházban s a darab egy napjuk története. Sűrített, összevont nap ez. Egy hosszú együttélés kintjai és vágyai, szeretete és gyűlölsége fakadnak fel, amíg elmúlik. Ezen a napon derül ki, hogy az asszony nem tud megszabadulni végzetes szenvedélyétől, hogy Tyrone, az apa nem tud kitörni rögeszmes zsugoriságának szorító gyűrűjéből, hogy Jamiet végérvényesen elzúli az alkoholt, és hogy Edmund súlyos tudóbeteget, és talán túl sem éli ezt a lassan pusztító betegséget. Valójában, O'Neill szemléletében mindnyájan csak betegek. Egy értelmetlen és csak szenvedést hozó lét beteget. Valami iszonyatos fátum sodorja őket, amelynek rabságából nincs menekvés. A szépet és jót, amire valaha vágytak, vagy esetleg meg is éltek, csupán káprázatként vetíti eléjük az emlékezés. Menekülni csak egyféleképpen lehet. Valamiféle modern nirvána révén. Edmund a darabban így mondja el egyik matrónkori élményét: „Az orrban fekvőtem, arccal a tat felé, a víz tajtékozva kavargott alattam, az árbócok fantasztikusan fölém magasodva, valamennyi vitorlával ott fehérlettek a holdfényben. Megrészedtem ennek az egésznek a szépségétől, a dallamától, a ritmusától, és egy pillanatra elveszítettem magamat — hirtelen elveszítettem az életemet. Megszabadultam! Beleolvadtam a tengerbe, fehér vitorla voltam és felcsapó tajték, szépség és ritmus voltam, én voltam a holdfény és a hajó és a csillagokkal pisllakoló, magas ég. Hozzátartoztam, múlt nélkül és jövődől nélkül, hozzátartoztam a békéhez és az egységhez és a vad örömhöz, hozzátartoztam valamihez, ami nagyobb az én saját életemnél, vagy az Ember életénél, nagyobb magánál az Életnél! Istenhez tartoztam hozzá, ha így akartod felfogni.”

Az o'Neill-i életérzés legtömörebb megfogalmazása ez. Annak az esztétikai pantheizmusnak tükröződése, amely a múlt század végét és századunk első felét jellemezte s amelyet a mélylélektan megalapítóinak Freudnak, Jungnak és Adlernek pszichológiai determinizmusa, mint O'Neill esetében is, még külön motivált. Ő is azok közé tartozott, akiknek semmit sem mondott már az ősök gyakran üres formasággá vált hite és nem bíztak benne eléggé, hogy megpróbálják megkeresni eltakart, de változatlan és vigasztaló lényegét.

Azt mondtuk, hogy fásasztó remekmű O'Neillnak ez a darabja. Fásasztó, mert négy hosszú órán keresztül vagyunk szemtanúi egy klinikai pontosságú analízisnek s a kórkép, amilyen monoton, olyan leberő is. Nincs benne semmi vigasztaló s ugyanakkor a személyes kapcsolódásunk lehetősége nagyon szűk-körü. A legmagasabbrendű költészet szuggesztiója sem elég ahhoz, hogy egyetemes érvényűen emberinek fogadjuk el ezt az erkölcsi haláltáncot.

Persze ez nem jelenti azt, hogy hiba volt O'Neillnak ezt a nálunk először játszott drámáját bemutatni. Hiszen a legnemesebb költészet az, amit nyújt, mégha kissé idegen is a számunkra. Az viszont kár, és sokat el is vesz a darab művészi hiteléből, hogy a rendezés realista drámának fogta fel és úgy is játszatja. Sokkal több áttörtség, ködös elmosódottság, fojtottság kellene ehhez a drámához, hogy az író szándékainak megfelelően hasson. Mert így a közönség jó részét csak elriasztja és csak azokat fogja megragadni, akik a naturalista jeleneteken is áthallják a költő szívfájdító jajkiáltásait. Bár Bessenyei Ferenc, Somogyi Erzi (a második szereposztásban Mészáros Ági), Kállai Ferenc és Kálmán György tudásuk legjavát nyújtják, játéktípusukból hiányzik az ezúttal nélkülözhetetlen összhang.

A darabot Vas István fordította a töle megszokott finom stílusérzékkel és költői alázattal. (Doromboy Károly)

KEPZOMŰVÉSZET. Új illusztrált könyv Szőnyi Istvánról. Végvári Lajos professzor nagyméretű Szőnyi-könyve olyan kiadvány, amely becsületére válik művészeti könyvkiadásunknak, még akkor is, ha egyes színes reprodukciók minősége és a közölt képek kiválogatása tekintetében némi hiányérzetünk támad. (Képzőművészeti Alap kiadója, Bp., 1962.)

A szöveg hű képet ad a mesterről, freskóiról csakúgy, mint táblaképeiről és páratlanul gazdag grafikai munkásságáról. A szerző utal Szőnyi győri templomi festményére is, — bár ez a jelentős alkotás alaposabb méltatást érdemelt volna. A tanulmány rámutat arra, hogy Szőnyi művészete nem volt oly mértékben társadalmi vagy közéleti ihletettségi, mint vele egy esztendőben (1894) született kortársáé, *Derkovitsé*, — s zebegényi tartózkodása és az ott élő falusi néppel való kapcsolata — s az ebből született nyugalmas, idillikus kompozíciók — nem hozhatók közös nevezőre a falukutató és népi írók impetuózus társadalombírálatával. Szőnyi áradó lelkű, könnyűszívű, harmonikus életérzésű mester volt; az alkotóknak abból a meleg világú csoportjából való, mint a XV. századbeli flamand Dirk Bouts, *Raffaello*, *Renoir* vagy *Bonnard*. *Bernáth Aurél* írja *A Múza körül* című könyvében, hogy az ő nemzedékének festői „kivételesen nélkül boldogtalanok voltak”, a modern kor kuszasága és átfoghatatlansága miatt. Szőnyi azok közé a kevesek közé tartozott, akik nem voltak „boldogtalanok”... Talán azért is, mert nem volt spekulatív alkat, — kielégítette és elfoglalta őt saját mestersége, amelynek titkait és törvényeit kevesen birtokolták és őrizték nála jobban és hívebben. E sorok írója pár hónappal halála előtt meglátogatta a művészt az éppen elkészült, gyönyörű zebegényi műteremben, ahol a festőállványon egy készülő temperafestményt látta. A szobabelsőséget ábrázoló képen szerepelt egy gýárilag készült, legegyszerűbb szék, amelyet hivatalokban s más helyeken gyakorta lehet látni. S a festőállványra szegezve — a kép mellett — ott volt egy tenyérnyi papírdarabon ennek a primitív kis bútordarabnak a vázlata... Ennyire gondos, lelkiismeretes művész volt. Szőnyi ekkor ön-kontrollal dolgozott, vigyázva, hogy a legkisebb henyesség se férközhessen be munkáiba.

Szőpen írja Végvári, a mester világszemléletéről szólván: „Feltétlenül a haladás híve volt, s művészete — minden rezignált vonása ellenére is — végső soron derűs és reményteli. Lelke legmélyén hitt az emberben, és igazságban, és nem utolsósorban hitt a szépség, a művészet megnemesítő és felmagasztosító hivatásában.” Mi a magunk részéről e szavakhoz csupán azt tennénk hozzá, hogy a mesternek az emberben, a művészetben és a haladásban való bizalma mély és szilárd keresztény hitén alapult, amely még olyan apró jelekben is megnyilvánult, hogy étkezés előtt — nem feltűnően — mindig keresztet vetett.

Szónyi sokra becsülte a technikai tudást, de a Rubens- és Benczúr-féle festőnél többre tartotta az olyan mestert, aki a csillogó festői megoldásoknál többet is tud adni. Kedves mesterei a Rembrandt-, Cézanne-, Ferenczy Károly-szerű, mély, tartalmas művészek voltak. Az volt a véleménye, hogy felesleges a művésznek lázas igyekezettel korszerűsége törekednie. Akinek van egyéni mondanivalója, s azt őszintén, mesterkedés nélkül fejezi ki, annak munkája sosem lesz korszerűtlen. Szónyit — aki évtizedeken keresztül volt főiskolai tanár — nagyon szerették tanítványai: (Stílus nyilván ezért is gyakorolt túl erős hatást sok önállótlanabb karakterű fiatal művészre.) Volt növendékei — így a Párizsba került, s ott neves absztrakt festővé vált Fiedler Ferenc — levelekkel, katalógusok, újságkivágások elküldésével gyakran felkeresték a távolból is Szónyit, aki ugyan — mint természetelvű festő — nem értett egyet a nonfiguratív művészettel, de az őszinte és belső szükségszerűségből fakadó kísérletezéseket és útkereséseket nem fogadta oly merev ellenségességgel, mint néhány tanár-társa a főiskolán.

Azt vallotta, hogy a természet pusztá imitációja vagy az egész optikai kép visszaadása nem lehet célja a művészetnek, amely az *alakításnál* kezdődik. Munkái mindenkor a természeti látványból sarjadtak, — az volt a véleménye, hogy nem szabad a külvilág-adta élményeknek hátat fordítani, mert az élet, az intuitív módon megragadott és komprimált természet mindig újabb és újabb feladatok elé állítja a művészt, végnélküli bőséggel, kifogyhatatlanul térítve elébe a megoldandó problémákat. (Érdekes, hogy e gondolatok — amelyeket Szónyi írásban is kifejtett 1943-ban kiadott „Kép” című könyvecskéjében — mennyire megegyeznek *Claudel* szemléletével: „...létezik egy *poesis perennis*, amely... örökké ismétli a természet-szolgáltatta témákat, ahogyan azt liturgiánk teszi, amely nem fáraszt el, mint ahogyan nem fáraszt el az évszakok változásának a szemlélete sem.”)

Végvári Lajos könyve bizonyára újabb tiszteletet fog szerezni Szónyi Istvánnak, a bölcs emberi magatartású, kiváló művésznek, aki érzelmeit és mondanivalóit egyetemes érvénnyel tudta megfogalmazni, — helyet biztosítva magának a magyar és az európai művészet jelentős egyéniségeinek meg nem szakadó láncolatában.

Gyergyai Albert, a művészeti író. A magyar irodalmi élet az elmúlt hetekben köszöntötte a hetven esztendő *Gyergyai Albert* professzort, a tudós irodalomtörténest és ragyogó tollú esszeistát, Flaubert, Proust, Gide, Cocteau, Camus s más kiváló francia prózairók nagyszerű tolmácsát, aki — a francia klasszikus és kortárs íróknak szentelt sok-sok tanulmánya mellett — a magyar irodalom néhány prominens alakjáról is (Ambrus Zoltán, Füst Milán, Kassák Lajos) remekművű arcképeket rajzolt.

Gyergyai Albert üdvözlőjéhez a művészeti irodalomnak is illik csatlakoznia, hiszen *Francia művészet a Szépművészeti Múzeumban* című kis munkája (Bp., 1947. magyar és francia szöveggel) a budapesti Múzeum 19. és 20. századi francia múkincseinek ékesszóló és avatott kommentárja, s amely — lévén hogy szerzője elsősorban irodalomtudós — a festészet és szépirodalom közötti kölcsönhatások és rokonságok (Baudelaire és Manet; Proust hőse, Elstir és Monet stb.), de méginkább a magyar és francia piktúra közötti kapcsolatok finom kitapintása tekintetében kiváltképp gazdag. S emlékezzünk Gyergvainak a *Magyar Művészet* című folyóirat 1948. évi 6. számában megjelent, a párizsi Musée d'Art Moderne-nél foglalkozó cikkére is, amely — polemizálva *Hatvany Ferenc* — hitet tesz „a mai képzőművészetnek legbátrabb erőfeszítése”: Rouault, Chagall, Picasso, Dufy, Braque művésze mellett... Bár Gyergyai műkritikai írásainak száma nem nagy (említsük azonban még meg a sokoldalú *Kozma Lajos*ról szóló megemlékezését), de ezek a magyar képzőművészeti irodalomnak legrangosabb és legemlékezetesebb termékei közé tartoznak.

Oltványi Imre (1893—1963). Januárban elhunyt *Oltványi Imre*, művészeti irodalmunk jeles és érdemes művelője. Jogi és bölcsészeti tanulmányok után a pénzügyi életben helyezkedett el, azonban ami őt igazán vonzotta: az a műkritika, mesterek és művek elemzése volt, ezen belül pedig a két háború közötti időszak modern magyar művészetének bemutatása, megértése, elfogadta-

tása. Egymás után írta tanulmányait *Ferenczy* Noémiről, *Szőnyről*, *Berény Róbert*ről, *Bernáth Aurél*ről, *Diener-Dénes* Rudolfról, *Vilt Tibor*ról s más akkori kiváló művészeinkről, akik új nyelvezetet, új ábrázolásmódot hoztak felépésükkor. Nagy érdeme Oltványinak, hogy *Derkovits Gyuláról* — pár héttel a művész halála után — már önálló kötetet publikált; ő a szerzője az első *Egry*-monográfiának is. Vezető szerepet játszott a KÚT művészcsoporthoz és a Szinyei Társasághoz, szerkesztette az *Ars Hungarica* könyvsorozatát és pár évig a Magyar Művészet című szemlét, — mindezek miatt a szerkesztői tehetetlenség és megrekedt konzervativizmus, valamint a politikai jobboldaliság képviselői sokszor és hevesen támadták őt és körét. Az igaz ügyért folytatott „rég jó verekedésekre” (mint egy levelében írta) évtizedek múltán is büszkén gondolt vissza, tudva, hogy mostoha időkben tanúsított helytállásával az új magyar kultúrát és a jövőt szolgálta. Kisebbségi igényű cikkei, recenziói is példaszerűek: egyikben a giccs kérdéséről mondotta el figyelemreméltó gondolatait, másikban *Genthon* István kitűnő könyvét ismertette nagy hozzáértéssel, harmadikban egy, a hivatalos hőmani kultúrpolitikát és a faji mithoszt képviselő műtörténész könyvét szedte izekre ragyogó logikával és metsző gúnyjal.

A felszabadulás után tevékenyen részt vett a politikai életben (egy ideig miniszterként). Ettől kezdve megtrikáltak művészeti publikációi, amelyek között legutolsó a *Szőnyi* István halála alkalmából írott, megindult hangú visszaemlékezés volt. Öreg korában nem vesztette el érdeklődését a magyar művészet újabb hajtásai iránt, — mint ezt egy 1955-ös levél mondatai mutatják: „Nagy örömmel látom, hogy az ifjú nemzedék nem marad a Gresham-generáció mögött. Pompás tehetségek vannak közöttük; egyikük-másikuk messze túl van azon, amit ígéretnek szoktak nevezni: Csernus Tibor, Miskolczi, Szinte stb. Vessétek ifjúj szemeteket rájuk, nagy örömetök lesz még bennük.” Elete vége felé látása megromlott, szívbántalmi is súlyosbodtak, — ekkor a muzsika és a zenei irodalom vigasztalta. (*Prokofjev* önéletrajzát és *Honegger* „Zeneszerző vagyok” című könyvét le is fordította.) Egy múlt év őszén kelt levelében ezt említi: „Most *Georges Duhamel La musique consolatrice* című meghatón ószinte könyvének fordítását iparkodom befejezni.”

Oltványi Imre választékos ízlésű műgyűjtő is volt, — legszebb műtárgyait azonban — reá jellemző önzetlen gesztussal — a bajai múzeumnak ajándékozta, amikor meghallotta 1935-ben, hogy Baján múzeumalapítási tervekkel foglalkoznak. (Családi szálak fűzték őt Baja városához.) Egy évvel később meg is nyílt a Türr István nevét viselő bajai múzeum az ő jóvoltából. Adománya mintegy ötven darabból álló kép- és szoborgyűjtemény volt: Amos Imre, Barcsay, Czóbel, Boldizsár István, Egry, Kmetty, Márffy, Szőnyi, Czigány Dezső, Ligeti Miklós, Medgyessy, Csorba Géza s mások válogatott alkotásai. Ugyanakkor művész-barátait is megkérte, hogy adjanak Bajára ajándék-műveket. Baja városa mint múzeuma alapítóját gyászolta meg Oltványi Imrét, s a közeljövőben az általa adományozott művekből „Oltványi-émlékiállítás”-t szándékozik rendezni a dunaparti város múzeuma.

Kondor Béla kiállítása. 1960-ban megrendezett budapesti kiállításának érett, a reveláció erejével ható képei, az országos tárlatokon fel-felbukkanó s a középszerű művek tömegétől elkedvetlenedett nézőt felvillanyozó munkái, — az „Ébredő Afrika” című versantológiához, valamint Dürrenmatt, Ramuz, Hemingway, Guevara, Ljev Tolsztoj, Karinthy Frigyes könyveikhez készített jobbnál jobb illusztráció alapján legkülönb, legelső mai festőink és grafikusaink sorában tartjuk számon a harminckét esztendőes **Kondor** Bélát, akinek egy sorozat metszetét tavaly az amerikai Miami múzeumában is bemutatták.

Januári kamarakiállításán — a Fiatal Művészek Klubjában — két olajfestményét és mintegy húsz monotípiáját (egyetlen példányban készülő nyomat) láttuk. Bár ez a kis kiállítás nem lépett fel olyan ígérennyel, hogy Kondornak az elmúlt két-három év folyamán kifejtett munkálkodásáról teljes képet adjon, — mégis alkalmas arra, hogy művészetéről néhány megjegyzést tegyünk. Megállapítható mindenekelött ezekből a néhány tenyérnyi munkákból is, hogy Kondor Béla egy teljesen önálló művészi arculatú egyéniség, aki nem-

csak szűkebb értelemben vett kortársai: a fiatal művészek között, de az egész mai magyar festő- és rajzművészetben is nagyon tekintélyes helyet tölt be. Művészete magába szívta a hagyományból, a művészettörténetből mindazt (középkori művészet, Klee stb.), ami az ő szellemi alkata számára értékesíthető volt, de ezeknek az elemeknek, impulzusoknak, hatásoknak feldolgozása nála úgy ment végbe, hogy a kész mű nem kül- vagy belföldi, régi vagy új stílusáramlatok átvétele lett, hanem: *teremtés*. Kondor — bár még fiatal ember — már most is joggal elmondhatja az angol festővel, Constable-lel az önértékes szavakat: „Am vélekedjenek mások művészetem felől úgy, ahogy nekik éppen tetszik, én egyet tudok: azt, hogy amit alkottam, az egyedül az enyém.”

Alkotásai jelképeket hordoznak, és sokszor metafizikai háttérűek, — így természetesen befogadásukhoz is elmélyedés kell. De hiszen már Anselm Feuerbach, a múlt századi német festő is megmondotta, hogy a műalkotásom és a nézőn kívül kell még valami, hogy a kontaktus, a művészi élmény létrejöhön: *egy szék*, amelyre a szemlélő leüljön szemközt a művel, s így barát-közön-ismerkedjen vele, — így hatoljon be annak belvilágába.

Ertékes, humanus és etikai felelősséget hordozó művészet Kondor Béláé, mert újszerű látomásai a modern ember lelkének belső drámáját sejtetik, — mert alkotásai (amelyek a gáncsolhatatlan mesterségbeli felkészültség vértetében jelennek meg) teljes lelki koncentrációjával, az elhivatott, igaz művész komolyságával keresik a választ zaklatott korunk és embervoltunk nagy kérdéseire. (Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Debussy-emlékhangverseny.) Ha kissé megkésve, de végre a magyar zenei élet is bekapcsolódott a világszerte megtartott Debussy-ünnepségek sorába. Száz, pontosabban százegy éve született (1862-ben), de már életében is úgy tekintettek rá, mint a zene nagy reformátórára: merész harmóniáit tehetséges és tehetségesen tanítványok, a debussy-anusok serege ismételte únos-úntalan, nevével és elveivel a futuristák kacérkodtak, ő maga pedig visszahúzódva egy újfajta etikai és zenei magatartás megvalósításán fáradozott.

„Debussy volt korunk legnagyobb komponistája... eddig sohasem ismert utakon járt és új művészi lehetőséget adott pályafutásán.” Bartók Béla — aki maga is továbbfejlesztette ezeket az új lehetőségeket — nem dobálódzott az ilyen elismerő jellemzésekkel. Valószínűleg a saját előképét is ünnepelte a francia mesterben, akinek „melodikájában bizonyos pentatonikus fordulatókat figyelhetünk meg, melyek a régi magyar s főleg a székely népdalokban is megvannak.” Még valószínűbb, hogy Bartókot Debussy eszményített világlátása is megragadta, Mert akárcsak Monet korszaknyitő képén (Impressziók), Debussy zenéjében is felismerni a valóságot, igaz, átszűrve, egyéni optikával, de ki tagadná a költő és művész azon jogát, hogy a köznap világlátáson felülemelkedve átérezze a természet lüktető ritmusát. Debussynél ugyanis ez a lényeg! A Nocturnes (a hangverseny első részének műsorszáma) programjában ő maga állítja szembe az ég örök mozdulatlanágát és a felhők vándorlását (Felhők); a második darabban (Ünnep) pedig a légkör mozgását, táncoló ritmusát és fényhatásait az ünnep méltóságosan áradó hullámzásával. Aztán tágitja a képet s a Szirének című záró darabban a tenger végtelen ritmusa árad felénk; mely fölött lassan elenyészik a szirének éneke. — Mindez lehet valóság. Csak nem a teljes világkép, hanem annak hol egyik, hol másik aspektusa villan meg előtünk, látszólag mindig befejezetten, mindig tökéletesen, hiszen a zenei impresszionizmus nem ismeri az anyaggal való küzdelem heroizmusát...

Eppen ez a gátlástalanul áradó poézis teszi lenyűgözővé a Szent Sebestyén vértanúsága című misztériumjátékot, melyet D'Annunzio szövege nyomán készítet Debussy. Nem a Krisztusért való átlényegülés belső drámáját állítja elének, hanem kívülről, epikusan végigvezet a csodák során, amelyek Sebestyénből Szent Sebestyént faragtak. S Debussy mestere ennek a zenei epikának, hiszen ahogy Sebestyén nyíla kiröppent a földi vonzás törvényeiből, az ő zenéje is úgy tört egyre magasabbra, mindig a fény felé.

Egy ponton azonban hirtelen megváltozik a mű belső dinamizmusa. Sebestyén a babérfához kötve, a „szent szeretet paroxizmusában” arra buzdítja társait, hogy pontosan célozzanak a halálos nyilvesszövel. S közben a túlvilág impresszióiból egyszerre realitás lesz: a boldog lelkek karának himnusza köszönti az új szentet. — Már a cselekmény e rövid összefoglalásából is érezni, hogy Debussy itt többet akart és tudott kifejezni, mint bármelyik más művében. „A hit — mondja —, melyet zeném kifejez, az enyém és teljes őszinteséggel énekel.”

Az ünnepi hangversenyt az Amerikában nagy sikerrel szerepelt Ferencsik János vezényelte. Törött karja gipszben volt, ám így is összefogta a teljes apparátust s ura maradt elképzeléseinek, melyek híven idézték fel Debussy költőiségét. A Szirének című darabban a Budapesti Kórus női kara teljesen elhibázott jelfogásban énekelt, viszont annál nagyobb és megérdemeltebb sikerre volt a teljes kórusnak a Szent Sebestyén vértanúságában. A szólisták kielégítő teljesítményt nyújtottak: kiemelkedően szép orgánummal mondotta el a prózai szöveget Básti Lajos. Birkás Lilian komoly indiszpozícióval küzdött, kérdés azonban, hogy egyáltalán neki való-e hasonló szerep. A Magyar Rádió és Televízió Szimfónikus Zenekara mindvégig kiválóan muzsikált.

(A Bécsi Szimfónikusok vendégszereplése.) Wolfgang Sawallisch vezényletével két hangversenyt adott a Bécsi Szimfónikusok együttese. Mindkettő azt bizonyította, hogy Bécsben is egyre inkább előtérbe kerül az ún. objektív előadásmód. S őszinte fájdalommal kell megállapítanunk, hogy a zene belső tartalma és dialektikája is nagyon sokat vesztett ezáltal. Az V. szimfóniáról pl. E. T. A. Hoffmann az alábbi jellemzést adja: „Beethoven lelkébe mélyen beleágyazva él a zene romantikája, melyet magasfokú zsenialitással és átgondoltsággal érvényesít műveiben. Sohasem éreztem ezt világosabban, mint a szóbanlévő szimfónia esetében, amely Beethovennek ezt a romantikáját minden más művénél beszédesebben tárja elénk és a hallgatót ellenállhatatlanul magával ragadja a végtelenség csodálatos szellembirodalmába”. A Bécsi Szimfónikusok előadásából éppen a végtelen távlatokat hiányoltuk s azt az elsőprő lendületet, amely Lesueurból, Berlioz tanárából ezt a tolsztoji felkiáltást csalta elő: Ilyen zenét nem szabad írni!

Maga az együttes pedig — kivált a fajúvósok — egészen kiváló. S ahol átforrósítja őket a zene lendülete, kivételes élménnyel ajándékozzák meg hallgatóikat. Most is így történt: második hangversenyükön nagyszerűen játszották Csajkovszkij Pathetikus (VI.) szimfóniáját. A „Pathetikus” elnevezés Mogyesztól, a zeneköltő testvérétől származik, aki először érezte meg, hogy ez a szimfónia az élettől való búcsúzás szenvedésének programját hordozza. Ugyanakkor azonban — az első tétel közép részében — felejthetetlen emléket állít az emberi lét egyik alapelemének, a folytonos küzdelemnek. Talán éppen a két gondolat drámai kavargása és összeütköztetése emeli olyan magasra Csajkovszkij művét. „Ez a legjobb művem” — mondotta róla és a bemutató után két héttel már halott volt. Akkor értette csak meg a közönség is, hogy valóban búcsúzásnak szánta. Két héttel később, amikor Napravnyik ismét előadta, mindenki felállva hallgatta az utolsó tételt, a zeneköltő végrendeletét. — Vendégeink előadásában is tökéletesen érvényesült a betetőzés nagyszerűsége és fájdalma. Mi pedig egyszeriben megértettük, miért tartják a Bécsi Szimfónikusokat a világ egyik jelentős együttesének. Csupán azt sajnáljuk, hogy nem modern darabbal mutatkoztak be, hiszen tudomásunk szerint korunk zenéje az ő legsajátabb előadási területük.

(Döry Dénes és Stephen Kovács a M. A. V. Szimfónikusokkal.) Döry Dénes, a fiatal karmestergeneráció egyik ígéretes tagja ugyancsak komoly feladatot vállalt, amikor egy műsorban elvezényelte Bach h-moll szvitjét, Beethoven Esz-dúr zongoraversenyét és Brahms II. szimfóniáját. Már a Bach-műben láttuk azonban, hogy nemcsak a műsor komoly, hanem a karmester is lelkiismeretesen, komolyan vette dolgát. Láthatóan tanulmányozta a szvit-műfajt, s ennek tulajdoníthatjuk, hogy mindegyik tétel a „helyén volt” s ugyanakkor érzékletes képet kaptunk a bachi derúról is — lévén a h-moll

szvit a kötheni időszak terméke. A fuvolaszóval komoly elismerést keltett Szarka József.

Beethoven versenyművében Stephen Kovács, amerikai hazánkfia mutatkozott be — rendkívüli sikerrel. Nem idegenkedik a külsőségektől, szeretet a közönség idegeivel játszani, ám ugyanakkor kiváló mestere is hangszerének. A rondóba való átvezetés lehelletszerű finomsága a legkiválóbbak tolmácsolásával is állná az összehasonlítást. A zenekari kíséret itt kissé bátortalan, halvány volt, nem érte el a vendégművész színvonalát.

Brahms II. szimfóniája ugyancsak emlékezetes élményünk marad. Talán kissé visszafogottabb volt a szimfónia derűs alaphangja, ám ezért kárpótolt a brahmsi heroizmus kemény hangsúlyozása. Döry Dénes itt nyújtotta a legjobb teljesítményt s ha kissé gazdaságosabban bánik eszközeivel s balkezével érzékletesebben adagozza a hangszíneket, bizonyára még további szép fejlődés előtt áll. (Rónay László)

EGY CSEPP MÉZ. Megvallom őszintén, nem lelkesedem a megfilmesített színdarabokért. Valahogy mindig kényszermegoldásnak éreztem kissé, amolyan „jobb híján” esetnek, avagy az a gyanú lopakodott belém, hogy egy rókáról két bőrt akarnak lehúzni az élelmes üzletemberek. A dráma, a színpadi játék és a film merőben más műfajok. A film története reális környezetben játszódik és nem díszletek között, így más játéktílus, nagyobb cselekményességet követel s ezért rendszerint arra csábítja a rendezőket, hogy a darab költőiségének, belső finomságának rovására tegyenek engedelményeket... Így történt ez legutóbb például a *Pillantás a hídról* esetében is, ahol a rendező megváltoztatta a dráma struktúráját és helyette nem tudott adni semmi olyan lényeges többletet, ami a darabot a néző lelkéhez közelebb hozta volna. Egyes érzelmeim azonban elfelejtettek berzenkedni, amikor az *Egy csepp méz* című angol film előadása után elhagytam a nézőteret, kénytelen voltam elismerően megállapítani: a műfajváltás ezúttal sikerült. Hogy mi ennek a titka? Nos, erre nehéz volna egyetlen mondattal válaszolni, mégis azt hiszem, közel járunk az igazsághoz, ha megállapítjuk: a rendezőnek nemcsak értenie, appericipálnia kell a darab mondanivalóját, hanem valami módon rá is kell éreznie szemlére, szavakban ki sem fejezhető belső vibrációjára.

Shelagh Delaney színdarabjának igazi megértéséhez bizony nagy mértékben hozzájárul a „reális környezet”, az, amit díszletek nem is fejezhetnek ki kellőképpen. Jelen esetben ugyanis az angol kisváros periferiája, a számunkra szinte teljesen ismeretlen és így elképzelhetetlen „couleur locale” annyira determinál, annyi hangulati elemet tartalmaz, itt annyira nem hagyatkozhatunk saját fantáziánkra, hogy a filmszerűség mondhatni revelál, vezetőnké válik. Ki kell itt emelnünk az operatőr érdemét is, aki ragyogó felvételekkel festi alá az eseményeket anélkül, hogy fotói öncélúvá válnának, hogy „panorámát” akarnak adni.

Igen, ez a környezet számunkra merőben idegen. Más, mint a mi külvárosaink sáktorai, ez nem Angyalföld és nem is Valéria-telep, Angol kisvárosi periferia. Olyan, amilyen. Ez a milió, ahol egy öregedő bár-énekesnő és kamaszlánya laknak együtt, korántsem az az otthon, amely csak valamiben is hasonlítana ahhoz, amit mi, keresztények családi hajléknak tekintünk. Mégis reális, mert van ilyen és ezt eleve tudomásul kell vennünk. Mint ahogy azt is, hogy van ilyen életforma. Bármennyire riasztó is a mi számunkra, fejünket azért mégsem fordíthatjuk félre utálkozva vagy háborogva. Mert a keresztény ember szemlélete nem lehet steril, a humánusot, a jót, a szépet kell keresnie és meg kell találnia ebben a szennycatornában is. Az író, a rendező is ezt teszi, erre világít rá... Ezzel a kis elmefuttatással ugyan elébe vágtam mondandómnak, ám kénytelen voltam ezt tenni, a jobb érthetőség, a hozzáállás helyes irányba fordítása végett.

Külvárosi lumpenproletár-történet pereg le előttünk a váznon, egy szerencsétlen kamaszlány szívbemarkoló históriája. Ennek a lánynak merő epe az élete. Anyja olyan távol áll az édesanya eszményi és annyira szeretett fogalmától, képétől, mint valami nagyon távoli, elátkozott csillagzat. Ez a két nő lény inkább gyűlöli, mint szereti egymást, kettejük kapcsolata nem több va-

lami ösztönös, szinte állati ragaszkodásnál. Jo, a leány, minden rezdülésében érzi és minden kis fintorával élénken érzékelteti, hogy nyűg az anyja nyakán. Mégis tapad hozzá, akár egy kis szárnalmas féreg, mert hiszen védtelen, egy-szál-egyedül áll a kegyetlen életben; a világon senki más nem törődne vele — még ennyire sem.

Ebbe a tömény keserűségbe cseppent mézet egy különös, inkább csak alkalom adta fellángolásnak mondható szerelem. Egy nagyon fiatal, még majdnem siheder néger hajószakács a partner. De szíve van! Kedves ehhez az esetlen, csupa kéz-láb tacskóhoz, ehhez a csúnyácska lópvirághoz. Mintha két kivért, kócos kóborkutyus találkozna egy rút, külvárosi utcasarkon. Egy darabig együtt viháncolnak, játszadoznak, addig, amíg a fekete tengerészt nyakörvön nem ragadja gazdája, az élet. Jora egyszeriben rászakad az egyedüliség. Anyja férjhezment, a tengerész elhagyta s ebben a végtelen dezo!átságában döbben arra, hogy gyermeke lesz. Gyermeke lesz, akit minden áron világra akar hozni.

És akkor a véletlen újra gondoskodik arról, hogy társra találjon. Mellé sodródik egy nálánál is furcsább valaki, egy beteges hajlamú kamasz, egy félig-meddig férfitestbe bújtatott nő. Gondozójává lesz, ragaszkodó „nővérévé”. Kihart mellette mindaddig, amíg a lány könnyelmű anyja vissza nem költözték, amíg tehát szükség van reá.

Ebből is látható, hogy a darab inkább belső történések sorozata, mint eslekményes történet. Szinte csábít a hamisításra, adalékok beiktatására. A rendező, *Tony Richardson* azonban mindvégig ellenáll ennek az olcsó lehetőségnek. A ferdült lélek labirintusait járja lencséjével, a félelmek széljajos, sötét sikátorait, ahol fenyegető árnyak surrannak a dohos kapualjak alá, ahol nyúlós szenny csorog a macskaköveken s minduntalan megbicskallik a menekülő bokkája. Kitapogatja felvevőgépe az egyedüliség fojtogató iszonyát, élénk vetíti a málló vakolat reménytelen, puha pergését, a dísztelen falak bőrtön-éjszakáit. Belülről fényképez, az embert, a csaknem állati szinten vergődő lelkes lényt ábrázolja, aki ebben a szörnyű mocsárvilágban is meglel valamit, a teljesebb élet pislákoló örömét, a könnyeken átvibráló tétveteg mosolyt, egy csepp mézet a keserűség tengerében.

Ez a nemes szándék, ez a realitásokon alapuló parafrázis teszi művészivé, maradandó élménnyé a filmet. Mégis igazságtalanok lennénk ezúttal, ha megtagadnánk az elismerést, az elemző dicséretet a főszereplőktől, a Jot alakító *Rita Tushingham*tól és a Geoffreyt játszó *Murray Melvint*ől. Tennünk kell ezt azért is, mert embert hitelesen csak ember, nagyszerű művész ábrázolhat.

Kettejük közül kétségen kívül *Rita Tushinghamé* a nagyobb teljesítmény. Megdöbbenő a csúnyasága! De még megdöbbenőbb, hogy ez a csúnya arccsoka milyen valószínűtlenül meg tud szépülni. Valami belső ragyogás, gyermeki tisztaság fénye ömlik el vonásain egyes pillanatokban. Érződik rajta a méz édessége, az egyszerű öröm vagy áhítat őszinte lobogása. Szívfacsaró élményt nyújt kedveske fintora s azután arcvonásainak virágba pompázása, amikor Geoffreynek odaveti: „Rugott... rugott a gyerek”...

Murray Melvin méltó partnere ennek a nagyszerű színésznőnek. Eszközeiben végtelenül mértéktartó, *Geoffrey* beteg hajlamának inkább a tragikus oldalát ábrázolja, mint groteskségét. Rendkívül szimpatikus figurát épít ebből a szerepből, szinte süt belőle a jóság, a szeretetre szomjazás, a megváltottság igénye.

Kettejük érdeme, hogy a végjelenet finom líraisága kifejezésre jut. Jo meggyújt egy csillagszórót az udvaron, körülötte gyermekek viháncolnak, *Geoffrey* egy lépcső alá húzódva lesi. Érezni, hogy életük összekapcsolódott, a búcsú nem végleges, majd minden jóra fordul. Jonak azonban előbb teljesítenie kell még állapotbeli kötelességét, világra kell hoznia gyermekét, majd csak azután...

Nagyon szép film. Nemcsak művészi és megrendítő, hanem tanulságos is. Megtanít arra, hogy nemcsak a „mit” a fontos, hanem a „hogyan” is. És ebben rejlik minden igaz művészet titka: Jót és jól... (*Bittei Lajos*)

UJABB ADATOK GASPARCH KILITRŐL. 1853. szeptember 2-án hajnalban a Pozsony alatti réten kivégzési négszögbe állott fel a „Hoch und Deutschmeister” osztrák gyalogezred százada. Nem sokkal később ágyúkat vontattak a helyszínre, s csövüket fenyegetően rásegeztek a négszög körül álló hallgatag pozsonyi polgárokra. Kivégzéshez készülődött az osztrák helyőrség. A bitófa elé egy ferencrendi szerzetes állott megbilincselte kézzel, s máris felhangzott a hadbíró százados ítélete: „*Gasparich* Márk, 53 éves cirkölyai (a mai Drávaegyház) születésű volt ferencrendi szerzetes a bécsi császári és királyi haditörvényszék által hozott ítélet erejénél fogva felségárulás és Mazzini felségárulóval bűnrészeség miatt kötél általi halálra ítéltetett, amely ítélet rajta ezennel végre fog hajtadni!” Ki is végezték a halálraítéltet.

Azóta eltelt egy évszázad és a legújabbban feltárt levéltári nyomokból végre pontosan megtudhattuk, miért kellett meghalnia *Gasparich* Márknak, szerzetesi nevén *Kilitnek*. A történeti irodalom ugyan előtte sem bánt mostohán személyével. Több monográfiában megemlékeztek tudósaink a szabadságharc idején betöltött szerepéről, csak valahogyan — a dokumentumok ismerete hiányában — mindig úgy állították be, mint aki bosszúnak, vagy igazságügyi tévedésnek esett áldozatul. Nyilván azért, mert akkoriban még senki sem dolgozta fel a hadbírósaági ítélet aktáit, senki nem tanulmányozta behatóan az abszolutizmus korának függetlenségi mozgalmait. Ma viszont már tudjuk, hogy *Gasparich* Márk nagyon is odaállt a szabadságért, a nemzeti függetlenségért küzdők oldalára. Ezen túlmenően *Gasparich* társadalmi forradalmár is volt. Magáévá tette a Marx előtti szocialista tanokat s következetesen küzdött az akkor még utópisztikus szocializmus eszméinek megvalósításáért.

Gasparich Márk 1810 április 7-én született. Szülei szegénysorsú horvát földművesek voltak. Alig 17 éves korában belépett Szent Ferenc rendjébe. 1833-ban szentelték pappá. Több évig hitszónok és nevelő volt, míg Pestre került. Az 1838-as pesti árvíz után egyházi beszédei szemet szúrtak a helytartónak, aki leiratban utasította a tartományfőnököt, hogy helyeztesse el a veszedelmes papot, mert „inkább hirdeti a nacionalizmust, mint a megfeszítet Krisztust”. *Gasparich* ezeket a beszédeit a Pozsony melletti Szent-Antalban sajtó alá is rendezte, majd egy évvel később politikai elveit nyomatta ki. 1847-ben hazatért szülőfalujába és itt érték a szabadságharc eseményei. „Első perctől kezdve — mondta róla később egyik vádlója — *Kossuth* ügyének leglelkesebb agitátora és a trón kérlelhetetlen ellensége volt.” Még a szabadságharc kitörése előtt vasárnaponként templomról templomra járva ismertette a magyar és horvát parasztoknak a szabadelvű törvényhozás jobbágyfelszabadító törvényeit. Amikor azután *Jellasics* támadásáról értesült, egyaránt harcba hívta a horvátokat és magyarokat. Neki köszönhető, hogy megyéjéből egyetlen délszláv nemzetiségű sem csatlakozott a Habsburg-párthoz, hanem ellenkezően, mindannyian fegyvert fogtak a *Gasparich* által szervezett megyei nemzetiségben és még a pákozdi csatából is kivették a részüket. *Gasparich* később belépett *Perczel* tábornok hadtestébe, mint tábóri lelkész s előbb hadnagy, majd századosi rendfokozatot nyert *Bem* tábornoktól. Hősiességével kiűnt a szent-tamási ostromnál. A szabadságharc egyik krónikása ezeket írja róla: „Az egész tábor a maga rendbeszédése és halottainak eltakarításával foglalkozik... *Gasparich* *Kilit* ékes beszédeket tart a halottak sírhalmainál, mire az arckok elkomorlyodnak, szelíd könnyözön patakzik a vitézek szemeiből, magásra emelik kezeiket és hangos imát mondanak a tábóri lelkész után. *Perczel* ezután szállására rendelvén a nap hőseit, köszönetet mond mindnyájuknak egyenként nemes fölálkozásaikért s jutalmakat osztogat a jelesebbeknek.” *Gasparich* mint honvédszázados-lelkész keresszettel és karddal harcolt a nemzeti függetlenség ügyéért, egészen a világoi fegyverletételig.

Életrajzírói megállapítják róla, hogy a kapituláció után ama kevesek közé tartozott, akik nem hagyták el az országot, de tovább küzdöttek a nemzet szabadságáért. Titkos úton útlevevényomtatványokat szerzett, azokat *Hetessy*, *Farkas* majd *Vörös* álnevekre állíttotta ki és fél éves bolyongás után Pesten telepedett le. Ez a pár hónap különös jelentőséggel bírt további életében. Megismerkedett *Simonyi* Antal festőművésszel, aki Franciaországban járva olvasta

az utópista szocialisták műveit. Gasparich később a hadbírótság előtt elmondta, hogy ő már 1847-ben ismerte *Fourier* és a többi szocialista gondolkodó tanait, de Simónival való barátsága és hosszas vitái tették meggyőződéses szocialistává. Ebben az időben, amikor még *Marx* tételeit csak Nyugat-Európában ismerték, *Fourier* eszméi számítottak Magyarországon a leghaladóbbaknak. Gasparich *Fourier* tanítását összekapcsolta Magyarország viszonyaival. Meggyőződése volt, hogy a fennálló önkényuralom és politikai reakciói megdöntése az első lépés ahhoz, hogy a szocialista eszmék győzelemre juthassanak. „Simónyi békés és törvényes úton képzelte a szocializmus megvalósítását — mondta a bíróság előtt, — az én nézetem azonban az volt és ma is az, hogy ez csak forradalmi úton lehetséges. A jelenlegi rendszer a népek jólétével és a természetes emberi jogokkal ellenkezik, azokkal össze nem egyeztethető, szerintem tehát általános felkelést kell ellene szervezni, s kerüljön bármennyi vérbe, a rendszernek véget kell vetni!”

Gasparich előbb az abszolutizmus ellen kívánta a nemzet erőit összefogni, és csak a függetlenség győzelme után akarta a társadalmi haladáshoz szükséges lépéseket megtéetni. Szocialista elveiből külpolitikai következtetéseket is leszűr. Kimondta, hogy szükséges a közép-európai elnyomott népek testvéri összefogása annak után is, amikor már megszabadultak a Habsburg monarchia igájától. Nagyszabású tervében javasolta — még *Kossuth* előtt, — hogy a nemzetiségek felszabadulásuk után ne szakadjanak el egymástól „mert egyenként védtelenek maradnak, hanem lépjenek egymással szoros szövetségre, közösen oldják meg a társadalmi problémákat, s együttesen védekezzenek a támadó osztrák imperializmus ellen.

Gasparich politikai céljait úgy látta megvalósíthatónak, ha együttműködik az ország különböző részein titokban szervezkedő szabadságharcosokkal. Így került össze a *Kossuth* emigráció szervezetével, a *Makk—Jubál*-féle szervezkedéssel, a *Mazzini* orientációval. Állítólag még *Rózsa Sándorral* is tárgyalt. Kezdetben volt táborno, az emigrációban élő *Perczel Mór* küldött számára utasításokat, hogy szervezze hálózatba az egykori hadtestének katonáit. 1852. februárjában *Kossuth* titkos futárjai — többek között a legendás *Figyelmessy* ezredes — felkeresték, s összhangban a felkelést előkészítő „Pesti Bizottsággal” meghagyták neki, hogy utazzék Horvátországba, Baranya, Tolna, Somogy és Zala vármegyéikbe, s ott szervezze meg a fegyveres felkelést. *Gasparich* örömmel vállalta a cseppet sem veszélytelen feladatot és érintkezésbe lépett *Ajér Mihály* honvédelezéssel. Beavatta titkaiba *Varga Istvánt* is, aki „lánglelkű hazafinak” mondotta magát, de ekkor már az osztrák titkos rendőrség ügynöke volt s mindenről azonnal jelentést tett. (*Varga* árulta el a *Korona* rejtkehelyét is az osztrákoknak.) Így azután *Gasparichot*, mielőtt elindult volna, 1852. február 9-én Gyöngyösön letartóztatták. Nemsokára további négy társa került az Újépületbe.

Több hónapig tartó kihallgatása alatt *Gasparich* hősi módon viselkedett. Menteni igyekezett társait, a *Kossuth* családot, és azon volt, hogy tévútra vezesse a nyomozókat. Előbb a pesti, majd a bécsi haditörvényszék tárgyalja ügyét. A hadbírótság megállapította, hogy *Gasparich* tevékeny részt vállalt a *Kossuth* és *Mazzini* irányítása alatt álló európai forradalmi mozgalomban, *Kossuth* felkelési terveit támogatta és Magyarország függetlenségének kivására törekedett. Mivel a tárgyaláson kijelentette: „szocialista vagyok, még pedig *Fourier* elképzelése szerint”, ez csak megerősítette a feljelentőnek azt a jellemzését, hogy a „trón és a dinasztia kérlelhetetlen ellensége”. Amikor szembesítették a bűtő *Vargával*, így kiáltott fel: „No, ha árulók az én legmeghittebb barátaim is, akkor tovább én nem tagadok, bánjanak velem, amint tetszik, de én senkit el nem árulok!”

Végig megtartotta a szavát. Nem árult el senkit. Egy korabeli krónikás feljegyzése szerint az osztrákok elhíresztelték, hogy *Gasparich* hiúságból és dicsőségahajzásából követte el cselekedeteit, mert „forradalom sikerülte után vezéri állomást volt elfoglalandó: különösen a horvátokat és szalavonitákat szervezte és vezényelte volna”. Azzal is meggyanúsították, hogy ő buzdította fel *Libényi Jánost*, hogy kövessen el *Ferenc József* császár ellen merény-

letet. Ez természetesen légbőlkapott allítás volt, mert a merénylet az ő letartóztatása után egy évvel történt.

A bécsi haditörvényszék 1853. nyarán felségárulásért és a szabadságharc alatti tevékenységéért Gasparich Kilitet kötél által halálra ítélte. Négy társát — köztük egy asszonyt — öt évtől tizenöt évig terjedő „nehéz vasban tölendő várbörtönre” ítélték. Utolsó kívánsága az volt, hogy Magyarországon végezzék ki. Ezért szállították a pozsonyi Wasser kaszárnyába. Egy későbbi aulikus történetíró azt állította róla, hogy „bűnbánólag halt meg”. Az igazság azonban az, hogy — miként *Piry* Czirjék, a pozsonyi ferences rendház főnöke, és *Schimatius* atya, aki meggyöntatta, emlékezéseikben leírták, — Gasparich egyáltalán nem tört meg, hiszen ezekkel a szavakkal vett búcsút tőlük: „Bocsánatot kérek, hogy szomorúságot okoztam szerzetemnek, de az őszintén szeretett haza ügyében tett lépéseimet soha meg nem bántam, önmentségemre soha semmit vissza nem vontam!”

A szombathelyi püspök rendelkezésére kirekesztették a ferences rendből, elvették tőle a Kilit nevet és megfosztották papi rangjától. Mikor ezt vele közölték, akkor is kijelentette, hogy tetteit nem bánja meg. *Storteczky* kanonok papi deputációval ment *Ruckstuhl* tábornok elé, hogy Gasparich számára kegyelmet eszközöljenek ki. A térparancsnok azonban elutasította őket. Másnap Gasparich, amikor meglátta, hogy kivégzésére mennyi katonát és ágyút vonultatott ki a megszálló osztrák hadsereg, ezeket mondta: „Furcsa bátorság, amely a levél mozgásától is annyira fél, hogy csapatokat küld a zörgő csallit ellen.” Utolsó szavai ezek voltak: „Éljen! — Élni fog a haza!”

Rendtársai kérésére sem adták ki holttestét a kolostornak. Jeltelen sírja még ma is valahol a Pozsony alatti réten fekszik. Egy korabeli festmény maradt kivégzéséről, Csáktornyán ércszobor őrzi emlékét. (*Tálas Géza*)

JEGYZETLAPOK. (*A halhatatlanság útjai.*) A halhatatlanságnak nem csak egy útja van. És ki-ki úgy lesz halhatatlan, ahogyan tud.

1876-ban rendezték Párizsban az impresszionisták második kiállításukat. Többek között Monet, Pissaro, Sisley, Renoir. Egy akkor tekintélynek számító kritikus így írt róluk: „Összeállt itt öt-hat bolond, köztük egy nő is, és kiállították műveiket. Saját szememmel láttam, hogy támolyogtak a látogatók a nevetéstől a festmények előtt... Ezek az állítólagos művészek zendülőknék, impresszionistáknak nevezik magukat. Vesznek egy darab vásznat, hozzá festéket, ecsetet, találomra fölkennek néhány színpacnit és aláírják a nevüket.”

Ha ez a kritikus valami ilyenfélét írt volna: „Járom a termeket, nézem a képeket, s nem értem őket. Ezek a művészek olyasmit akarnak, amit én képtelen vagyok fölfogni. Idegenek tőlem, elutasítom őket. Nem helyeslem az irányukat. Majd az idő eldönti, mit érnek. Szerintem nem sokat, és zsákutcába viszik a művészetet.” Ha ilyesfélét írt volna, szerényen, becsületesen, akkor ma senki sem tartaná számon, legföljebb akadémikus szárazságú szakmunkák akadémikus pontosságú lábjegyzetei közt kapna másfél sort. Esetleg még egyet a névmutatóban.

Így azonban nincs az az impresszionizmus történetével foglalkozó könyv, amely ne idézné, mint a kritikusai értetlenség és értetlen pökhendiség örök időkre szóló példáját.

Halhatatlan lett. (*r. gy.*)

Felelős kiadó: *Saad Béla.*

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

Theozofus. — Az az állítás, hogy a buddhizmus hatott a kereszténységre, nem új keletű. Az elmélet a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben terjedt el szélesebb körben. Propagálói közül legismertebbek: Burnout, Jacollot, Schopenhauer, Haeckel, Seydel, Magyarországon Szász Károly. Álláspontjukat legtömörebben Schopenhauer nyilatkozatával jellemezhetjük, aki kijelentette, hogy: „ami jó eszme van a kereszténységben, azt a buddhizmusból vette át, a többi pedig „zsidó ferdtítés”. Ebben az időben — 1875-ben — alakult meg Indiában Olcott ezredes elnöksége alatt az a társaság, mely a buddhizmust világvallássá akarta tenni. Azt a megállapítást, hogy a kereszténység valami módon a buddhizmussal lett volna kapcsolatban, két tény cáfolja meg. Az egyik: mindezeideig egyetlen dokumentum nem került elő, amely azt bizonyította volna, hogy a buddhizmus hatott az ó-szövetségi zsidóságra, vagy a korai — illetve későbbi — kereszténység vallási felfogására. A második tény: a kereszténység és a buddhizmus között ma sem fedezhetünk fel lényegbeli rokonságot, legfeljebb egyes külsőségekben és erkölcsi előírásokban megnyilvánuló hasonlatosságot, helyesebben párhuzamosságot. (Például: a buddhizmusnak is vannak szerzetesei, ezek gyakorolják a böjtölést). A két vallás alapvető tanításai között azonban nemcsak hogy azonosság vagy hasonlatosság nem fedezhető fel, hanem kifejezett ellentét tapasztalható. Csak egy-két példát hozunk fel illusztrálásul. A kereszténység tanításának sarkköve: a személyes Isten hite. A buddhizmus, amely a sokistenhívő bramanizmus visszahatásaként keletkezett, nem ismeri a személyes Isten fogalmát. A keresztény erkölcs alapja az Isten-szeretet, a halál után az üdvösség elnyerése, a kárhozat elkerülése. A keresztény ember vállalja az életet, úgy fogja fel, mint Isten ajándékát, alkalmat, hogy megállja helyét, győzzön és felemelkedjék. Mit mond ezzel szemben a buddhizmus? Hadd idézzünk egy magyar nyelven is megjelent buddhista katekizmusból. „Mi az a samszáró?” — „A samszáró az a világ, amelyben élünk, a tévelynek, a bűnnek, a születésnek és a halálnak a világa: a származásnak és az elmúlásnak, az örökös változásnak, a kiábrándulásoknak és fájdalomknak, az újra való születéseknek szakadatlan és soha véget nem érő körfutásának a világa.” — „Mi az oka a születésnek, a szenvedésnek, a halálnak és az újra való születéseknek?” — „A bennünk mindnyájunkban meglévő akarát az élethez, és az a törekvés, melynek célja: egyénileg lenni már vagy itt, vagy egy más világban. (Ég vagy paradicsom)”. — „És mi által vehetjük végét ennek a szünet nélkül való körforgásnak?”. — „Azáltal, ha lemondunk az élethez való akaratról; ha legyőzzük magunkban azt a vágyat, amelynek célja az egyéni lét, vagy itt vagy egy más világban. Ez a megszabadulás, a végcélhoz jutás, az út az örök békéhez.” (Buddhista katekizmus. Írta: Subhadra Bhischu. Fordította Eröss Lajos, Debrecen, 1906. 35—36. old.). Az hisszük, az idézet eléggé világosan mutatja a különbséget. A keresztény életigléssel szemben a buddhizmus ki akarja küszöbölni az emberből az életösztönt, hogy megszabadítsa a szenvedéstől. Buddha szavai: „Minden szenvedésnek vége szakad, ha az élethez való akaratról, a létért és élvezetekért való küzdelemtől lemondunk. Ezt az életösztönt le kell győznünk, túl kell magunkat rajta tennünk; függetleníteni kell tőle magunkat s nem szabad neki magunkban tovább szállást adni”. (Buddha benaresi predikációjából). A szerkesztői üzenetek keretei nem engedik, hogy értékeles bocsátkozhassunk a buddhizmussal kapcsolatban. De egy dolog e hosszúra nyúlt üzenetünk idézeteiből is nyilvánvaló: a kereszténység és a buddhizmus között ellentétet, nem pedig hasonlatosságot vagy kölcsönhatást kell megállapítanunk.

Hűséges olvasó. — Ne legyen lelkiismeretfurdalása azért, hogy nem adta át a jobb helyét a templomban egy rosszabbért. Az utólag és elkésve érkezett asszonynak nem állt jogában önt odébb utasítani. Aki jó helyre akar ülni a templomban, jöjjön el a szentmisére idejekorán. Természetes, hogy idős, beteg személy, terhes, vagy karonülő gyermekkel érkező édesanya számára illeik átadni helyünket, ha magunk egészségesek vagyunk és nincs üres hely a templompadokban. Válogatni azonban ezeknek sincsen joguk.

B. M. Budapest. — A Codex Juris Canonici a 940. canonban kimondja: „Az utolsó kenetet csak az olyan esze használatára jutott hívőnek lehet kiszolgáltatni, aki betegség vagy öregség miatt halálveszedelemben forog”. Az „usus rationis”, az értelem használata olyan feltétel, amely szentírási szövegen alapul. Jakab apostol levelében ezt írja: „Beteg valaki közületek? Hívassa az egyház papjait. Imádkozzanak felette, s kenjék meg olajjal az Ur nevében. A hitből fakadó imádság üdvére lesz a betegnek. Ha pedig bűnben van, bocsánatot nyer.” Ezért nem lehet a szent kenet szentségét kiszolgáltatni csecsemőnek és időtátnak. „A csecsemő ugyanis és az idióta (perpetuo amens), akit a csecsemőhöz hasonlónak kell vennünk, nem igénylik, hogy bocsánatot nyerjenek, hiszen nincsenek is bűneik”. (Radó: Enchiridion, II. k. 937. old.) Arra a kérdésre vonatkozóan, vajjon az eszük használatától pillanatnyilag megfosztott betegek felvehetik-e a szent kenet szentségét, a 943. canon ad feleletet. Eszerint azoknak a betegeknek is ki kell szolgáltatni a szentséget, akik ha értelmük birtokában lennének, valószínű, hogy kérnék azt; ki kell szolgáltatni, még akkor is, ha érzékeik vagy értelmi képességeik felmondták a szolgálatot. Ha kétség merül fel arra vonatkozóan, vajjon a beteg elérte-e értelme használatát, halálveszedelem forog-e, vagy meghalt-e, a szentséget „sub conditione”, feltétlenül kell neki kiszolgáltatni (941. can.). Ha a halál beállt, a szent kenet szentségét nem lehet kiszolgáltatni.

Sursum corda. — Abból, amit élete körülményeiről és önmagáról ír, érthető, hogy sokszor levert, nyugtalan és ideges. Jelenlegi munkáját nem szereti, emiatt nehezen végzi azt, teljesítményei közepesek, pedig túldolgozza magát, pihenni szeretne, de nem tud, nem ért hozzá, ráadásul nincsen baráti köre sem, amelyben feloldódhatnék, meg tudna pihenni. A fele is elég volna e sok rossznak. Arra a kérdésére, hol kezdje problémái megoldását és kibogozását, mi azt tanácsoljuk, legelőször is tanulja meg a pihenés művészetét, a helyes kikapcsolódás tudományát. Leveléből úgy látjuk, minden bajának végső okát abban kell keresni, hogy nem érti meg még a pihenés jelentőségét, mibenlétét sem. Mindenek előtt azt kell önmagában nagyon tudatosítania, hogy a helyes és tisztességes szórakozás nem időpazarlás, nem felesleges hívság, hanem nagyon is hozzátartozik testünk, idegrendszerünk, szellemünk frissességének megtartásához. Keresse az olyan alkalmat és társaságot, ahol minél tökéletesebben elfeledheti napi problémáit, ahol feloldódhatik, józúeket kacaghat. Meglátja, ha megpihen, felenged feszültsége, másként látja önmagát, környezetét, életét, javulni fog a munkája is. Nyugodtabban szemléli majd hittünk ama kérdéseit is, amelyeken most sokat rágódik és amelyek, mint írja, gyöttrik önt.

Csodálkozó. — Az erkölcsi értéket mindenütt, a tőlünk távol álló vallások, felekezetek híveiben is fel kell ismernünk és meg kell becsülnünk. Jézus maga tanít rá bennünket. Tudjuk, mennyire megvetették és gyűlölték a zsidók Szamaria lakóit. Jézus mégis szamaritanust tett meg az irgalomról szóló örökszép példabeszéd főhőséül. Ugyanígy megvetették a vámszedőket is. Az igazi áhitatról és a tökéletes imádságról szóló példázatban mégis egy vámost magasztalt fel a szentély előtt dicsekvő farizeussal szemben. Követnünk kell Jézust ebben is: a tőlünk távol álló világnézetűek értékeinek, igazságainak elismerésében. Ez azonban nem jelenti és nem is jelentheti azt, hogy hűtlenné váljunk a saját hitünkhöz és egyházunkhoz. Erkölcsi értékeket találhatunk bőven a saját köreinkben is. Egyházurk tanításaiban pedig az igazságoknak akkora kincs-tárat halmozták fel szentek, tudósok, ihletett szellemek, hogy nem egy, de száz élet sem volna elég, hogy kimeríthessük.